vagabund kiadó

Lévai-Potó

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA BUKÁSA

VAGABUND KIADÓ

Szerkesztette: SZÖLLŐSI PÉTER

A nyomdai munkák: KAPOSVÁRI NYOMDA KFT. – 120071
Felelős vezető: POGÁNY ZOLTÁN igazgató

Felelős kiadó: SZÖLLŐSI PÉTER vagabund@freemail. hu

ISBN 978 963 290 038 4

TARTALOM

AZ ARANYVONAT

AZ ALKONY FOKOZATAI, AVAGY A MŰKINCSEK MESÉI

A múlt század első három évtizedében a hazai műgyűjtés európai színvonalon zajlott, vagyis a dúsgazdag mágnás játszi könnyedséggel vásárolt, licitált úgy Párizsban Monet-t, mint Budapesten Munkácsyt. Mintha a magyar nábobok és bégumok pontosan tudták volna, hogy kizárólag a minőség uralma mentheti meg az arisztokraták Európáját, a mennyiség elve által vezérelt világ egyre gyorsuló rohanása közepette minden értékét elveszítette. A főúri életmód nélkülözhetetlen fényűző kellékeivé ily módon a kivételes értéket képviselő műkincsek váltak: „...*Nam quae Mars aliis, dat vobis regna Venus* – ...amit másoknak Mars, tinéktek megadja Venus". A dúsgazdag pénzarisztokrácia magángyűjteményei fokozatosan átvették a főnemesség és az egyház évszázadok óta szinte kizárólagos műkincsfelhalmozó szerepét, tudniillik a született nemesség vagyonosabb tagjai a tüntető felélés taktikáját meglovagolván még a harmincas években is többre becsülték a vadászatot, a versenyistállót, a kártyát-rulettet, mint a művészeteket, miközben a zsidó gyökerű pénzarisztokrácia műgyűjtését az ország művészeti életébe való nyitott, tevékeny, névre szóló bekapcsolódás, termékeny beolvadás vágya, a tudatos gyűjtés igénye mozgatta. Ekként az értékhordozó vagyontárgyak kapitális felhalmozása a megrögzött asszimilációs törekvéseken túlmutatóan a tehetős zsidók a nem zsidók gazdasági lekörözését szolgálta.

A főúri paloták, villák, vidéki kúriák, kastélyok éppen olyan gazdagon voltak berendezve „Venus adományai"-val, így értékes szőnyegekkel, bútorokkal, gobelinekkel, vitrintárgyakkal, porcelánokkal, mint francia, angol vagy német kortársaiké. Egy kiváló ízléssel összeállított művészeti gyűjtemény nem pusztán alkotások véletlenszerű találkozása, hanem létrehozójának őszintén valló önarcképe, mely ízlésről, lelkületről, jellemről, szellemi és anyagi erőforrásokról éppen úgy mesél, mint ahogyan korának történelmi eseményeiről, társadalmi kapcsolatairól, politikai játszmáiról. A született arisztokrata gyűjtő számára a gyűjtés valódi szellemi kaland, módjában áll a kísérletezés, de ha úgy tartja kedve, szembehelyezkedhet korának konvencionális ízlésvilágával, és képtelen hideg matematikai számítások szerint zsonglőrözni a műtárgyakkal, azok megtérülési esélyeit latolgatva. Szoros szimbiózisban él együtt drága műkincseivel, és fájó szívvel csak akkor válik meg tőlük, ha ezt egy újabb darab megszerzése igazán indokolja. Tömegek ellenszenvét és felháborodását váltotta ki és váltja ki ma is a vagyon öncélú, értelmetlen, magamutogató, hivalkodó tékozlása, amely a fényűző kastélyokban, fejedelmi palotákban, drága műkincsekben, képgyűjtésben, pazar ékszerekben, bibliofil gyűjtésben öltött testet: „A szenvedélyes gyűjtés önzéssel jár..." – tartja a mondás.

A gazdagság végtelennek tűnő folyamának először a zsidótörvények parancsoltak „megálljt!", majd végérvényesen a világháború zárta le a magyar műgyűjtés 1890–1910 között tartó aranykorát. A tehetős zsidó üzletemberek műkincsei éppúgy a történelem áldozatául estek, mint az arisztokrácia által felhalmozott felbecsülhetetlen kulturális értékek. Azonban a XXI. században már nem lehet tovább titkolni, hogy hova is tűntek a híres sárospataki könyvtár kötetei, avagy a világhírű Kohner-, Hatvany-, Herzog-, Andrássy-, Esterházy- és

számos más gyűjtemény értékes festményei, képzőművészeti tárgyai, végtére is nyilvánosságra kerülhetett, hogy a jogtalanul elszállított kincsek a moszkvai Grabar Intézetben rejtőzködnek ma is.

Meg kell jegyeznem, Tisztelt Olvasó, hogy eszmefuttatásomat, történelmi oknyomozásomat korántsem tartom csalhatatlannak. Sőt nem áll szándékomban a teljes magyar arisztokrácia pellengérre állítása, sárga földbe döngölése segítségével abszolút kritikát írni. Pusztán az egyes nemesi családok történetének, kimagasló tagjainak érdekes, olykor szórakoztató vagy esetlegesen lehangoló anekdotáit közreadni, tudniillik ahhoz, hogy újból észrevegyék az osztályon felüli minőséget, annak előbb egy kicsit meg kell halnia. A társadalom amellett, hogy irigy szemmel vizsgálta a mágnásokat, mindig is méltányolta a tőkét, amelyet a földbirtok, a hitbizomány, az ipar, a kereskedelem hozott lendületbe, de a vagyon tulajdonosának azon kötelezettségének igenis tudatában kell lennie, hogy az általa megszerzett jelentős pénztömegek révén felelőssége keletkezik a társadalom felé. Vissza kell forgatnia a nagy vagyonokból a nemzet méltó felemelkedését szolgáló oktatásba, kultúrába, művészetekbe, fel kell vállalniuk a múlt becses hagyatékainak megőrzését, mecenatúráját. Hogyan lehetett volna feloldani e rettentő társadalmi csapdát? Milyen ésszerű megoldása lehetett volna a történelemben e szemérmetlen nagyságú vagyontömegek egyszemélyi tulajdonlásának? A naplopó burzsoázia valóban joggal reszketett az elnyomottak haragjától?

Sokan, sőt különösen maga az arisztokrácia nem hitte, hogy a huszadik század vérzivataros históriája, az ország- és vagyonvesztés, a kitelepítés, a megaláztatás ilyen visszafordíthatatlan sebészi pontossággal végbemehet, és ezen gyalázatos történéseknek főszereplőiként, szenvedő alanyaiként maguk teljesítik be a tragédiát. Nos erről van szó! A továbbiakban világhírű műkincsgyűjtemények, esztelen nagyságú vagyonok sorsába szeretnék bepillantást adni. Szeretnék, de minden ködfoszlány maradéktalan eloszlatása e késői XXI. századi napokban sajnálatos módon lehetetlen. Arra ugyan van esély, hogy az arisztokrácia vagyoni helyzetéről, vagyonosodásának, a lappangó műkincsek, a milliárdos műkincs-próbaperek történetéről megformált kép a jövőben világosabbá, érthetőbbé váljék, de teljesen kitisztulni vélhetőleg sohasem tud. Hogy miért van ez így, arról ennek az írásnak nem feltétlenül kell bizonyságot tennie. Ilyeténképpen az Olvasónak be kell érnie annyival, amit itt és most tudunk, és ez – ha töredéke is az egésznek – mégsem jelentéktelen.

Első lépésben lássuk, hogyan festett a Magyarországi főnemesség összetétele! A magyar társadalom legelitebb rétege 17 hercegi családot számlált, viszont közülük csak három volt magyar leszármazású, a többi ünnepélyesen honfiúsított vagy adomány útján kapta a címet: Auerjsperg, Batthyányi-Strattmann, Czartoryski, Esterházy, Khevenhüller-Metsch, Kinsky, Lamberg, Liechtenstein, Lobkovitz, Metternich-Winneburg, Odescahlchi, Pállfy, Schwarzenberg, Thurn-Taxis család, azonfölül a Koburg-ház. A grófi családok száma 133 volt, ebből 74 volt magyar származású, míg a 116 bárói családból 26 volt honfiúsított. A bárok száma a századfordulón ugrásszerűen megnőtt a pénzmágnások vagy iparbárók beépülésével. A századfordulón hozzávetőlegesen 1100-1200 főúri családról van tudomásunk. Az arisztokrácia hatalmának és társadalmi befolyásának alapját az évszázadok alatt egy család kezében felhalmozódott földbirtok jelentette. E nagybirtokok egyben maradásának biztosíté-

kát a *hitbizomány jogintézménye* jelentette. A családfők ugyanis olyan kötött birtokká alakították át földjeiket, melyet sem eladni, sem elajándékozni, sem megterhelni nem lehetett, csupán egyenes ági úton az elsőszülött örökölte. A hitbizomány eszméje hideg eltökéltségében a nemesi családi vagyont, és ezzel az elit elsőrendű társadalmi státusát mindenek fölé helyezi, megvédelmezi a földet az elaprózódástól, a tékozló örökösöktől, a kalandor hozományvadászoktól. 1914-ben összesen 91 arisztokrata hitbizomány volt Magyarországon, és összterületük mintegy 2,3 millió holdat tett ki!

A történelmi arisztokrácia korábban, a boldog békeidőkben vidéki kastélyaiban vagy Bécsben élt, ám a századfordulóra felépítette pazarlóan impozáns, mutatós budapesti palotáit. Az új fővárosi épületek grandiózus méreteikkel, elegáns megjelenésükkel meg kívánták az osztályon felüli enteriőrök kialakítását, így elengedhetetlen részükké váltak a műkincsgyűjtemények. Ám a műgyűjtés – valljuk be! – szigorúan „úri" foglalatosság, kizárólag a gazdagok kedvtelése.

A régi nagy nemesi családok vidéki kastélyaiban őrzött drága családi műkincsgyűjtemények, a mágnások életmódjának fényűző kellékei a fővárosi palotákba kerültek – így az értékes képzőművészeti anyagok, az iparművészet leglátványosabb alkotásai, a legszebb gobelinek, a ritka szőnyegek, hajdani becses ötvös gyűjtemények, patinás ékszerek, díszfegyverek, egyedi ruhadarabok, antik bútorok és családi portrék –, melyek hűen tanúskodnak a főúri családok felemelkedéséről, bukásáról, ízlésvilágáról, művészet iránti feltétlen rajongásáról, olykor közönyös mindennapjairól.

Ahogyan a Vénusz a legfényesebb égitestek közé tartozik, úgy ragyogta be Európa egét az Esterházy hercegek ámulatba ejtő, tíz generáción átívelő hamisítatlan arisztokratizmusa, és ahogyan a Vénusznak nincsen holdja, pontosan olyan egyedülálló és megismételhetetlen volt az Esterházy-örökség pompás gazdagsága. Vénusz – vagy ahogyan a népnyelv nevezi, az Esthajnal csillag – a mindenség kitárt kincseit adta az Esterházy családnak úgy, hogy a barokk kor hazai műgyűjteményei közül egyetlenként élte túl a viharos történelmi megpróbáltatásokat, köszönhetően a jól védhető fraknói vár kincstárának, ahol gondosan őrizték a mesés kincseket. Az Esterházy-trezor mellbevágó értékeket halmozott fel évszázadok lassú folyama alatt: több kiló arany- és ezüstserleget, ékkő berakásos násfákat, cirádás díszkardokat, díszfegyvereket, pazar keleti kelméket, különleges ezüstlábú székeket, elefántcsont faragványokat, csillogó ötvös remekeket, briliáns ékszereket, ritka ásványokat. Továbbmenvén: ritkaság ritkaságok hátán, bizarr egzotikumok sorakoztak kastélyaikban a méregdrága luxustárgyak mellett. A szokatlan műtárgyak Európán túli ismeretlen világról, távoli kontinensek flórájáról és faunájáról meséltek, melyek természetesen nem hiányozhattak a főúri kincstárból, példának okáért a strucc alakú vagy a díszhintó alakú asztaldísz, az elefántcsontból faragott domborművek, a mitologikus kisplasztikák, az aranyozott ezüstből készült, rózsakvarc kristályokkal és termésércekkel díszített „Bányász-serleg" szellemes, invenciózus megoldásai félreérthetetlenül idézik a pajzán epigrammát, „Midőn ha fogytán a bor, ám kihűl Venus".

A tündérvilág az első világháború befejeztével végérvényesen lezárult, a káprázatos gyűjtemény kettéhasadt. Esterházy Miklós herceg (1869–1920) rendelkezése nyomán a kollekció egyik fele az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe került hosszú távú letétként. A családi

hitbizomány következő „kormányzója", dr. Esterházy Pál (1901–1989) hosszabbította meg a szerződést 1944-ig, mely a biztonságos őrzés mellett lehetőséget nyújtott a nagyközönség számára való kiállításra is. 1944-ben valóságos hadi cselekmények színhelye lett Budapest, a múzeum már nem tudta garantálni a műtárgyak épségét, így Esterházy Pál a szovjet csapatok bevonulásakor gyorsan ládákba csomagolta felbecsülhetetlen értékeit, és a Tárnok utcai Esterházy-palota pincéjébe rejtette. 1945 januárjában az események végzetes végkifejlethez érkeztek, ugyanis az épületet bombatalálat érte, teljesen kiégett, és a leomló romhalmaz maga alá temette, szétzúzta a kincseket rejtő ládákat – a balvégzetre jutott magyarországi műkincsek végtelen listáját gyarapítva. Csak 1949-ben kerültek elő az összeroncsolódott ládák, bennük a – numizmatikai gyűjtemény kivételével – megsemmisült tárgyakkal. Az anyag másik felét pedig – a trianoni döntés értelmében – az országhatáron túl, a fraknói fellegvár vigyázza.

Tanulságos lehet az ifjabb Andrássy Gyula gróf (1860–1929) által kirobbantott botrány, ugyanis nem volt elég, hogy a nagy formátumú politikus minden előzetes értesítés nélkül Svájcban adott túl a csodálatos „Rembrandt saját arcképe fiatal korában" című festményen, majd a mű ellenértékét – elkötelezett Habsburg-alattvalóként – Zita királynénak utalta át. A gróf közben meghalt, így a felháborodás némileg alábbhagyott. A legenda szerint egy fogadáson az egyik diplomata nehezményezte, hogy a külügyminiszter úr túl sokat beszélget Munkácsy Mihállyal, és teszi ezt közvetlen tegező stílusban. Mire Andrássy gúnyosan visszakérdezett: „Emlékeznek maguk, hogy Rembrandt korában ki volt a külügyminiszter?" Az ország szinte határtalan gazdasági erőtartalékokkal

rendelkezett a századfordulón, a kor nagy gyáriparos mágnásai ekkor takarították be a gazdaságfejlesztés terén tett erőfeszítéseik gyümölcseit megkapván az áhított nemesi vagy bárói címet – soha nem látott gazdagodásuk okán. Az elképesztő vagyonosodás a kereskedelemmel – dohány, cukor, szén – és bankügyletekkel foglalkozó, szigorúan takarékoskodó, ám bámulatos tempóban gazdagodó magyar zsidóság kezében összpontosult. Az új arisztokrácia státusszimbóluma sajátos módon a műgyűjtés lett, mellyel korukat a magyar műgyűjtés aranykorává varázsolták. Példának okáért báró Kohner Adolf (1866–1937) volt az első nagypolgári modern gyűjtő, akinek nagyvonalúságáról az a hír járta: „felette nobilis vásárló volt, soha nem alkudott; ha a kért árat túlzottnak tartotta, nem vett." A több mint félezer darabot számláló egyedülállóan értékes Kohner-gyűjtemény – melyhez fogható képeket csak a párizsi Louvre-ban látni – a toll- és gyapjúkereskedelemből indult, majd földbirtokok, vegyipar, bankház működtetésével hízott a családi vagyon. Ferenc József 1912-ben bárói ranggal jutalmazta meg. Főleg francia impresszionistákat gyűjtött, de gátlástalan merészséggel és kitűnő érzékkel vegyítette falain a magyar és a külföldi festményeket: Corot, Courbet, Daumier, Monet, Gauguin, Van Gogh, Derain, Matisse, Modigliani, Braque, Bonnard, Cezanne, Sisley mellett jelen voltak Munkácsy, Szinyei, Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Paál alkotásai, miközben korának egyik legnagyobb magyar művészeti mecénása is volt. Lánya, Kohner Ida szintén neves festőművész volt, Farkas István festő felesége. Perverz öncélúságról azonban szó sem volt, hiszen a pazar gyűjtemény időről időre megnyílt az érdeklődők számára a Nemzeti Szalonban, a Szépművészeti Múzeumban, a Műcsarnokban éppúgy, mint a külföldi ki-

állításokon. Exkluzív festményekből, szobrokból és antik szőnyegekből álló kollekciója a nagy gazdasági világválságban hullott szét, mert kénytelen volt megválni féltve őrzött festményeitől, de ez sem mentette meg a csődtől. 1933-ban egy valutaspekuláció sikertelensége miatt vállalatát fel kellett számolnia, tartozásainak rendezése érdekében eladta Damjanich utcai palotáját és műgyűjteményét. A példátlan európai műgyűjtő elszegényedve, hajdani mesés vagyonát elveszítve halt meg: „midőn az anyagi körülmények visszavonulásra kényszerítették – született arisztokratákat megszégyenítő módon – méltóságteljesen viselte sorsát, elmerült könyveibe, melyeknek világában mindig otthonra talált."

Egy olyan személyiségről szólunk az alábbiakban, aki nagy műgyűjtő és mecénás tevékenysége ellenére teljesen ismeretlen és rejtélyes figura maradt, ő gróf Pálffy János (1829–1908), aki a magyar főúr legkáprázatosabb alaptípusaként egyszerre volt európai és magyar, ám kollekciója tragikus véget ért. Amatőr gyűjtőről lévén szó, a mogorva, ám kötelességtudó Pálffy gróf olyan úri szeszéllyel halmozta a képeket, mintha csak vadásztrófeákat gyűjtene, azaz válogatás nélkül, egy laikus ártatlanságával. A végeredmény mégis megdöbbentően egységes lett. A gróf – gáláns főúri nagyvonalúságát bizonyítandó – Pozsony vármegye főispánjaként tiszteletdíját nem vette fel, azt vallotta, hogy ekkora vagyon tulajdonosa ellenszolgáltatás nélkül köteles hazáját szolgálni. Neve azért érdekes, mert ő az a gróf, aki már-már beteges indulatoktól hajtva, féltékenyen, hét lakat alatt őrizte képeit, zárta el a külvilág vizslató szeme elől, és csak az általa kiválasztott emberek nyertek bepillantást a falakon lógó kincsekbe. Muzeális kincseit, mintegy 190 alkotást, közöttük Tiziano, Veronese, Petrus Christus, Jacob van

Ruisdael, Jan Steen képeit a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta azzal a szerény és alázatos megkötéssel, hogy az anyag önálló egységként kerüljön kiállításra, további kérése volt, hogy a bejáratnál említtessék meg az ajándékozó neve. A magyar állam az ajándékozási szerződés kikötéseit boldogan elfogadta, majd a megállapodásból semmit nem tartott be. A képek ugyan ma is hiánytalanul megvannak, de nem úgy vannak kiállítva, ahogyan azt a gróf szerette volna. Minek is a végakarat? No nem azért, hogy tiszteletben tartsuk!

1937-ben egy budai luxusvillában vendégeskedett Thomas Mann, aki ámulattal írt naplójában a legjelentősebb magyar műgyűjtőnél, a legrégebbi magyar zsidó bankárdinasztia leszármazottjánál, báró Hatvany Ferencnél (1881–1958) tett látogatásáról, amikor volt alkalma megtekinteni a család lenyűgözően gazdag műkincsgyűjteményét: „Látogatás Hatvany fivérénél, a festőnél, nagy luxussal berendezett ház, értékes képek" – mondja. Ebben villában őrizték a korabeli Európa egyik legértékesebb festménygyűjteményét. A cukorbáró pazar budai palotája volt egykor Magyarország legszebb épülete. A család első millióit Deutsch Ignác terménykereskedő kereste meg. 1867-ben vásárolta meg a Hatvany-Deutsch család a 32 szobás kastélyt Hatvanban, akik a nevük előtagját a Hatvani nevet is innen kölcsönözték, finomítva később egy elegáns nemesi y-nal. Sok neves személy járt aztán a hatvani kastélyukban, így Czóbel Béla, Bajor Gizi, Ady Endre, Bródy Sándor, Csók István, Hunyadi Sándor, Lesznai Anna, Stróbl Zsigmond és József Attila. A „cukorkirály"-t azonban nem érdekelte különösebben sem a bankszakma, sem a cukoripar, melyek roppant szép jövedelmet biztosítottak az igen népes Hatvany család minden tagjának. Hatvany Ferenc bárót kizárólag

a festészet és a vadászat hozta lázba. Jean-Paul Laurens párizsi műtermében tanult festészetet, majd 1904-től kezdett komolyan műgyűjtéssel foglalkozni létrehozva a XIX. századi francia festészet egyik példátlanul értékes, változatos magángyűjteményét Courbet, Ingres, Delacroix, Corot, Chassériau, Manet, Renoir alkotásaival. Az első világháború kitöréséig szoros kapcsolatban volt a francia főváros neves műkereskedőivel, és amikor a Monarchia hadban állt Franciaországgal, főleg Berlinből szerezte külföldi képeit – a Weimari Köztársaság műgyűjtői csak Bilder-Ferryként emlegették –, aki tévedhetetlen ítéletű, visszafogott és előkelő műgyűjtőnek bizonyult, továbbá tudnunk kell, hogy rengeteg művet ajándékozott a Szépművészeti Múzeumnak, többek között Pissarro egy korai tájképét, Cézanne *A tálaló*, valamint Picasso *Anya és gyermeke* című alkotását.

A második világháború idején, 1943-ban a báró legértékesebb műtárgyait – természetesen álnéven – három budapesti nagybank páncéltermében helyezte letétbe. 1944-ben munkaszolgálatra ítélték, mialatt a bankokban letett 160 festményét elrabolták, ebből 20 ma a Magyar Nemzeti Galériában pihen. A család budapesti palotáit a Waffen-SS alakulatai fosztották ki. Ezzel a csodálatos Hatvany-kollekciót széthordták: elloptak, kiraboltak mindent. Az ügy különlegessége, hogy végül is semmi sem tűnt el. A műkincsek vagy a család tulajdonában, vagy a magyar múzeumokban, vagy az oroszoknál vannak. A Hatvany család sorsa, miként mesés műkincseiké tragikus fordulatot vett. Ferenc húgát, Irént és férjét, Hirsch Albertet Hatvanban tőrbe csalták, hiába fizettek egymillió pengőt kimenekítésükért, a repülőtéren már a Gestapo emberei vártak rájuk. Auschwitzból már sosem tértek haza. A Hatvanba menekült családtagok végül lá-

nya, Alexandra férjének, dr. Nagy Endre vadászati főfelügyelőnek köszönhetően menekültek meg. Hatvany Alexandra bárónő és férjének szerelmi története azonban ott kezdődött, amikor a dúsgazdag arisztokrata család kategorikusan ellenezte a házasságot a hozományvadász, jogász dzsentri fiúval. Ám a bárókisasszony rendíthetetlenül ragaszkodott szerelméhez, végül atyja áldását adta a frigyre, csakhogy akkor már törvény tiltotta keresztény fiú és zsidó lány házasságát. A fiatalok pedig 1944. május 29-én Budán, a Ferencesek templomában titokban fogadtak örök hűséget. Ekkor kapott Alexandra nászajándékba négy értékes festményt, melyek a későbbiekben milliárdos műkincsper főszereplője lesz. A templomból kifelé jövet a fiatalasszony megkérdezte férjét: „Most aztán mi lesz velünk a továbbiakban? Lehet, hogy mind a kettőnket megölnek, de legalább együtt halunk meg" – felelte Endre. Közben a zsidókat gettókba telepítették, megkezdődtek a deportálások, a pár nem térhetett vissza Hatvanba, hanem Kalocsára utazott, ahol Nagy Endrét kinevezték csendőrszázad-parancsnoknak. Hatvany Ferenc bárónak Czóbel Béla festőművész nyújtott menedéket. Alexandrát férje szöktette meg, ám amikor Endrét letartóztatták, őt is megtalálták, és a hatvani kastélyba hurcolták, ahol szemtanúja volt édesanyja kegyetlen kínvallatásának, ahogyan megkorbácsolták azért, hogy árulja el a férje és a családi kincsek rejtekhelyét. Néhány nap múlva Hatvany Ferencnét három lányával átszállították a cukorgyári gyűjtőtáborba, előkészítve Auschwitzba vezető halálútjukat. Ekkor lépett közbe a család egy magas rangú katona barátja, akinek sikerült kijárnia az egész család szabadon bocsátását azzal a feltétellel, hogy valamennyiüket a kistarcsai táborba internálják. Miközben a kormányzó a kiugrást, a fegyverszünetet

készítette elő, a politikai foglyokat váratlanul elengedték. A szabadság szele épphogy megcsapta a szabadulókat, amikor Szálasi hatalomra került. A házaspár végül 1952-ben egy embercsempész segítségével, az éj leple alatt kelt át a zöldhatáron, és meg sem állt Tanzániáig.

Hatvany Ferenc báró Tanzániában élő unokája félmilliárd forint értékű műkincspert indított a magyar állam ellen, mert az jogtalanul birtokolja a Szépművészeti Múzeumban található négy festményt: Courbet *A Birkózók*, egy Rodin-, egy Menzel- és egy Daubigny-grafikáról van szó, melyeket – mint mondtam – Hatvany Alexandra kapott nászajándékba. Ez a négy alkotás persze csak töredéke az egykoron 1000 darabos műgyűjteménynek, melynek nagy részét a műértő Vörös Hadsereg és a nácik, a maradékot pedig a nyilasok kaparintották meg. Mivel a bárónő a háború után elhagyta az országot, a minisztertanács megfosztotta magyar állampolgárságától és teljes vagyonától, így ideiglenes birtokbavétel és letétbe helyezés címén vonták el a képeket. Az elkobzott javakért a törvény szerint kárpótlás járt volna, ám ezt a Hatvany-örökösök akkor elmulasztották érvényesíteni. Nem úgy 1962-ben, amikor 400 millió márka értékű kárpótlási igényt jelentettek be a német hatóságoknak, pedig tudván tudták, hogy a gyűjtemény jó része a Szovjetunióban, illetve Magyarországon található. A német bíróság 35 millió márkát ítélt meg, de kiderült, hogy a koronatanúk hamis vallomásaitól hemzsegett a kereset, erre az ügyvédet gondatlan ügykezelés vádjával letartóztatták. A család megbízta Edward Fagan neves amerikai jogászt, a holokausztkövetelésekre szakosodott sztárügyvédet, aki egyszerre szállt ringbe a magyar és az osztrák állammal szemben, elsődlegesen az Erste és a Bank Austria-Creditanstalt bank ellen indítva gyűjtő-

pert, mert azok náci időkben a műkincsrablások lebonyolításában bűnös szerepet vállaltak.

A per tárgyát képező Hatvany-örökség – mely az ügyvéd szerint jogtalanul került a magyar múzeumokba, így azokat vissza kell szolgáltatni tulajdonosaiknak – összértéke 100 millió és 1 milliárd dollár közötti összegre becsülhető. Az ügyben jogerős ítélet nincs, az örökösök csak reménykedhetnek abban, hogy nagyapáik páratlanul gazdag műkincsgyűjteményének legalább néhány darabját egyszer talán visszakapják.

Aztán figyelmezzünk Herzog Mór Lipót (1869–1934) briliáns, nemzetközi viszonylatban is elsőrangúnak minősülő műkincskollekciójára, melyhez fogható magánképtár a későbbiekben nem lelhető fel Magyarországon. Hogyan sikerült a bárónak ilyen példátlan volumenű állományt felhalmoznia? A válasz a családi firma különleges felépítésében, három generáció által szigorú matematikai és jogi megkomponáltságban működtetett vagyontömeg mozgatásában érhető tetten. Mindig végrendeleti úton határozták meg az öröklés rendjét, pontosan megjelölve a családtagok üzletrészét azzal a feltétellel, hogy az örökrészt nem lehetett kivonni az üzleti vagyonból a cég biztos fennmaradása érdekében. A vállalatot mindig az egyetlen fiú vitte tovább. A végrendeletben tetemes közadakozásról is történt kötelességszerű rendelkezés kórházak, gyermek-, illetve hajléktalanmenhelyek, egyletek, árvaházak, alapítványok számára. Azt mondhatnók: a báró édesapjától, Herzog Pétertől örökölt vagyona szinte végtelen volt.

Az atyát, Herzog Pétert 1886-ban Csetei előnévvel nemesítették, majd 1904-ben nyert bárói rangot. A nagyapa, Mózes Löbl, aki még országúti négyszobás bérlakásban lakott, megalapította a M. L. Herzog et Comp. nevű szállítmányozási és bizományosi üzletét, majd Péter fia

kiváló kereskedői érzékkel kapcsolódott be a fővárosi malomipar megteremtésébe, illetve ráállt a gyapjú- és dohánykivitelre, megalapítva a Herzog & Co. dohánykereskedelmi céget. Terjeszkedtek ezután Macedónia és Törökország felé. Beláthatatlan nagyságú jövedelmet realizált a család a dualizmus korában. Ha megpróbáljuk felbecsülni a Herzog-vagyon gyarapodását, akkor a végeredmény hozzávetőlegesen 30 millió koronára tehető. Tudjuk, hogy az első millió megszerzése a legnehezebb, és nem becsülhető alá Herzog Mózes Löbl munkája, de a 15 milliós vagyonnövekmény már a fiú rátermettségének köszönhető. Szóval Mór Lipót a századelőn átalakította az üzletágat, és már kizárólag banki tevékenységgel, illetve pénzváltással foglalkozott, így bizony volt miből képeket vásárolni. Cége pazarul prosperált, a becses értékű képek mellett minden egyéb, jelentős kvalitású műtárgyat – szobrokat, ötvös remekműveket, kerámiákat, gótikus és reneszánsz miseruhákat – vásárolt, ekként anyaga a Hatvany-gyűjtemény jó két és félszerese lett. Az ország legértékesebb magángyűjteménye a család régi, Andrássy út 93. szám alatt található palotájában kapott helyet. Micsoda változás ez a négyszobás lakáshoz képest! A lehengerlő gazdagságú gyűjtemény legpatinásabb darabjai közül csak néhányat említenék: tíz mű El Grecótól, például az *Angyali üdvözlet* vagy a *Krisztus az olajfák hegyén*, aztán öt festmény Goyától, a *Bikák útközben a viadalhoz*, *Borozók*, továbbá francia impresszionisták: Manet *Néger nő*je, Monet *Három bárkája*, két kép Renoir-tól, Degas és Gauguin, valamint két Cézanne-alkotás, Courbet nagyszerű tájképei, illetve a magyar művészek közül Barabás Miklós mellett a hét Munkácsy-kép jelentette a legnagyobb értéket, aztán Benczúr, Rippl-Rónai, Mednyánszky, Ferenczy Károly, Batthyány

Gyula és néhány korai Csók-festmény, nem feledkezve meg a palota hatalmas reneszánsz gobelinjeiről, melyeket később pokrócnak vágtak fel a nyilasok.

Herzog báró 1913 és 1928 között folyamatosan vásárolt és vásárolt, majd az amerikai múzeumok olyan ellenállhatatlan árajánlatokkal keresték meg, hogy ekkor adta el összes Cézanne-ját, néhány El Grecót, több Renoirt. A híres gyűjtemény gerince egyébként a báró haláláig egyben maradt, majd csak özvegye, báró Herzog Lipót Mórné született Hatvany-Deutsch Janka (1874–1940) halála után, 1940 táján esett szét. Még 1935-ben Klaus Mann járt a bárónőnél látogatóban, naplójában a következő feljegyzést tette: „Hatvanyékkal megnéztük a nagynénjük, Herzog bárónő, egy jóindulatú és egyszerű öreg hölgy képgyűjteményét. Fantasztikus gyűjtemény: bűnös dolog, hogy magántulajdonban van. Egy sor legnagyszerűbb Greco, Tiziano, Goya, neves németalföldiek, egy csodálatos Corot; Renoir, Sisley – vég nélkül." Míg Thomas Mannt 1936-ban szintén lenyűgözik a Herzog-palota kincsei: „...Herzogék házába: roppant nagy értékű képtár, Grecók, olaszok, Goya."

Fölöttébb érdekes, hogy míg a nagyapa és az apa kényesen ügyelt végrendelete elkészítésére, addig Herzog Mór Lipót – vélhetőleg a családi summa megcsappanása, illetőleg a passzívák végzetes gyarapodása okán – már nem fordított erre gondot. Egy korabeli újságíró véleménye szerint: „Herzog Mór Lipót báró de Csete csak annyiban arisztokrata, hogy vagy kevés borravalót ad, vagy egyáltalán nem ad borravalót, hogy közügyre nem áldoz, hogy teljesen egocentrikusan érez és gondolkozik, és hogy raccsol és fölteszi a monokliját, ha véletlenül született keresztény notabilitással hozza össze jósorsa. Egykorú hitsorsosaival szemközt az előkelőség

ilyetén deklarálását nem tartja szükségesnek." Valóban igaz lehet, hogy a fejedelmi vagyonba és rangba – Moses Löbl egyetlen telkéhez képest Mór Lipót 69 budapesti ingatlanbejegyzéssel rendelkezett – beleszületett harmadik generáció atyái értékrendjét feledve, elfordul az üzlettől, aminek egyenes következménye az üzlet pusztulása, semmibe hullása. Annyi tudható, hogy az özvegy vitte tovább a bankházat. Később került elő a báró végakarata, miszerint a vagyon a negyedik nemzedék három gyermeke között egyenlő arányban oszlik meg, de már jótékonysági passzusok sem szerepeltek. Nos a végtelennek tűnő Herzog-vagyon elképesztően végesnek bizonyult. Az örökösök egymás között, sorsolás útján döntöttek a művek tulajdonjogáról. A három testvér: Herzog András, Herzog Erzsébet, férjezett báró csepeli Weiss Alfonsné és Herzog István. A képeket a háború alatt a család egyik gyárának pincéjében rejtették el, ám a rendőrség megtalálta, és Eichmann „gyűjteményébe", azaz a náci vezér főhadiszállására szállították, ahonnan a többi zsidóktól rabolt műkinccsel a müncheni művészeti központba kerültek. A Herzog-gyűjtemény másik része a Zsidó Kormánybiztossághoz került, amelyet a kormányzat 1944-ben vonattal Nyugatra menekített, a harmadik rész, a gyűjtemény körülbelül egyharmada ma is Oroszországban van. Az örökösök a háború befejezése után több turnusban csempészték ki a védett festményeket külföldre, melynek eredményeként teljes vagyonelkobzásra ítélték a családot, sőt Herzog István életét csak úgy sikerült megmenteni, hogy elmegyengeségre hivatkozva gondnokság alá helyezték. Még 1944 májusában a Chorin, Weiss, Kornfeld és Mauthner családok a Waffen-SS képviselőjével, Kurt Bechert SS-Standartenführerrel kötött szerződés értelmében német

engedéllyel elhagyhatták Magyarországot. A zsidó családok milliárdos nagyságrendű vagyonukat, például a csepeli Weiss Manfréd Műveket az SS-re hagyományozták, és cserébe egymillió pengő zsebpénzzel a 39 családtag Portugáliába és Svájcba távozhatott. Lássuk a rokoni kapcsokat: Kornfeld Móricné született Weiss Marianna, Mauthner Alfrédné született Weiss Elza, Chorin Ferencné született Weiss Daisy. Weiss Alfonzné született Herzog Erzsébet viszont nem írta alá a dokumentumot, a húszéves Weiss Márta viszont igen. Ők 1945 után nem térhettek vissza Magyarországra, ezért a műtárgyakat nem kaphatták vissza. Előbb letétként őrizte a képeket a Szépművészeti Múzeum, majd 1954-ben megtörtént az állami tulajdonba vétel. Majd a hatvanas években Herzog Erzsébet követelését 210 ezer dollárra értékelték, amely összeget kamatostul meg is kapott, ezután semmilyen követelést nem támasztott a magyar állammal szemben, „teljes és végleges rendezésére" kötött vagyonjogi kártalanítás történt. De lánya, Martha Nierenberg, született Weiss Márta gondolt egy merészet, a kilencvenes évek végén indított pert a Szépművészeti Múzeummal és a Magyar Nemzeti Galériával szemben, mert Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál, Székely Bertalan, Benczúr Gyula és Barabás Miklós alkotásait szeretné visszakapni. A bíróság első fokon az unoka javára megítélte tíz festmény visszaadását, közöttük a Munkácsy Mihály *Krisztus mellképe* című képet. A műalkotás azonban védett műtárgyként nem vihető ki az ország területéről, vagyis határozatlan idejű letétként továbbra is a Nemzeti Galériában őrizteti, ha viszont értékesíteni kívánja, akkor a magyar államot elővásárlási jog illeti meg.

Az örökösnő mintegy 500 millió és 1 milliárd forint perértékben próbált egyezkedni, a felperes oldalán kap-

csolódott be a műkincsperbe Hillary Clinton, aki az elrabolt műkincsek visszaadását kérte a magyar kormánytól a bíróság ítéletétől függetlenül. Eddig egy festményt – Munkácsy Mihály *Krisztus fehér lepelben* című alkotását – kapott vissza az Amerikában élő örökös. A Fővárosi Ítélőtábla szerint a magyar állam elbirtoklással, tehát azon tény következtében, hogy a műkincsek meglehetősen hosszú ideig voltak a birtokában, tulajdonjogot szerzett. A nyolcvanhárom éves örökösnő most már egészen bizonyos abban, hogyha valaha is igazságot szolgáltatnak nekik, az nem a magyar bíróságokon fog megtörténni.

Sigray Antal gróf, az első és második világháború közötti időszak egyik vezető politikusaként joggal volt elővigyázatos, amikor 1943-ban számítván arra, hogy a nácik bevonulása esetén a Gestapo letartóztatja, így fölöttébb leleményesen a tulajdonát képező több ezer vagyontárgyból álló gyűjteményét tartós múzeumi letétbe helyezte. A balsejtelem beigazolódott: a mauthauseni haláltáborba hurcolták, és amikor túlélte a koncentrációs tábort, hazatérvén a Rákosi-rendszerben nemesi származása miatt került a politikai támadások középpontjába. A gróf ugyan 1947-ben elhunyt az Egyesült Államokban, de örököseinek ki kellett volna adni a műkincseket. Miközben a Sigray-hagyaték tulajdonosai követtek el ugyan jogi értelemben vett hibákat, mivel a szabályok szerint a múzeumi letéti szerződéseit ötévente meg kellett volna újítani, amit azonban nem tettek meg. Három próbapert indítottak, majd az örökösök egyezséget ajánlottak: a műtárgyak 43 százalékát ajándékba átengednék a múzeumoknak, de csak abban az esetben, ha a fennmaradó részt maradéktalanul visszakapják. A bíróság ítélete szerint második világháború idején a politikus által letétbe helyezett műtárgyakat a magyar állam nem államosíthatta volna, ugyanis az alkotmány értelmében garanciális kötelezettségek mellett kell gondoskodnia a rábízott tárgyakról. A múzeumok – a Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, illetve a Helikon Kastélymúzeum – a jogerős ítélet szerint nem tarthatják meg az értékes műkincseket. A huzavona, a képek kiadása adminisztratív okokra hivatkozva még évekig eltartott, mire 2007-ben jelent meg a végrehajtó az intézményekben.

Azt mondhatjuk, hogy a dualizmus korában valósággal dőltek, özönlöttek Magyarországra a műkincsek, a Monarchia alkonyán a múzeumok soha nem látott módon gazdagodtak, aztán a magyar arisztokrácia kezén évszázadok alatt gondosan felhalmozott műgyűjtemények fokozatos fogyatkozása, hanyatlása kezdődött el az első világháború után, amikor is riasztó mennyiségű kulturális érték áramlott ki hirtelen az országból. Az 1929-ben bekövetkezett gazdasági világválság tönkretett olyan nagy gyűjtőket, akik ennek okán kénytelenek voltak fillérekért megválni dollármilliókat érő gyűjteményük jelentős darabjaitól. A magyar államnak ugyan elővásárlási joga lett volna, de ezt nem gyakorolta.

Majd a lassú enyészet tovább munkálkodott az 1930-as években, míg a második világháború, valamint a holokauszt katasztrófája, illetve a szovjet csapatok törvénysértései következtében végérvényesen a semmibe tűntek az impozáns magángyűjtemények. A magyarországi zsidóság gazdasági kifosztásának, végzetes társadalmi ellehetetlenítésének folyamata már jóval a német megszállás előtt kezdetét vette. Tudjuk, hogy a német megszállás után a teljes magyar államigazgatási gépezet brutalitása a zsidótörvényekkel, „a zsidók vagyonának bejelentése és

zár alá vétele tárgyában" hozott, vagy a budapesti zsidóság műkincseinek „zár alá vételé"-ről szóló rendelettel, a deportálásokkal, a tömegmészárlásokkal ért tetőpontjára.

Gondoljuk csak meg, 1944-től 1945 tavaszáig Magyarország hadszíntér volt, ez idő alatt körülbelül 200 ezer műtárgy tűnt el a szovjetek, a németek, valamint a paraszti fosztogatások következtében: gobelinek, könyvek, szőnyegek, kerámiák, szobrok, hangszerek, arany és ezüst ékszerek, ötvösművészeti alkotások, festmények, numizmatikai gyűjtemények, sőt „az is előfordult, hogy még sokáig meisseni porcelán étkészletből etették-itatták a tyúkokat". A nácik Eichmann vezérletével mindenestül Bécsen keresztül Berlinbe küldették páratlan értékű műtárgyakat, sőt a deportáltak után 2 milliárd pengős szállítási számlát nyújtottak be a magyar állam felé. Horthy Miklós politikailag gyakorta nem megfelelő döntéseket hozó, mélységesen zsidógyűlölő, esetenként felelőtlenül kontár kormányai az egész háború alatt nem gondoltak arra és nem is intézkedtek a tekintetben, hogy vészhelyzetben hová menekítsék a nemzet pótolhatatlan értékeit képviselő műkincseket. A németek által elhurcolt, majd a háború után az amerikaiak, illetve a britek segítségével hiánytalanul visszajuttatott zsidó műkincseket a magyar hatóságok 1947 és 1950 között nem a jogos tulajdonosaiknak adták vissza, hanem különféle múzeumok kapták meg, úgynevezett „beleltározásra". Így esett a két bámulatos zsidó képgyűjtemény, a Herzog- és a Hatvany-vagyon nagy részével, amely mégis csak töredéke volt a Vörös Hadsereg által zsákmányolt káprázatos gazdagságú, felbecsülhetetlen értékű és mennyiségű műkincsanyagnak. A szovjetek viszont nem bíztak semmit a véletlenre, felkészülten, pontos múzeumi listákkal érkeztek. Lazarev professzor állította össze azon műkin-

csek listáját, melyeket a Szovjetunióba kívántak szállítani azzal a céllal, hogy az új Sztálin Múzeumot feltöltsék. A válogatott kincseket tervszerűen igyekeztek Nyugatra menekíteni, azonban még így sem sikerült mindent a Szovjetunióba szállítani, míg az érkeztetett műkincseket a szovjet pártvezetés elnyelte, sorsukról évtizedeken át mélyen hallgattak. A szovjet csapatok az Esterházy grófok csákvári kastélyát az utolsó szögig kiürítették, vagy a Montenuovo hercegek európai hírű műkincseit több budapesti bankból, ausztriai és magyarországi kastélyokból sikerült hiánytalanul összeszedniük, nem beszélve arról, hogy jóvátehetetlen veszteség érte a Sárospataki Református Kollégium könyvtárát, aranytárgy-kollekcióját e rabló hadjárat miatt, aztán döbbenetes módon még a magyar állam fizetett az oroszok által elrabolt sárospataki könyvtár felbecsülhetetlen példányainak állagmegóvásáért, mintegy négyszázezer dollárt.

Most pedig következzék annak a páratlan arcátlansággal elkövetett bankrablásnak a forgatókönyve, amit a hivatalos szovjet szervek Magyarországon, így Budapesten elkövettek. A történet azzal kezdődött, hogy a háborúban az emberek a fővárosi nagybankok bomba- és tűzbiztos páncéltermeiben helyezték el értékeiket – valutát, kötvényeket, részvényeket, aranyat, drágaköveket, műkincseket – úgynevezett zárt letét formájában. A négy nagy budapesti bankban megközelítőleg 3000 zárt letétről van tudomásunk, mely összesen legalább 60.000 darab válogatott műtárgyat jelent, ha egy letétes átlagban csak 20 darab tárgyat tett le. De lépjünk ki a bankok épületeiből, és láthatjuk, hogy szabad rablás folyt a kastélyokban, palotákban, közraktárakban, magánlakásokban, templomokban, múzeumokban és ezzel a rablás, fosztogatás teljes értéke immáron leírhatatlan

számadattá alakul, vagyis tengernyi kincset vittek magukkal. Budapest ijesztő felszabadítóját, a Vörös Hadsereget megelőzte egy különleges osztag, a Gazdasági Tiszti Bizottság. Tiszti egyenruhába bújtatott szakemberek, bankárok, közgazdászok, művészettörténészek voltak, akiknek a zsákmányolás teljes lebonyolítása volt a feladata. 1954-ben egy közgazdászprofesszor, aki szemtanúja volt az eseményeknek, így vallott a magyarországi kommunista hatalomátvételt vizsgáló kongresszusi bizottság előtt Washingtonban: „az orosz hadseregnek engedélyezték a korlátlan rablást. A rablást a hadsereg speciális rablóalakulatai is segítették, melynek becsüsök, könyvelők, lakatosok voltak a tagjai. Ezeket a bizottságokat kiküldték minden bankhoz. Én magam is láttam őket munkában, mint a budapesti Első Nemzeti Takarék Bank vezetője. Kirobbantották a páncélterem ajtaját. A lakatosok betörtek minden széfbe, és azokat kiürítették, majd szétválogatták: pénzre, aranyra, értékpapírokra stb. Ezután arra kényszerítettek bennünket, hogy a zsákokba rakott értékeket – ránk szegezett géppisztolyok között – kihordjuk a teherautókba. A felszabadítást követő napokban megszállták a pénzintézeteket, de az ott őrzött értékekhez csak a páncélajtók felrobbantása után juthattak hozzá, és megkezdték az anyagok átválogatását, illetve kiszállításának megszervezését, a Nyugat gyanúját elkerülve főleg kerülőúton, Csehszlovákia, Lengyelország felé. A műtárgyak elrablása után Magyarország gazdasági megbénításán munkálkodtak úgy, hogy a bankoktól elvontak minden gazdasági erőt, majd ezt kölcsön vagy segélyek formájában csöpögtették vissza a magyar kormánynak."

A háború befejeződésével a letéttulajdonosok lassan érdeklődni kezdtek letétbe helyezett dolgaik iránt, így a

bankokhoz fordultak. A válasz megdöbbentő volt: „a letét dolgát a szovjet katonaság ismeretlen helyre szállította". A károsultak döntően zsidók, valamint a történelmi arisztokrácia tagjai voltak, akik politikai nézeteik miatt a kommunista hatalom üldözöttjeivé lettek. 1949 után alig került tárgy vissza eredeti tulajdonosához. Ekkorra végbement a történelmi nagyburzsoázia és a magyarrá vált zsidó nagypolgárság sorsának tragikus eggyé válása, főként abban az értelemben, hogy a jogtól semmiképpen sem várhattak segítséget egykori művészeti és kulturális javaik visszaszerzése ügyében. A műkincsek elvétele és közgyűjteményekben való elhelyezése – ki merjük jelenteni – minden esetben törvénytelen úton zajlott, olyan egyszerű rendelkezés folyományaként, melynek hiányzott a jogi alapja, vagy pedig úgy, ahogy nyelvünkben ez sajátos módon rögződött: „koholt vádak alapján". A legjobb eset még az volt, amikor kétes ügyekben jogi elvek, esetleg paragrafusok sajátos értelmezésével sikerült gyarapítani az „állami szektort". (Műtárgyakat nem államosították, ezekre a vonatkozó törvény nem terjedt ki, nem lévén termelőeszközök, vagy egyéb, folyamatosan jövedelmet termelő vagyontárgyak, amilyenek például a bérházak, földbirtokok.) Kifosztották őket a szovjetek rablóbandái, majd Szálasi legényei, a németek ragadozó atrocitásai. Miközben „A nemzetközi jognak a szárazföldi háborúra vonatkozó szabályait az 1907. évi hágai IV. egyezmény (becikkelyezve az 1913. év 43 tc.-be) függeléke foglalta össze. Általános szempont, hogy tilos a tulajdonnak – legyen az állami vagy magántulajdon – a hadi céllal össze nem függő, önkényes elvétele vagy elpusztítása, ellenben annak a háborús szükségletek által indokolt elvétele és használata, sőt kivételes esetekben a fölötte való korlátlan rendelkezés is, jogosnak tekinthe-

tő. Különösképpen tiszteletben tartandó a magántulajdon, amely nem kobozható el. (46. cikk.)

Kiegészíti a tulajdon védelmét a mindennemű fosztogatást legszigorúbban tiltó szabály (47. cikk). Ez érvényes akkor is, ha az előnyomuló hadsereg egy megerősített helyet vagy várost ostrommal vesz be (28. cikk). „...A történelmi, művészeti és tudományos beccsel bíró emlékműveknek lefoglalása és megrongálása a legszigorúbban tilos és büntetendő. (56. cikk)."

1948–49-ben végérvényesen bezáródtak Magyarország kapui, és a leghátborzongatóbb rendszer, a sztálinizmus szedte vétkes és vétlen áldozatait. A magánvállalkozásokat megszüntették, a jövedelmek csökkentek, a nagy vagyonokat külföldre menekítették vagy a pártállam bevonta, a műkincsek pedig igen mérsékelt áron a felszín alatt cseréltek gazdát, virágzott a feketepiac. Azoknak jött el az ideje, akik komoly pénzforrásokat rejtegettek mostanáig, tudniillik milliós alkotásokhoz juthattak hozzá filléres áron.

Történt aztán egy napon, 1952-ben, hogy mesés kincsek kerültek elő a sárvári vár restaurálásakor. A Nádasdy-kastély hetven éven keresztül volt a bajor királyi család birtokában, akik 1945-ig lakták a pompás épületet. A II. világháború végén, a szovjet csapatok közeledtével azonban Ferenc, bajor hercegnek menekülnie kellett, ám a család a kincsek nagy részét nem vihette magával. A herceg a vagyonmentést kalandos módon oldotta meg, hiszen fogta a család kincseit, az ezüst- és porcelántárgyak legértékesebb darabjait – mai áron mintegy 50 millió forint értékűre becsült gyűjteményt –, és egy kőműves segítségével befalaztatta vár egyik szobájába. Ezután külföldre távozott. Az 1249 darab értékes műtárgyra, csodás festményekre, kínai porcelánra, ezüst- és

aranyneműkre 1952-ben bukkantak rá. A herceg fiai, Ludwig és Rasso Maximilian von Bayern 1990 szeptemberében jelezték, hogy jogos örökségüket haladéktalanul birtokba kívánják venni. A bírósághoz fordultak a kizárólagos tulajdon- és rendelkezési jog megszerzése érdekében. Az első fokú ítélet szerint a bajor hercegeket valóban megilleti a kincs tulajdonjoga. A rendszerváltás után azonosítottak 131 rendkívül értékes festményt: Manet, El Greco, Goya, Renoir és Munkácsy csodálatos alkotásait. Az üldözöttek, áldozatok pedig ítéletnapig várhatnak igényeiknek a nemzetközi jog, illetőleg a magyar és orosz állam kétoldalú szerződések alapján történő kegyes rendezésére. Ám nem történik semmi. Mintha a föld nyelte volna el az égbeszökő értékű és mennyiségű kincseket, s ezalatt a vérzivataros korszak árnyéka visszavetül történelmünkre jogtalan meghurcolások, máglyák, kitelepítések, kiűzetések, kirablások, börtönbüntetések kaján fintorával.

Valóban a műkincsek elrablásáról, jogellenes bekebelezéséről, koncepciós perekhez mérhető elkobzásáról, vagyis az arisztokrácia totális és teljes kifosztásáról van szó? Tiszteletben tartotta a magyar állam azt az alapelvet, hogy kizárólag tulajdonostól lehet tulajdonjogot szerezni? Mert ez esetben aligha lehet bárki számára kétséges, hogy az alkotásokat eredeti tulajdonosaiknak haladéktalanul vissza kell szolgáltatni. Tény, hogy rendkívül bonyolult és kusza örökösödési, tulajdonjogi, büntetőjogi problémákkal, valamint az államosítás ellentmondásos folyamataival szembesülhetünk, illetve fájdalom, de tudomásul kell venni, hogy az ezredforduló jogi viszonyai nem vetíthetők vissza fél évszázaddal ezelőttre, és a probléma egyedüli helyes orvoslása a teljes és maradéktalan kárpótlás lehet. Ami nem az államé, azt

vissza kell adni. Mi lett a sorsuk az itthon maradt műkincseknek, melyeket az oroszok nem vittek magukkal? A válasz pofonegyszerű: a magyar kormány elkobozta, hivatkozván „az 1948-as törvényre, a kormány elkobozhatta azok vagyonát, akik jogtalanul elhagyták az országot, továbbá az 1952-es, törvényerejű rendeletre, miszerint a kizsákmányolónak tekintett személyek ingatlanait és ingóságait állami tulajdonba lehetett venni, vagy az 1954-esre, amely azt mondja ki, hogy állami tulajdonba kerülhetnek azok a múzeumban lévő tárgyak, amelyek tulajdonosa ismeretlen, vagy engedély nélkül külföldre távozott." Olyan féltett kincsek ezek, melyek még ma is múzeumainkban találhatóak, és naponta ezrek csodálatának tárgyai, illetve gyakran milliárdos műkincsperek főszereplői. A rendszerváltás utáni kárpótlási törvény elismerte ugyan az említett törvények jogsértő voltát, de mivel nem érvénytelenítették őket – mint a történelmi múltunkból eredő sajátos tulajdonszerzési módokra –, a magyar állam paradox módon megalapozottan hivatkozhat rájuk. Ebben az esetben azt a kérdést kell megválaszolnunk, hogy a nemzeti örökségünket, azaz nemzetünk polgárainak egészét szimbolizáló milliárdos magángyűjtemények, amelyeket olyan zsidó polgárok gyűjtötték össze, akiket személyükben a viharos háborús évek nem láttak szívesen saját hazájukban, viszont különleges vagyontárgyaikat annál szívesebben nacionalizálták volna. Vajon ki vitte végbe a valóban történelmi cselekményt? A szenvedélyes, gazdag zsidó műgyűjtő, aki szakértelmet, hozzáértést, időt, anyagi és erkölcsi áldozatot nem sajnálva létrehozta az egyéni kollekciót, vagy a múzeumok, melyek kényszerűen, de rendkívüli gondossággal megőrizték, megtartották eredeti állapotukban a műkincseket az utókor dicsőségére? Egy vala-

mi azonban bizonyos: a régi arisztokrácia romlásának története a műkincsi tulajdoni átrétegződésével veszi kezdetét, az ezt követő világégések már csak véglegesítik a kialakult helyzetet, ugyanakkor – mint látjuk a történelmi horizonton – valamiképp hozzájárult e folyamat közös kulturális örökségünk elérhetővé válásához.

A ZICHY-GYÉMÁNTOK ELTŰNÉSÉNEK REJTÉLYE

A Zichy család rendkívül népes voltánál fogva maradandó és sokszínű emlékeket hagyott történelmünkben. Gondoljunk csak Zichy Géza gróf zeneszerző, színműíróra, aki egy vadászbalesetben elveszítette jobb karját; Zichy Antóniára, Batthyány Lajos mártírhalált halt miniszterelnökünk imádott feleségére; Zichy Mihály grófra, a cári udvarban élt szabadságvágyó festőre és grafikusra; Zichy János grófra, a katolikus társadalmi törekvések egyik vezéralakjára; Zichy Rafael grófra, aki azzal vádolta meg válása után volt feleségét, Pallavicini Eduardina grófnőt, hogy leszbikus kapcsolatot tartott fenn a hírhedt Tormay Cécile írónővel; Zichy Jenő grófra, Szeged és Szabadka város díszpolgárára; gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspökre; Zichy Aladár grófra, a magyar ellenzék nagy vezérére, a néppárt elnökére; gróf Zichy József titkos tanácsosra; gróf Zichy Károlynéra, Széchenyi szerelemes múzsájára, és korántsem utolsó a sorban – de a példálózást vele fejezzük be – Zichy Nándor gróf miniszterre.

A Zichy család verdői ágának leszármazottjaként 1809. szeptember 25-én született gróf Zichy Ödön, aki a keresztségben az Eugén nevet kapta, amit magyarra

Ödönnek fordítottak. Korának egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb Habsburg-hű főnemesének 1845 őszén indult rövidre szabott politikai karrierje, amikor az uralkodó Fejér vármegye főispáni helytartójává nevezte ki. A gróf komoly felelősséggel és rendkívüli diplomáciai érzékkel végezte feladatát, ám a megyei radikálisokat olyan sikeresen fékezte meg, hogy adminisztrátori kinevezést kapott a királytól. A szabadságharc törekvéseibe már nem illett bele a gróf személyisége, és politikailag nemkívánatos személlyé vált, az így bukott adminisztrátort nem választották be a megyei bizottmányba, ezzel visszavonulni kényszerült a politikai élettől. Ám Jellasics csapatainak betörésekor újra felbukkant. 1848. szeptember 17-én megjelent a megyeszékhelyen és *„Sauve-garde”*-ot, azaz menlevelet kért a bántól annak érdekében, hogy Kálózon fekvő birtokai mentesüljenek a horvát sereg sarcolásaitól. Ugyanebben az időben a gróf Batthyány Lajos miniszterelnökkel is találkozott azért, hogy Jellasicsot együtt felkeresve tárgyalásokat folytassanak. A miniszterelnök szerette volna elérni, hogy Jellasics fejezze be az előrenyomulást. A megbeszélések azonban nem hoztak eredményt, így Batthyány továbbutazott Veszprémbe, Zichy pedig 1848. szeptember 29-én délután unokaöccsével, Zichy Pál századossal Székesfehérvárról kálózi birtoka felé indult. A gróf akként rohant vesztébe, hogy Soponya határában váratlanul Trangoss kapitány, a Hunyadi-szabadcsapatok ellenőrzése állította meg az esti órákban. A különítmény parancsnoka Görgey Artúr honvéd őrnagy volt, akit Batthyány Lajos miniszterelnök azzal a feladattal bízott meg, hogy a Csepel-sziget parancsnokaként a Roth osztrák tábornok seregének dunai átkelését minden körülmények között megakadályozza. A parancs azzal a külön felhatalmazással szólt, hogy a nem engedelmeskedő polgári és katonai tisztviselőket, továbbá a rendeleteket be nem tartókat hazaárulóként haditörvényszék elé állítsák, és a legszigorúbban büntessék meg. A két Zichy gróf fennakadt az ellenőrzési vonalon, és őrizetbe vették őket a pákozdi csata napján, szeptember 29-én. A hintóban a poggyászokba rejtve Jellasics szeptember 27-én kelt menlevelét, amelyben felszólította Roth tábornokot, hogy biztosítson védelmet, oltalmat az őt felkereső grófnak, illetve törvénytelen kinevezését kihirdető proklamációkat és egy köteg császári-királyi manifesztumot, valamint egyéb gyanús iratokat, kiáltványokat és 43 proklamációt találtak. Ezen proklamációkat a király személyes megbízottja, gróf Mensdorff hozta Bécsből Székesfehérvárra. Jellasics pedig kinyomtatásukra adott parancsot. A pákozdi csata napjának délutánján Zichy gróf útlevelet kért a megye alispánjától, hogy akadálymentesen utazhasson Kálózról. Az előkelő foglyokat Abára vitték, onnan pedig Adonyba. Az elfogatásról küldött jelentésben „hazánk ellenségeinek” minősítették a két grófot, és bizonyítékként hozzácsatolták a náluk talált terhelő dokumentumokat, iratokat, fegyvereket, melyek szerint tevékenységük egyértelműen a magyar nemzet és szabadság eltiprására irányult. Görgey, a fiatal, becsvágyó honvédparancsnok magára vállalva a döntés minden felelősségét – a fennálló kaotikus és veszélyes katonai helyzet miatt – azonnal rögtönítélő haditörvényszék elé állította a bűnösöket. A hirtelen rendelkezés, mely egyértelműen a példastatuálást, bűnbakkeresést szolgálta, a katonák körében mélységes felháborodást és ellenszegülést váltott ki. A foglyokat csónakkal, pontosabban egy molnárladikkal – ugyanis csak ez állt rendelkezésükre – haladéktalanul a Csepel-szigetre vitette. Rendelkezése

ellenállásba ütközött, emiatt csak az egyik ellenszegülő lelövetése után tudta a két férfit hatalmi szóval a megszerzett molnárladikon átszállíttatni a Csepel-szigetre. Fegyveres őrizetre nem is az esetleges szökés, hanem a gróf mint a megye adminisztrátora, azaz császári helytartója ellen feldühödött adonyi lakosság és a népfelkelők tettleges bántalmazásaitól való védelem érdekében volt szükség. Az őrcsapat közelébe férkőzött tömeg dühödten követelte, hogy adják ki a grófot, hangosan kiáltozva a jobbágyaival szemben gyakorolt embertelen bánásmód vádját. A foglyok élete percről percre egyre nagyobb veszélyben forgott. Több száz kasza emelkedett a magasba: „ezek mind a ketten már régen a legközelebbi fűzfákon lógnának, ha szegény parasztok és nem méltóságos mágnások volnának", aztán „a gróf számára nincs törvény, a szegény ember számára meg nincs igazság" – ordította a nép. A felbujtott pórnép esztelen haragjától megmenekült a gróf, de a haditörvények szigorától nem.

A tizenkét tagú vésztörvényszék egyik pillanatról a másikra felállt. Az elnöki tisztet maga Görgey töltötte be. Az eljárás alapját a grófnál talált tiltott iratok jelentették: „Két kiáltvány még a nyomtatástól nedves példánya; ezek egyike a magyar nemzethez, másik a Magyarországon állomásozó katonasághoz szólt. Mind a kettő alá őfelsége, V. Ferdinánd magyar király neve és a keltezés: Schönbrunn, 1848. szeptember 22. volt nyomtatva. Magyar felelős miniszter ellenjegyzése mind a kettőről hiányzott. Mindkét írásnak az volt a célja, hogy a Pesten székelő törvényes kormány ellen föllázadt délszláv lakosságú országrészeket a törvény és rend felforgatására irányuló próbálkozásaikban megszilárdítsa, sőt a Magyarországon lévő és a magyar alkotmányra esküt

tett csapatokat is rábírja, hogy csatlakozzanak ehhez a pártütéshez. „A vád a következő két pontból állt: 1. a gróf Magyarország ellenségeivel összejátszik; 2. a Magyarország törvényes rendje elleni délszláv lázadásban tettlegesen részt vett az utóbbinak szellemében készült kiáltványok terjesztésével."

A tárgyalás színjátéka megkezdődött, elsőként Zichy Ödön grófot hallgatták ki, aki a kérdésekre válaszolva feltárta kálózi utazási szándékait, illetve előadta, hogy a nála talált dokumentumok a házába elszállásolt horvát tisztektől származnak, amelyek tartalmával természetesen nem érthet egyet, sőt hazafias kötelessége azokat elutasítani, megtagadni, vélhetőleg szolgája csak tévedésből tehette a poggyászába. A horvát bán által kiállított oltalomlevelét pedig Kálóz megmentése érdekében kérelmezte egyszerű emberiességi okokból. A másodikként kihallgatott Zichy Pál vallomása mindenben alátámasztotta a Zichy Ödön gróf által elmondottakat. A kihallgatások után a következő jegyzőkönyvi feljegyzések készültek: „Zichy Ödön nem közölte a magyar csapatokkal Roth seregeinek közeledtét, valamint a kiáltványok és iratok tartalma, arra enged következtetni, hogy Magyarország ellenségeivel cimboráskodott, azokat a magyar haza ellen indított pártütő hadban tettleg segítette, a magyar nemzet és szabadság eltiprására irányzott törvénytelen proklamációkat terjesztőfélben elfogadott. A fentiek miatt a hadbíró kötél általi halált javasolt büntetésül, amit a hadbíróság tagjai elfogadtak. Zichy Pál vallomásával kapcsolatban megjegyezték, ugyan azt ellenőrizni nem tudják, de amit elmondott, az valószínű, így ügye a köztörvény útjára utasíttassék". A korabeli mondák így emlékeztek Zichy grófra: „A grófok és a nagyuraink hozták be ránk a horvátokat. A lángi Zichy

grófot el is fogták, és Lóréban cigánnyal felakasztatták. A lángi Zichy-kastélyban két megrakott szekér fegyver volt elkészítve, hogy majd a horvátok között kiosztják. Megkérdezték Zichyt, hogy miért hozta Magyarországra a horvátokat. Azt mondta, hogy azért, mert a horvát nép alázatos, megbecsüli az urait, ha beszél vele, letérdel előtte, de a magyar olyan büszke, hogy a kalapot sem igen akarja levenni, ha urával beszél. Mikor Fehérvárra bevonultak a horvátok, már menet közben osztogatták el egymás között a házakat, hogy ez a sógoré lesz, ez a komáé, ez a nagy pedig a tisztelendő úré", míg egy másik történet szerint: „Zichy alig várta Jellasichot, mert Messiásnak tekintette, ki – mint mondá – a jelenlegi prókátor-kormánytól szabadítandja meg az országot. Én határozottan kárhoztattam ezen nézetét, s figyelmeztettem az elmaradhatatlan következményekre, valamint azon veszélyekre, melyeknek magát kiteszi, ha a – tőlem amúgy is rosszallt – horvát betörés iránt rokonszenvet mutat. Ő azonban tovább is megmaradt nézeténél, mondván, hogy rosszabb dolgunk a jelenleginél semmi esetre sem lehet. Ezután elváltunk egymástól, ő jó reményekkel eltelve, szomorú sejtelmekkel én a jövő iránt... Mindenesetre elsősorban ő maga volt okozója szomorú sorsának, mert nem elég, hogy Jellasichnak proklamáczióit átvette, s kocsijában magával vitte, továbbá, hogy Jellasichtól »*salvus conductus*«-szal [a. m. szabad oltalom – szabad távozást garantáló okirat] volt ellátva, hanem ezenkívül ennek Fejérvárott léte alatt folyvást a városban tartózkodott, tisztjeivel állandóan együtt volt, s midőn serege a városból Buda felé kivonult, azt a sorompóig kísérte, s fennhangon így búcsúzott a tisztektől: »Jó és szerencsés végzést kívánok, uraim!« Ezen a fejérvári nép annyira felbőszült, hogy nem lehetett kételkedni, hogy az első alkalmat felhasználják ennek megboszszulására." Gróf Zichy Pált, a Hardegg-ezredből kilépett kapitányt pedig felmentették. Ezrede Siófoknál csatlakozott Jellasicshoz, de a gróf ekkor benyújtotta lemondását: „hazája ellen harcolni nem akar", és több mint 17 évi szolgálat után végképp elhagyta ezredét. Zichy kapitány ezután beállt a honvédtisztek közé, de mivel kilátástalannak ítélte meg a további szabadságküzdelmet, ezért 1849. január 4-én otthagyta a sereget.

Zichy gróf példája azért rendkívüli, mert először és utoljára akasztottak fel arisztokratát a szabadságharc alatt. A rögtönbíráskodás szabályai nem ismerik a védbeszédet. A hadbíró a vizsgálat befejezése után az ítéletre vonatkozó előterjesztést egyedül az elnökkel közli titokban, mire az elnök azt megfontolás tárgyává teszi, és egy személyben, maga hozza meg az ítéletet. Ezt titkosan bírótársai tudomására hozza, majd a haditörvényszék tagjai egyszerre szavaznak, azaz gyors elhatározással elfogadják vagy elvetik a javaslatot. Görgey a vizsgálat után teljes erkölcsi meggyőződésének birtokában jelentette ki, hogy a gróf a vádban szereplő bűntetteket valóban elkövette.

Az ellenforradalmi nagybirtokost, „ki Magyarország ellenségeivel cimboráskodott, azokat a magyar haza ellen indított pártütő hadban tettleg segítette, a magyar nemzet és szabadság eltiprására irányzott törvénytelen proclamátiókat terjesztő félben elfogatott, mint hazaáruló azonnal kötél által kivégeztessék". Zichy Ödön gróf halálos ítéletét 1848. szeptember 30-án a rögtönítélő haditörvényszék a ráckevei Savoyai-kastélyban mondta ki: „mint a haza ellenségeivel szövetkezett hazaárulót" kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Amikor a gróf értesült az ítéletről, megrémült: „Ugye, csak tréfa?"

– mondta. Lelkészt kéretett, hogy közvetítsék családja számára végakaratát. Szeretett volna meggyónni, és papírra vetni végrendeletét, de Görgey így felelt: „A hazaárulónak nincs birtoka, az konfiskáltatni fog, különben ha valami mondanivalója van, tudassa a pappal." A gróf a papnak mondta el végakaratát: „Testét a kálózi templomban helyezzék örök nyugalomba, és halála évfordulóján minden évben mondjanak misét, amire kétezer forint összegű alapítványt tett. Kedvesének, Kandillának negyvenezer forintot hagyott örökül, és gyűrűit. Óráját püspök öccsére hagyta, vagyonát testvére gyerekeire." Továbbá azzal a kéréssel fordult bíráihoz, hogy a méltatlan akasztás ítéletét változtassák meg golyó általi halálra; de ez nem talált meghallgatásra. A válasz a következő volt: „az ítéletet nem lehet megmásítani". Lórévnél grófot akasztott a forradalom. Másnap, 1848. szeptember 30-án, az ítélet végrehajtásának napján a gróf nyugodtan viselkedett, és a „lámpavilágnál" a bitófa lépcsőjén így szólt: „Nyugodtan halok meg, hazámat mindig szerettem, áruló nem voltam soha, s adja Isten, én legyek utolsó áldozat hazámért – áldás hazámra." Szemtanúk szerint ekkor egy üvegcsét vett elő zsebéből, amelynek tartalmát gyorsan kiitta, és ezután még az akasztás előtt arca ijesztő szürkésfekete színűre változott. A következő napon a plébános a halott végakarata szerint szerette volna eltemettetni, de nem engedték meg neki. Lórév mellett, Pest megye egyik legrégebbi, a Csepel-sziget legkisebb településén megkondultak a harangok, felakasztották és a révnél elföldelték gróf Zichy Ödönt. Az akasztás utáni évben, 1849. szeptember 18-án „sógorasszonyának rendeletére mai napon ásaték fel; a test, várakozáson kívül egész formáját megtartá annyira, hogy reája lehetett ösmérni". Gróf Zichy Ödön tetemét koporsóba tették, és

utolsó kívánsága szerint Kálózra szállították, ahol október elsején eltemették, majd tíz év múlva, 1859-ben az egykori akasztófa helyén, a Duna árterében található dombra a királyi család kápolnát építtetett.

Persze óhatatlanul felvetődik bennünk a kérdés: valóban bűnös, hazaáruló volt-e a gróf? Igazságos volt-e az ítélet? Miért volt szükség e súlyos, elrettentő ítéletre? Görgeynek hogy volt bátorsága egy magas rangú arisztokratát, egy kékvért kivégeztetni, feláldozni a szabadságharc oltárán? Joga volt-e Görgeynek az ítélet meghozatalára és végrehajtására? Milyen erkölcsi hatása volt az arisztokrata kivégzésnek a közvéleményre? A konzervatív, a társadalmi haladást gátló gróf ténylegesen az ellenforradalmi erők oldalán harcolt Kossuthék és a forradalmi eszmék ellen? Vagy Görgey egyszerűen csak a neve és származása miatt dobta oda a grófot a nép tomboló dühének? A sok kérdésnek és a még több válasznak ebben a pillanatban megdöbbentő módon még sincs igazán jelentősége. Elegendő magyarázat lehet – anélkül hogy a valós cselekményeket, szereplőket, katonai eseményeket megvizsgálnánk, illetve megkísérelnénk a politika szövevényes szálait kibogozni –, hogy forradalmi hangulat uralkodott az országban, a nép haragja, a bosszú ezt kívánta. A kivégzés után a következő nagybetűs plakát figyelmeztette a szembenállókat: „A hazaárulók így bűnhődnek. Gróf Zichy Ödön fehérmegyei volt adminisztrátor, szeptember 30-án Csepel szigetén, rögtönítélő haditörvényszék által mint a haza ellenségeivel szövetkező hazaáruló kötél által 1/2 9-kor kivégeztetett."

De figyeljünk csak most egy rendkívül lényeges momentumra, ami eleddig elkerülte figyelmünket, amikor a szerencsétlenül járt vagy bűnös gróf áldozatával voltunk elfoglalva. Az ítélet a következőképpen hangzott:

„mint a haza ellenségeivel szövetkezett hazaárulót kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzás"-ra ítélték. A teljes vagyonelkobzás szigorú büntetése kapcsán, sajnos nem kerülhető meg az obligát kérdés: hová tűnt a tetemes Zichy-vagyon, vajon ki a felelős a Zichy-gyémántok eltűnéséért, illetve kinek és milyen célból volt égető szüksége a mesés arisztokrata kincseire?

Zichy gróf tetemes vagyonát az akkori rendőr- és postaminiszterre, Madarász László felügyeletére bízták, miközben egy titokzatos levélíró Görgey tábornokot arról értesítette, hogy a kálózi Zichy-kastélyban bizonyos értékes tárgyakat, „egy csomó igen értékes ékszert" rejtett el a gróf egyik alkalmazottja, gazdatisztje ura hagyatékából azzal a szándékkal, hogy az országot megrövidítse, hiszen Zichy gróf minden vagyona az országra szállt.

Roth tábornok és Görgey azonnal Kálózra utazott és elkezdett a kastélyban minden szegletet feldúlva kutatni-keresni, a gazdatisztet vallomásra bírni, mindezek után a pincéjében valóban két elrejtett ládát találtak, valamint 19 gyémántot tartalmazó tokot, melyek a híres Zichy-gyémántokként ismeretesek. A rossz nyelvek szerint a gróf hazaárulásának újabb bizonyítékai kerültek elő, jelesül Jellasics pénztára mellett a padozat alatt elrejtve 400 lőfegyver és 40 pisztoly. Valójában a ládákban nem katonai bizonyítékok voltak, hanem a jelentős Zichy-vagyon kincsei, ékszerei, melyeket rögvest lefoglaltak kölcsönös elismervény ellenében. A gazdatiszt beszámolt arról is, hogy ura felakasztása után Vásárhelyi hadnagy kutatta át és fosztotta ki a kastélyt. Kincsekkel megtöltött vasládákat, fegyvereket és egy hintót négy lóval vitt el, őt követték Perczel ezredes tisztjei, akik az uradalmi ménest rabolták ki, de a volt jobbágyok is szabadon fosztogattak, lopkodtak. Így Görgey parancsára a

kivégzett gróf minden megmaradt ingatlan és ingó vagyonának teljes leltárát számbavételezték, majd az így beleltározott vagyont a gazdatiszt gondnoksága alá helyezték – kivéve az ékszereket, a kincseket, mert azokat felbecsülték, és szakértő megvizsgálása mellett haladéktalanul magukkal vitték Pestre, viszont 24 honvédtisztet Kálózon hagytak a rend megőrzése végett. Görgey a következő szolgálati jelentést írta az országgyűléshez: „Pest, 1848. október 11. Folyó hó 9-én Kálózon keresztül utazván tudtomra esett: 1. Hogy Durneisz Konrád kálózi uradalmi tiszttartónál a rögtönítéletileg honárulás miatt kivégzett gróf Zichy Ödön részéről még bizonyos drágaságok vannak letéve.

2. Hogy a kálózi lakosság folyvást tetemes rablással csonkítja a most már az álladalmat illető kálózi uradalmat, kivált ingó részeiben.

Ehhöz képest merészeltem a magyar képviselőház nevében – remélve annak utólagos helybenhagyását – következőleg intézkedni:

1. Átvettem Durneisz Konrád tiszttartótól az ide mellékelt átadási jegyzékben összeírt drágaságokat, amelyeket ezennel a tisztelt képviselőház elnöke kezéhez leteszek.

2. Meghagytam a kálózi elöljáróságnak, hogy az ide lemásolt alakban mindazok ellen a rögtönítélő haditörvényszéket kihirdesse, akik ezentúl a kálózi uradalomhoz tartozó ingó vagy ingatlan jószágokat csonkítani merészlenék.

3. Oda utasítottam Remellay Gusztáv hadügyészemet, miszerint az összes kálózi uradalmat minden benne lelt ingósággal együtt azonnal összeírja, és azt hivatalos jegyzék mellett Durneisz Konrád tiszttartónak felelősség mellett felvigyázata alá rendelje, a megtörténtekről utólagos jelentést teendő.

4. Meghagytam Kökényesi őrnagy úrnak, ki ugyanaznap Kálózon állomásozott, hogy a kihirdetett rögtönítélő hadi bíróság kezelésére egy főtisztet 24 emberrel Kálózon hátrahagyjon további rendeletemig." Eddig talán rendben is volna az elhunyt gróf vagyonának kezelése. Csakhogy a jelentés az országgyűlés elnökét nevezi meg a vagyon felvigyázójaként, és ezzel ellentétben a felbecsülhetetlen értékeket a valóságban az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként Kossuth vette át Görgeytől a bizottmány több tagjának jelenlétében. Kossuth ekkor az Angol Királyné fogadóban lakott és nagybeteg volt, úgyhogy ágyban feküdt, ám személyesen fogadta a tábornokot, aki átadta neki az országgyűléshez szóló jelentést, az ékszereket és a mellékleteket, jegyzékeket, melyeket Kossuth megtekintett és hiánytalanul rendben talált. A értékek átadásáról azonban már semminemű írásos elismervényt nem kapott Görgey.

Közben fény derült egy másik érdekes momentumra, miszerint a haditörvényszék csak a halálos ítélet kimondásában volt illetékes, a vagyonelkobzásban nem, illetve magában a hadbírósági ítéletben nincs szó vagyonelkobzásról. A magyar törvények értelmében a vagyonelkobzás kizárólag az elítélt saját jószágrészére terjeszthető ki, felesége és gyermekei vagyonára nem. A Zichy-vagyon fennmaradt részét ezért zár alá kellett volna helyezni, míg jogos örökösei nem indítanak pert a királynál. Az OHB válaszra sem méltatta a Zichy-örökség sorsát. Aztán hosszas tanakodás után arra a következtetésre jutottak: kár lenne hagyni, hogy a rengeteg kincs holt tőkeként parlagon heverjen, fel kellene használni önvédelmi finanszírozásra. Vagyis át kell válogatni a ládákat, és a különösebb értékkel nem bíró arany- és ezüsttárgyakat beolvasztják, az egyéb értékeket elárvereztetik.

(Hogy az árverésről szóló hirdetménynek soha sehol nem maradt nyoma, az fölöttébb gyanús eljárásra utal.) Az átválogatásnál felnyitották a ládákat, melyekben régi ezüstedények, drága antik ékköves gyűrűk, antik mozaikszelencék, szentségtartók, zsebórák, aranyórák, ritka szépségű tőrök, kardok, távcsövek, lószerszámok voltak megrongálódva, össze-vissza. Ezek nem voltak alkalmasak a beolvasztásra. De megállapították, hogy útközben számos értéknek lába kelt. Hiába volt parlamenti vizsgálódás, újra leltár és átválogatás, újra számbavétel, a Zichy-kincsek szépen lassan fogytak. Végül az értékes arany-, ezüsttárgyakat mind beolvasztották, az OHB vitái elcsendesedtek, de a gyémántok ügye nagy port vert fel, és erősen bevésődött a köztudatba. Volt-e joga az OHB-nak elárverezni a drágaságokat? A fricskát Jókai adta: „Respublika az, midőn nincsen király és Madarász László a rendőrminiszter." Aztán a képviselőház számon kérte az OHB-t az árverésről, mire azt a megnyugtató választ adták: „Csak azon drágaságokat árverezték el, melyek nem tarthatók." Az országgyűlés elszámoltató bizottmányt küldött, amely jelentést kért a Zichy-ingóságokról, újabb leltár, újabb vizsgálatok következtek. A vizsgálóbizottmány jelentése korántsem meglepő: „sem az átvételben, sem a debreceni szállításban, a kezelési hűség sem a holmik eltartásában, sem a hivatalos pecsétek kellő megőrzésében nem tartatott... a hanyagsági és visszaélési hibákhoz talán azon botrányos merénylet is hozzájárult, hogy a szóban forgó ingóságok némelyei elsikkasztattak." Az OHB vagyonelkobzásának mérlege tehát jogtalanság, lopás, csalás, sikkasztás, hanyag és hűtlen kezelés, hivatali visszaélés. Madarászt perbe fogták hűtlen kezelés vádjával, mert az árverésre bocsátott ékszereket nem becsültette meg, így áron alul

értékesítették őket. Megtoldva a rosszlelkű, azaz rosszhiszemű kezelés vádjával. Továbbá a rendőrminiszter gyanúsítható az aranypénzek és három zöld gyémántkő elsikkasztásával, ugyanis a lezárolt és lepecsételt ládák Madarász hálószobájában voltak elhelyezve. A világosi fegyverletétel után a rendőrminiszter külföldre menekült, meg sem állt Amerikáig, ahol is puritán életet élt, és 98 évesen halt meg. A gyémántok árnyékától haláláig nem tudott megszabadulni, ehhez még inkább hozzásegítette Jókai Gyémántos miniszter című szatírája. A gyémántok további sorsa pedig fölöttébb kalandosan alakult. Kossuth elhatározta, hogy megveszteget a havasalföldi török helytartót, Omer pasát, tudniillik az orosz beavatkozás miatt nagy szükségünk lett volna a török fél magyar ügyhöz való jótékony hozzáállására, ezért a magyar kormány abban bízott, talán rá tudja venni némi anyagi ellenszolgáltatás ellenében a Portát az Oroszországgal való háborúra. Bolliac át is vette a gyémántokat, de küldetését nem tudta megvalósítani és arra hivatkozott, hogy elvesztette a gyémántokat.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány állandó pénztelensége okán többször mélyen belenyúlt a Zichy-vagyont rejtő kincsesládába, mert azok az értékek fedezetül szolgáltak a fegyverkezésekhez és egyéb diplomáciai, külpolitikai célokra. A felhasznált összegekről, javakról könyvelést sosem készítettek. Az mindenesetre biztosan tudható, hogy a „rossz szellemű" vagyon egy részét az emigráló Kossuth Lajos vitte magával külföldre, ugyanis ebből fedezte az emigráció költségeit. Hogy ténylegesen mi lett a gyémántok sorsa, azt megnyugtatóan eddig még nem sikerült tisztázni.

A SZÉCHENYI-GYILKOSSÁG GYALÁZATOS TÖRTÉNETE

A nagy ember teremti-e meg korát, vagy a korok teremtik meg a nagy embert? Íme a válasz e jeles személyiségről szóló fejezetben. Ő volt a „legnagyobb magyar", tudniillik gondolkodásával és cselekedeteivel kitörölhetetlen nyomot hagyott Európa kultúrtörténetében, azonban dicstelen, meggyalázott halálából megszületett a modern férfi, aki harcos, versengő létére mély individuális beállítottságú, a végletekig szenvedélyes, és maga a megtestesült politikus, akit a hazafi Széchenyi háborgó lelke hajtott az arisztokrata Széchenyi megnyugvást kereső természetes ösztönei felé. Az ész és a tehetség elhivatottjaként századának egyik legkifinomultabb ízlésű alakja, a kultúra bőkezű mecénása volt. Az Esterházyak, Pálffyak, Zichyek, Csákyak, Batthyányak beépítették az országot kastélyaikkal, majd berendezték őket, pártfogolták a művészeteket, értékes magángyűjteményeket hoztak létre, nagyszerű magánkönyvtárakat alapítottak – gondoljunk csak a Sztárayak nagymihályi, a Batthyányak rohonci gyüjteményére, a pozsonyi Apponyi-könyvtárra, a Grassalkovich-könyvtárra, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárra –, de mágnásaink szellemét mindenekelőtt a kor divatja formálta kozmopolitára. A kultúra iránti szolgálataik nem a nemzetnek, nem a magyarságnak szóltak, hanem Bécs varázsa uralkodott rajtuk. Ezzel az árral ment szembe a nagycenki gróf, akinek a lélek fensőbbsége okán minden nemes igyekezete arra irányult, hogy saját nemzete sorsáért, a magyarság magasztos eszméiért vívja meg rendíthetetlen harcát.

Lehetetlen felsorolni mindazt, amit élete folyamán véghezvitt, de éppúgy lehetetlen még csak elképzelni

is azt az eltökéltséget, azt az életenergiát, amivel dolgozott, mert halálosan komolyan gondolta, hogy „Sokan azt, gondolják: Magyarország – volt –; én azt szeretem hinni: lesz!". Korszakalkotó és formabontó volt, hiszen a Felsőházban elsőként, magyarul szólalt fel, „Nekem itt szavam nincs. Nem vagyok tagja a követek házának. De birtokos vagyok; és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, mely avval segítse elő honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá". 1825-ben Pesten létrehozta az Első Lótenyésztő Egyesületet és meghonosította a lóversenyeket, 1827-ben megalapította a Nemzeti Kaszinót, közben sorra jelentek meg könyvei: Lovakról, Hitel, Világ, Stádium, Pesti Por és Sár, Hunnia, Kelet Népe, Adó és két garas. 1831-től előmozdította a dunai és tiszai gőzhajózást, részt vett a pesti Hengermalom, vasöntöde és a Kereskedelmi Bank megalapításában, létrehozta az óbudai hajógyárat, a téli kikötőt, a balatoni gőzhajózást, Pest-Buda első állandó hídját, a Lánchidat, a selyem-, gáz- és cukorgyárat, a Magyar Gazdasági Egyesületet, a Duna–Tisza csatorna építését, irányította az Al-Duna és Vaskapu szabályozását, az al-dunai út megépítését, megindította a Tisza szabályozási és ármentesítési munkáit, szorgalmazta a magyar vasútépítést, továbbá azon dolgozott, hogy Pest-Buda ikervárosokból Budapest, a magyar nemzet fővárosa váljék, ami halála után, 1873-ban meg is valósult. „Ujjait a kornak üterére tevé, és megértette annak lüktetéseit; és ezért; egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak..." – ismerte el Kossuth, a nagy vetélytárs politikai ellenfele csodálatos és nagyszerű közéleti tevékenységét.

Gróf Széchenyi István 1791. szeptember 21-én született Bécsben olyan nagy múltú és dúsgazdag arisztokrata család ötödik gyermekeként, amelyik évszázadok óta a hazát boldogította. Atyja gróf Széchényi Ferenc, aki a Magyar Nemzeti Múzeumot alapította, édesanyja Festetich Julianna grófnő, aki a Georgicont, az első magyarországi gazdasági főiskolát megalapító gróf Festetich György testvére volt. Az ifjú gróf gyermekkora Nagycenk és Bécs között megosztva telt. Tanulmányait Nagycenken folytatta magántanulóként, Lunkányi János kecskeméti származású tanítója irányításával. Magánvizsgáit Pesten, Sopronban, Szombathelyen tette le olyan neves tanárok előtt, mint Révai Miklós vagy Madách Sándor, a nagy drámaíró, Madách Imre édesapja. Jóllehet magyar származású volt, németül mégis jobban beszélt és írt, mint anyanyelvén. Naplójának nagy részét is jobbára németül vezette, majd későbbi barátja, a „zsibói Herkules", azaz Wesselényi Miklós ösztönzésére kezdett a magyar anyanyelv míveléséhez. Míg atyja születési előjognak és kiváltságnak érezte a luxust, a kényelmes arisztokrata életformát, a fényűzést, addig az ifjú gróf feladatnak, természetes kötelességnek. Míg atyja a tizennyolcadik századi mágnás céltudatos rendszerességét képviselte, addig ő az önmagát hajszoló belső lázat, az örök boldogságkeresést. Amíg atyja maga volt a nyugodt műveltség, addig a fiú a tudós torz, szorongó figurája. Fejlődő egyéniségét gúzsba kötötte származásának öntudata.

A hivatásos katonai pályát választotta, így adta át magát a gondtalan szórakozásnak. Fő elfoglaltsága az arisztokrata társaságban, pompás bálokon, estélyeken, pazar ünnepségeken való lubickolás. A legmagányosabb szerelmest szebbnél szebb és kacérabbnál kacérabb dámák serege veszi körül kényes intrikákkal, tiltott szerelmi viszonyokkal, vad, szégyenteljes rokoni fellángolásokkal: Thurn-Taxis hercegnő, Esterházy Pál felesége,

Széchenyi Sophie, Zichy Ferdinándné, Festetich Julie, Lobkowitz-Auersperg hercegnő, valamint lady Caroline Meade, majd testvére Selina Meade, Saurau-Hunyadi Gabriella grófnő, Liechtenstein Henriette. A szenvedélyes gróf vágyai fájdalmasan önkínzók, nyughatatlanok, soha be nem teljesülők és vérmérgezők. A társaság és a nők jelentik fiatalságának esszenciáját. Nélkülük nem tud élni, ám velük együtt ez még gyötrelmesebb. A félbemaradt katonai karrier kudarca, illetve a tízéves emésztő vágy szenvedéseinek örvényéből az elérhetetlennek tűnő Seilern Crescence, azaz gróf Zichy Károlyné – aki szorgalmasan szült hét gyermeket férjének – mentette ki, megajándékozva a megváltó szerelemmel, a házassággal, gyermekekkel és termékeny munkával. Azonban Crescence úgy szállta meg a lelkét, mint rejtőzködő gyilkos kór az emberi testet, mely megviseli, és titokzatos mérgeit kieresztve felemészti, elsorvasztja a szervezetet.

A kavargó eszmék nagy prófétája belátni kényszerült, hogy az elmaradott, feudális Magyarországnak gyökeres változtatásokra, azonnali reformokra van szüksége, melyek megvalósítóját az arisztokráciában látta. A nagyúr forradalmár szembefordult a méla főnemesi közönnyel, de képtelen volt elszakadni, megtagadni saját arisztokrata társait. Azzal mindenki tisztában volt, hogy egy magyar arisztokrata léte, karrierje, becsülete kizárólag a Habsburg-udvartól függött, így szó sem lehetett a magyar nemzeti érdek általuk történő érvényesítéséről, így mégis hozzájuk tartozott, de nem illett közéjük. A polgárt az általa elvégzett munka különbözteti meg az arisztokratától, aki birtokán a maga gyarapodására gazdálkodik, aztán társasága számára gőgösen reprezentál, az elért méltóság csak puszta velejárója születési előjogainak, így a polgári ambíció monumentális erejét

a mágnásnál a játékszenvedély pótolja. Széchenyi elméleti munkáiban hevesen támadta a felelős elitet. Az 1848 áprilisában megalakult független magyar kormányban, a Batthyány-kormányban a közmunka-közlekedésügyi miniszteri tárcát kapta meg, ezzel az udvar és a kormány állandó politikai csatározásainak kereszttüzében állt, mely lehetetlen állapot felőrölte idegeit, így lemondott.

Amikor a forradalom viharai véget értek, a huszárok letették kardjukat Világosnál, és ezer sebből vérezve hevert a földön a magyar nemzet. Széchenyi képtelen volt szabadulni a nemzethalál víziójától. Fiatalságát elvesztette, a férficélok reménytelenné váltak, meghasonlott, elgyengült. Főúri ambíciója vajon csak hiúság, és ereje pusztán csak szemfényvesztés lenne? Önmagát okolta a magyarság pusztulásáért, önvád mardosta. Válaszút elé érkezett: vagy kirobbanó lendülettel újrakezd mindent, vagy marad az önmarcangoló összeomlás. A folytonos őrlődés, tépelődés, lelkifurdalás lassan megtörte a magyar Lear király szellemét. Augusztusra már Crescence is terhessé válik számára, Széchenyi egyszer csak ezt mondja feleségének: „ennyi nyomorúságot nem tudok elviselni... Öljük meg magunkat!" Crescence pedig ekként felel: „Micsoda gyengeség, micsoda hitványság! Nem, mártírként kell meghalnunk!"

Háziorvosa, Almási Balogh Pál úgy döntött, hogy a gróf két korábbi öngyilkossági kísérlete, valamint mély melankolikus hangulata, esztelen dühkitörései okán állapota szakszerű elmeorvosi ellátást igényel, elhamarkodott diagnózisa szerint betege „*Mania religiosa et politica*"-ban szenvedett. Dr. Balogh köztudottan homeopata beállítottsága révén ezzel nem autentikus orvosi szakvéleményt állított fel, hanem retorikus esetleírást adott, melyből hiányzott a tünetek, diagnózis, terápia

megbonthatatlan egysége, melynek alappillére a „sötét melancholia" és „az eszelősség haragja" volt. S minekutána Széchenyi baját nem tudta azonosítani egyetlen, akkoriban ismertes elmebetegséggel sem, ezért ráfogta hogy szuicid hajlamú, „kétlelkű" mániákus depressziós, és közben nem az elme betegségéről volt szó, hanem bizonyos lelki sérülésről, relatív személyiségzavarról, ahogyan azt a XXI. század orvosa diagnosztizálná. A most következő 12 év Döblingben kizárólag erre a szónokias orvosi megfogalmazásra épült. Pesten beültette Széchenyit egy hintóba azzal, hogy Nagycenkre indulnak pihenni. Konzultált Crescence-szal, és Döblinget választotta úti célul. Nagyon megijesztette ura állapota, így a győri Bárány fogadóban az ágyhoz kötöztette a grófot, és azzal a feltétellel, hogy felesége nem kíséri el, elfogadta orvosa javaslatát. Amikor 1848. szeptember 5-én megérkeztek Döblingbe, dr. Goergen elmegyógyintézetébe, ahol újra elkezdett őrjöngeni, és újra meg kellett kötözni: „Megérkezésekor a grófnak keze-lába meg volt kötve, és úgy kiabált és tombolt, hogy az ágyhoz kellett szíjazni" – mondta Goergen doktor.

A Hídember pontosan tudta, hogy soha többé nem fogja viszontlátni Pestet. A tébolyda küszöbének átlépésekor iszonyatos erejű dührohamot kapott, sakál módjára őrjöngött, állatéhoz közeli állapotba került: „Teljesen elhanyagolta magát. Nem vevé észre, hogy fehérruhát kellene váltani; mozsdásra rábeszélni kelle; haját s körmét kényszerrel kelle levágni. Asztalnál, ha senki nem figyelmeztetté, markával evett. Napközben, mint bús oroszlán vasketrecében, föl-alá járt szobájában, selyem, zsebkendőit tépdesve, s egymás után rongyokra szaggatva" – emlékezik a bizalmas barát, Kecskeméthy Aurél újságíró.

Széchenyi valóban megőrült? – kérdezősködtek az emberek. Dr. Goergen orvosi diagnózisa szerint *„mania desperatoria"*-ban szenvedett Széchenyi. Azzal a rögeszmével, hogy a „demokrata párttal való coquettírozása" által előkészítette a forradalmat, és Magyarországot tönkrejuttatta". Azonban szakmai tény, hogy dr. Goergen sem mint orvos, sem mint pszichológus nem rendelkezett megfelelő szakmai felkészültséggel egy Széchenyi-eset biztos megítéléséhez, ugyanis számára a tébolyda üzleti vállalkozás volt, mely dúsgazdag betegek felvétele által kitűnő jövedelmet garantált. A hanyag és tudatlan orvos szerencsére nem alkalmazott semmiféle különleges gyógymódot híres betegén, ami az egyetlen hatékony terápiának felelt meg, hiszen a grófnak kizárólag tökéletes nyugalomra volt szüksége. Az intézet egyik fiatal alorvosa, dr. Goldberg dr. Goergennel szemben a következő szakvéleményt fogalmazta meg: „Dr. Goergen a gróf állapotát jóformán reménytelennek tartja; ő mindebben csak föltartóztathatatlanul előrehaladó fölbomlást lát, mely az agylágyulásból ered, s melyet csak a roncsolt testben még mindig meglevő szívós életerő hátráltat. Én azonban más véleményen vagyok; azt hiszem, mindenből a fizikai erőnek, habár lassú, fölüdülésére következtethetek, s ha ez észlelésemben nem csalódom, akkor a szellem helyreállítása iránt sem aggódom. Gyógyíthatatlanoknak eddig rendesen csak az oly elmebetegeket találtam, kiknél semmi összefüggést nem lehetett fölfedezni hallucinációik s a reális viszonyok közt, miből a pszichiátria kiindulhatott volna. Széchenyinél nem áll fenn ez eset. Őrültsége hasonlít egy magas toronyhoz, melynek csúcsa a felhőkbe ér ugyan, hanem talapzata a földben gyökerezik; itt nincs megszakítva a valódi élettel való összefüggés, s ha a viszonyok némileg javulnak

Magyarországon – a legrosszabbon már átesett az ország –, akkor csak egy kis javulásra van szükség a gróf testi állapotában, hogy a szellem is újra felüdüljön. Az efféle elmeháborodottak hasonlítanak a himlős betegekhez; a betegség tetőpontján, valamint közvetlen előtte és utána igaz ugyan, hogy fölismerhetetlen módon el vannak rútítva, és senki sem ismerné meg a földagadt főt, hanem aztán lassanként kisimulnak a vonások, s nemsokára újra megpillantjuk a jól ismert arcot, de persze itt-ott egy-egy himlőhelyet is, mely azelőtt nem volt rajta, s mely, habár csak gyöngén, ám mégis emlékeztet a kiállt betegségre..." Érdekes tény, hogy Széchenyi döblingi státusa egész ottléte alatt homályos, ugyanis nem helyezték gondnokság alá mint elmebeteget, de el sem bocsátották mint gyógyultat. Az érdektelen tanácstalan igazgatónak fogalma sem volt arról, mennyire beteg Széchenyi.

Döbling a megbomlott agy és a meghasadt lélek végső kikötője volt, a vezeklés szent helye, ahol Széchenyi egy egész nemzet öngyilkosságát hányja önmaga szemére. „Ezer és ezer embert öltem meg. Én vagyok az Antikrisztus, az Apokalipszis bestiája. Én, a dicső Széchényi Ferenc fia, és Festetich György unokaöccse! Én tettem ezt! ... Több igazi szabadság sehol sem volt, mint Magyarországon ... Ha én az arisztokratiát porba nem taposom, most Magyarország divatban lenne, ő adná a tónust, *und alles, was Intelligenz und Geld hat, wird Magyar*... Ezelőtt a magyar mágnás külföldön mindenütt Nr. 1, most alig tűretik. A magyar éppen fölvirágzásának perczében halt meg.", mert benne tört meg „kelet népének" évszázados, nyugodt rendje, és ellenállhatatlan kísértést érzett megcsinálni a lehetetlent, megmozdítani a mozdulatlant. És Széchenyi ehelyütt lassan, de végtére is nyugalomra talált. Állapota olyannyira javult, hogy

dr. Goergen engedélyezte az intézet elhagyását, Bécsben lakó családját látogatta meg. Széchenyi akkori állapotában ez mérhetetlenül felelőtlen döntés volt, mely rendkívül szerencsétlenül végződött, hiszen a gróf rögtön észrevette, milyen megrendítő és félelmetes benyomást tett feldúlt arca, megtört lénye családjára, és visszatérvén újra világossá vált előtte, hogy nem képes elhagyni ezt a siralomházat. Ágyára dőlt, és sokáig keservesen zokogott: „Soha, soha át nem lépem többé e ház küszöbét" – fogadta meg ünnepélyesen.

Hamarosan azonban bekövetkezett a várva várt javulás, a szerencsétlen gróf testi ereje gyarapodni kezdett, visszanyerte szellemi alkotóerejét, életörömét, feleségének és gyermekeinek látogatásai gyakoribbak lettek, sőt egy fiatal, Asbóth nevű műegyetemista fiút szerződtetett, akivel mindennap késő éjszakáig sakkozott, valamint folyamatosan figyelemmel kísérte a hazai és európai politikai események alakulását. Egyre több barátja, elvtársa látogatta meg, és örömét lelte e találkozásokban, hiszen ezek hírt hoztak neki a haza állapotáról, a kimerítő tudósításokból mindenről értesült. Minden, Magyarországon megjelenő lapra előfizetett Széchenyi, mi több minden megjelent könyvet megvásároltatott – a „tiltott" könyveket is beleértve –, és nemcsak hogy elolvasta mindezt, hanem bámulatos emlékezőtehetsége révén megőrizte valamennyit, így állhatott Európa szellemi pezsgésének középpontjában anélkül, hogy szobája küszöbét átlépte volna. Hatalmas vagyona kezelését, irányítását maga végezte, a számadásokat ő ellenőrizte, tisztjei neki referáltak. Rendelkezett és intézett. Szellemi zavarodottságról szó sem lehetett többé. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy orvosa viszont minden reggelre szabad levegőn való sétát írt elő számára, de Széchenyi

nem akart a parkba lemenni: „a teremtés sokkal szebb, hogysem én hozzá illeném" – mondotta, ezért kimérte öt szép szobájának hosszát, és kiszámította, hányszor kell végigmennie, hogy egy fél német mérföldet megtegyen. Minden reggel kinyitotta az ablakokat, az első ablakban elhelyezett egy kis urnát, zsebeit megtöltötte meghatározott számú csontgolyókkal; így valahányszor az első ablakhoz ért, egy golyócskát tett az urnába, amikor a golyók elfogytak, tudta, hogy a fél német mérföldet megtette. Sétáinak mérlege: az európai kontinenst kétszer megkerülte volna. Minekutána kopasz feje érzékeny volt a légvonatra, apró kerek sapkákat készíttetet magának kék, vörös, fehér, sárga szeletekből font színes papirosból, mit illő iróniával „bolond süvegnek" vagy „bolondsipkának" nevezett el. Ruhájára most már különös gondot fordított. Miután három nemzet kultúrájára tekintett odaadó tisztelettel: az angolra, a törökre és a magyarra, ezért különc ruhatárát is ennek jegyében maga állította össze. Elegáns, kényelmes bő pantallót, török cipőket és magyar szabású kabátot viselt, vendégeinek az ínyenc menüt maga állította össze, de ő keveset és csak könnyű ételeket evett, az ivásban is módfelett mértékletességet tanúsított. Szobái tele voltak apró csecsebecsékkel, úgymint porcelánszobrocskákkal, bizarr rákkal, torz képekkel, szekrényekkel, tintatartókkal, felesége ajándékaival és legfőképpen órákkal, melyek mind ütöttek.

Az abszolutizmus ellenlábasaként élénken bekapcsolódott a közéletbe, nyíltan hadat üzent Bach bárónak, és emberfeletti irodalmi munkát végzett a névtelenség homályába burkolózva. Végleg leszámolt Bécshez fűzött illúzióival, a magyar arisztokrácia gazdasági, politikai, erkölcsi ellehetetlenítőjével. Ám furcsamód kezdetben mégsem az uralkodót okolta az ország lezülleszté-

séért, hanem tanácsosait, sőt programja szerint a kiutat a nemzetnek és a fejedelemnek a kiegyezésétől várta. 1857-ben híre kelt, hogy őfelsége magyarországi körútra indul belügyminisztere nélkül, mire Döblingben megszületett egy petíció terve. Eszerint írásban pontosan le kell festeni Magyarország gazdasági, politikai helyzetét, nyíltan meg kell fogalmazni a nemzet panaszait, hogy az uralkodó értő fülei meghallhassák, át kell nyújtani közvetlenül Ferenc Józsefnek, aki alkotmányos garanciák mentén a tények ismeretében kínálhat józan megoldási javaslatokat megnyugtatóan rendezve a kényes magyar kérdést. A petíció létrejött a bíbornok hercegprímás, a magas arisztokrácia legfényesebb nevei, a kereskedelmi kar legtekintélyesebb képviselői aláírásával, ám az okmányt hivatalosan sohasem nyújtották át, és az aláíró reformerek hazafias ügybuzgalmukban nem vették észre, hogy a fejükkel játszanak. A császári pár magyarországi utazása tiszteletére megjelent egy röpirat, *Rückblick*, azaz *Visszapillantás*, mely a Bach-rendszer kimagasló eredményeit méltatja. Széchenyi a legmélyebb felháborodásának adott hangot. Talán ha a petíció nem vész el, a Monarchia sorsa is egészen másként alakulhatott volna. A válasz a következő volt: *„Ein Blick auf den anonymen Rückblick"*, melynek teljes címe „Egy pillantás azon névtelen visszapillantásra, mely egy bizalmas kör számára aránylag kevés példányban jelent meg Bécsben, 1857-ki októberben.", röviden Blick vagy „Sárga könyv" a borítója után. Londonban jelent meg névtelenül, és a bolond grófot hazájában a legnépszerűbb emberré tette. A mű a Bach-rendszert nem maró gúnnyal ostorozta, hanem mérges skorpiókkal korbácsolta, a legsúlyosabb vádak könyörtelen lajstromát előállítva. Hogyan is engedhette volna meg magának, odakinn, például Haynaut „tigris

és szamárféle *mixtum compositum*"-ának, Ferenc Józsefet „elbízott, kevély, szívtelen, rövid eszű, vért szomjazó"-nak, Schwarzenberget hideg vámpírnak nevezni, a Monarchia fejét szó szerint vérben fürdette: „A Habsburg uralkodó közutálat tárgya, hiszen az ilyen embervérszagtól büdös egyént keblének mélyében mindenki megveti, és nincs dicséret, nincs ceremónia, nincs parádé, mely elég parfümmel bírna a vérrel saturált dögnek bűzét elnyomni. A rohadt szívű császár a közönséges bűnözők iránt oly sympathiaval viseltetik, de annál könyörtelenebb a magyar szabadságharc honvédeivel szemben." Szatirikus pengeváltásait többnyire Alexander Bach báró szájába adta, így amikor a császár „hörcsögtermészetét" taglalta: „húszéves bosszúálló fejedelem, mint émelygést okozó köpedelem, sőt undok iszonyat, kit minden jobb ember a lelkéből megvet"; vagy másutt „annyi áldozatot hurcoltatott vesztőhelyre, hogy e tekintetben tán még Robespierre-t is legyőzi."

Ausztriában, mihelyt a rendőrség tudomására jutott, betiltották, de kétség nem férhetett hozzá, ki lehetett a szerző. Állítólag még hivatásos csempészek is vállalkoztak arra, hogy szűzdohány vagy más kurrens áru helyett tíz-húsz „Blicket" tegyenek csomagjukba nekivágva veszélyes útjuknak. Hajósok hozták a könyvet gőzhajón, uszályokban. Persze mindenki által, így a császári rendőrség által is tudott volt, valójában ki is áll az írások mögött. *Ex ungve leonem,* azaz körméről lehet megismerni az oroszlánt, hiszen senki más nem tudott így írni, mint ő. Ekkor történt, hogy először próbáltak meg az életére törni: „Egyszer, éppen amint lefeküdt s a lámpát kioltotta, úgy tetszett neki, mintha a folyosóra vezető ajtó halkan megnyílnék; a mély sötétségben nem láthatta, vajon valóban belépett-e valaki. Hallgatózva fölemelkedett ágyában, félelem szülte verítékcseppek gyöngyöztek homlokán. És csakugyan lassú lépteket hallott. A rémülettől mereven alig bírt annyit kiáltani: «ki az?», amint már érezte, hogy valaki torkon ragadja. E kétségbeesett percben ismét visszatért minden ereje, görcsösen megragadta a kezet, mely torkát szorítá, kiugrott az ágyból, átnyalábolta a sötétben az ismeretlent, az ajtóhoz szorította, s teketória nélkül kilökte a folyosóra. Csak most ütött zajt, s aztán kisült – ez is sajátságos bizonyítéka a házban uralkodó fölügyeletnek!" Aztán egyszer azt kérdezte Széchenyi az egyik alorvostól: „vajjon nem mennek-e elrejtett csövek dr. Goergen lakába, hogy mindent meghalljon, a mi itt történik?"

A fenyegető államcsőd, illetve az itáliai kudarcok után Bécs új uralkodóválasztást és a császár lemondását követelte. Erre Ferenc József belátta, hogy azonnal meg kellene szabadulnia a személyét kompromittáló, hatalmát veszélyeztető ellenségeitől, így került sor Bach báró menesztésére, akit persze vatikáni nagyköveti poszttal jutalmazott; a gyűlölt Kempent nyugdíjazására, majd a császár hozzálátott a pénzügyi válság azonnali kezeléséhez. Bécsben új kormány alakult. Legégetőbb kiadásaira 200 millió forint kölcsönt kért a párizsi, londoni és bécsi Rothschildoktól, a pénzarisztokrácia világuraitól. Valahogy az lehetett az ember érzése, hogy az abszolutizmus napjai meg vannak számlálva, és Széchenyi úgy vélte: elérkezett az idő, hogy pozitív javaslatokkal lépjen elő.

A két állam közötti kapcsolat jogi megoldását a *Pragmatica Sanctio*-ban látta. Egyetlen célja az volt, hogy megegyezésre szorítsa az uralkodót, beláttatva: a Monarchiának szüksége van népeire. Ez azt jelentette, hogy a kétoldalú szerződés erejénél fogva Ausztria császára – mint Magyarország királya – köteles alkotmányosan

uralkodni, szintúgy Magyarország köteles a törvényes osztrák császárt királyául elismerni. Azonban egy új megállapodást, *Pactum Conventum*-ot kell létrehozni a korona és a nemzet között. Közben a grófot olyan politikai röpiratokkal árasztották el, melyek pártfogása alatt jelentek meg, például Lipcsében *A magyar kérdéshez* című röpirat vagy *Nyílt levél I. Ferenc Józsefhez* címmel Londonban, de a *Times*-szal és más külföldi lapokkal is napi kapcsolatban állt. Széchenyi Béla gróf, a legnagyobb magyar legidősebb fia személyesen utazott Londonba, sőt egy időre le is telepedett ott az ügyintézés bonyolultságára tekintettel. Brüsszelben báró Jósika közvetített az *Independence*-szel, míg a *Nord*-dal Kecskeméthy Aurél tárgyalt, de kézben tartották a *Kölnische Zeitung*-hoz fűződő szálakat is. Ugyancsak a döblingi szanatóriumból kerültek ki azok a cikkek, melyek a *Weser Zeitung*-ban és a *Hamburger Nachrichten*-ben harsogták az elnyomott Magyarország kínjait. A tollforgató gróf kétségkívül vad grafomán, vagyis természetes írásdühvel megvert alkat volt. Tudnunk kell, hogy Angliából hozatott acéltolla akadálytalanul suhant a papíron, amit az írás végén söréttel teli üvegcsébe dugott annak érdekében, hogy a tollról a tinta ne folyjék széjjel az asztalon. Ezek az ominózus sörétek kerülnek majd a döblingi pisztolyba.

Mindebből adódik a kérdés: vajon ekként ténykedik az az ember, aki öngyilkos akar lenni? Sőt azonnal adódik a következő kérdés: vajon miért éppen egy tébolyda volt a legalkalmasabb Széchenyi politikai működésének kifejtésére, illetve miért nem tért vissza családja körébe? Vagy talán azért nem akarta elhagyni Döblinget, mert képzelt bűnei vezeklésének helyéül választotta valami titkos belső fogadalom okán? Létezik, hogy a döblingi remete végig színlelt és hibátlan idegrendszerrel rendelkezett, csak politikai számításból fedőszervnek használta az elmegyógyintézetet? Vajon Döbling biztonságosabb volt-e számára, mint saját nagycenki kastélya? A válasz egészen kézenfekvővé válhat, ha arra gondolunk, hogy az ellenzék vezéreként a kinti, úgynevezett szabad világban semmilyen törvényes tere nem lett volna, a hatóságok azonnal lecsaptak volna rá. A válasz másik fele megtört, legyengült fizikumában érhető tetten, melyről dr. Guislam így foglalt állást: „vannak lelki betegek, kiknél nehéz eltalálni a bölcsesség és tébolyodottság közti választóvonalat. Utolsó éveiben csaknem egészen fogatlan volt, két foggyöke maradt csak meg, minek következtében az evés terhes volt neki, s gyakori emésztési bajban szenvedett. Időnként gyakran szívszorulás s félelmek háborgatták; s ily nyugtalan éj után még reggel is el-elmaradozott érütése úgy, hogy minden 9-ik 10-ik dobbanása elmaradt. De legnagyobb szenvedést okoztak neki tartós székdugulásai, továbbá mindkét oldalon ágyéksérv; s boncoltatásakor észlelhető vala szívhúsának fásultsága s tyúktojás nagyságú hólyagformában elfajult jobb veséje, érzékeny fájdalmak álltak be a mája körül, továbbá gyomordaganat kínozta. Nagyobb rohamok után bőre is sápkóros színű volt; s ő hetekig nem bírt helyreállni." A világmegváltó szellem maradéktalanul felőrölte az emberi testet.

Döblingben közben bekövetkezett az a várható fordulat, ami Széchenyi életében a végső fejezetet hozta. A vén oroszlánt a legszigorúbb rendőrségi őrizettel tartották megfigyelés alatt, kémekkel vették körül „döblingi barlangjában", miközben dr. Goergent megfenyegették, hogy intézetének fennállása forog kockán, ezért mindenáron ki kell adnia a politikai összeesküvések irányítóját. Bécs rettegett. Ekkor már nyoma sem volt a szokásos lassú

aktatologatásnak. A Hofburg szellőzetlen szobáiban ott huhogott Zsófia főhercegnő, a császár anyja, a bulldogképű Thierry rendőrminiszter, az acsarkodó titkos tanácsosok és természetesen Metternich, akik nemzetközi összeesküvést sejtettek, melynek magyar hálózatát a gróf irányította. 1860. március 3-án rendőri házkutatást tartottak Széchenyinél. Reggel hét órakor lépett be Felsenthal rendőrtanácsos, a hadművelet vezére. Elkezdődtek a zaklatások, házkutatások, üldöztetések. Ugyanebben az időben razziát tartottak dr. Goergennél Döblingben, az ifjú Széchenyi grófok városi lakában, gróf Zichy Gézánál, Falk Miksánál, Hollán Ernőnél és Kecskeméthy Aurélnál. Thierry rendőrminiszter Döblingbe vezényelt 80 rendőrbiztost Felsenthal parancsnok vezetésével, 40 fiákerrel 20 hivatalnokot. Az intézményt és a kertet körülvették, óvatosan nyomultak előre a hetvenéves öreg gróf ellen, vélhetőleg szökésétől tartottak. Széchenyi kezdetben kedélyesen fogta fel a dolgot, tisztában volt azzal, hogy ellenzéki írásai okán történik a házkutatás, ezért a tollba mondott írásokat Béla fiával titokban kicsempésztette. A rendőrök minden irományát elkobozták, még feleségéhez intézett magánleveleit is, egyébként a „házmotozás" nem járt semmilyen eredménnyel. Viszont titkáránál, Kiss Mártonnál megtalálták a gyilkos mű, a *Szatíra* eredeti kéziratát, amit a szolga ura iránti merő tiszteletből még le is másolt, majd Széchenyi halála után emiatti kétségbeesésében őrült meg.

Két alapvető tényt nem szabad figyelmen kívül hagynunk: először is a gróftól elvették a fegyvereit, másodszor a Széchenyi szolgálatát ellátó egyik alkalmazott, az öreg Bichler Sebestyén fizetett kém volt, aki a gróf minden lépését jelentette az osztrák hatóságoknak. Dr. Goergen azt vallotta, hogy: „Fiai évek óta megszokták minden megbízását pontosan teljesíteni, így történt, hogy mindennemű tárgyak, köztük fegyverek is, pisztolyok, puskák, revolverek hozattak a grófhoz, részint megmutatás, részint elajándékozás céljából, melyek nyilvánosan hevertek szobáiban." Ha elvették a fegyvereit, akkor hogyan juthatott Széchenyi pisztolyhoz? Ez mind mai napig talányos rejtély. Vagy elkerülte a rendőrhivatalnokok figyelmét az a bizonyos pisztoly? A fogdmegek három órát dolgoztak, rengeteg bizonyítékot elvittek. A gróf állapota rosszabbodott, étvágytalanná, egyre nyugtalanabbá vált, mire Thierry az 1860. március 16-án kelt következő merev, udvariatlan üzenetet küldte: *„Das von Ihnen vor Jahren gewählte Asyl, hat längst ein Solches zu sein aufgehört."*, azaz „A tébolyda megszűnt excellenciádra nézve menhely lenni" –, és Széchenyi már nem dühöngött, csak némán merengett maga elé. Lehetett ez valóban az utolsó, halálos kegyelemdöfés a megtört, öreg, beteg ember számára? Az üzenet annyit jelentett, hogy józan, ép elméjű, egészséges embernek tekinti a hatóság, és mint ilyet bűnvádi eljárás alá fogják helyezni, törvényszék elé állítják, kérdőre vonják a nem sokkal azon idő előtt Magyarországon is hatályba léptetett Osztrák Büntető Törvénykönyv 59., 63. és 64. §-ainak megsértése miatt, felségsértés vádjával vizsgálati fogságba hurcolják.

Széchenyi erősen katolikus volt, és mint minden jóravaló katolikus ember, böjtölt nagypénteken. Nagyszombaton pár órát sakkozott mostohafiával, Zichy Géza gróffal, aki jobbkeze, titkára, barátja, ápolója, szeszélyeinek villámhárítója volt, illetve titkárával Kiss Mártonnal, aki meg is jegyezte, hogy még soha nem látta a grófot ilyen mesterien játszani. Elképzelhető, hogy valaki az öngyilkossága napját kedélyesen végigsakkozza, majd nyugovóra tér annak rendje és módja szerint?

Persze hogy nem. Gyilkosság történt. A halálos lövés bal oldalról érte a koponyát, vagyis Széchenyi bal kézzel lőtt volna? Persze hogy nem. Az nem lehet vitás: jobbkezes ember feltétlenül a jobb kezét használta volna, ám a pisztoly a gróf bal combján feküdt. Ez a momentum is teljesen életszerűtlen, s távol áll a gyakorlati megvalósulástól, ugyanis gondolatban próbáljunk meg úgy öngyilkosok lenni, hogy a homlokunkhoz szorított pisztoly a lövés eldördülte után még a kezünkben maradjon szépen a combunkra fektetve. E cselekmény esetén a pisztoly mindenképpen a földre esik, míg a kar a test mellett lóg lefelé. Megállapítható tehát: Széchenyi testhelyzetét gondosan beállították. A másik lényeges pontja a gyilkosságnak, hogy aki egy fikarcnyit ért a fegyverekhez, az pontosan tudja, hogy egy madársörét nem loccsantja széjjel a koponyacsontot, és ily módon az agyvelő nem kerülhet a plafonra. A rendőri jegyzőkönyv szerint: „Lőanyagul egy gyapotgyutacs, s a velőben madársörét találtatott." A nyomozás során tanúként hallgatták ki a ház igazgatóját, az alorvosokat, az ápolókat, a gróf szolgáit, családtagjait, közvetlen barátait.

A gyilkosságot megelőzően a vén oroszlánt több alkalommal megpróbálták megmérgezni, íme az egyik nevezetes eset: „Egy alkalommal Széchenyi megkérdezte dr. Goldberget, lehetséges-e, hogy egy orvos 20.000 forintért mérget keverjen betege ételébe. Az orvos szörnyen tiltakozott, de pár nap múlva megtörtént a nevezetes eset. Báró Jósika Samu Széchenyinél ebédelt; szarvasgombát tálaltak fel. Biztosra lehetett venni, hogy a gróf enni fog belőle, ő azonban nem evett. Mire Jósika Samu hazaért, meghalt." Lám, ezek után még él valakiben az az illúzió, hogy a legnagyobb magyarral az öngyilkosság sötét démona végzett?

Nos eddig az időpillanatig mindenki bizakodással tekintett a nemzet új vezetője, Széchenyi felé, remélve, hogy ő majd a nép élére áll. Ekkor jött a szörnyű, megmásíthatatlan hír: 1860. április 7-éről 8-ára virradó éjszakán „karosszékében ülve, átlőtt koponyával találtatott". De mindenekelőtt szögezzük le: Széchenyi húsvét vasárnapjának reggelén nem önkezével vetett véget életének, bár elhangzott szájából olyan kijelentés, hogy „Isten bocsásson meg nekem, ha őrülési rohamomban kivégezném magamat. *Cela anéantirait ma nouvelle école, que je viens d'établir en Hongrie.*" Széchenyit meggyilkolták. De kinek állt érdekében a gyilkosság, ki szervezte meg és bonyolította le, és legfőképpen hogyan? Aztán a következő kérdés: miért kellett meghalnia? A miért kérdésre a válasz a következő: a gyilkos vádirat, a „Sárga könyv" miatt, melyben még azzal is fenyegetőzik, hogy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök meggyilkoltatásának körülményeit fel fogja tárni. Széchenyi valóságos sajtóközpontot, politikai menedéket rendezett be az elmegyógyintézetben és memorandumokat, röpiratokat juttatott el az angol, a francia kormányhoz annak érdekében, hogy európai összefogással kényszerítse térdre az osztrák császárt. A gróf rapszodikus párbeszédekben tette közzé forradalmi reformgondolatait, melyben nevetségessé teszi, kifigurázza, kigúnyolja az abszolutizmus kegyetlen, brutális és ostoba, értelmét vesztett birodalmi rendszerét, a Habsburgok nemzetközi tekintélyét súlyosan csorbítván. Ezzel végérvényesen betelt a pohár, a bécsi udvarnál a húrt már nem lehetett tovább feszíteni. Az udvar kegyetlen bosszúra készült, hogy végleg elnémítsa a felelőtlen magyar arisztokratát.

Lássuk, hogyan is zajlott a legnagyobb magyar rejtélyes meggyilkoltatása, hiszen a grófra szétlőtt fejjel talál-

tak rá a tébolydában: „Következő reggel – húsvét vasárnapja volt. A kora áprilisi nap megvilágította a hat dór oszloppal dúcolt erkélytől balra fekvő ablakokat, a lépcsőn két ápoló indult fölfelé, hogy kinyissa az ötszobás lakosztály ajtaját. A szolgák egyikét Bichler Sebestyénnek, a másikat Brach Jakabnak hitták. Amaz legjobb férfikorában álló, komoly és tisztességes kinézésű német, emez pedig alacsony, vastag, meglehetős ostoba s verhenyeges arcú, de jóindulatú öreg cseh ember volt. Miután a náluk őrzött kulccsal kinyitották az előszobára nyíló bejárati ajtót, a lakosztály előkelő lakójának hálószobaajtaján zörgettek, eleinte csendesen, aztán hangosabban, semmi hang, pedig a grófot ez órában már évek óta mindig ébren találták. Amikor sokszori kopogtatás után sem hallatszott semmi – vallotta később Jakob Brach –, társam elszaladt dr. Goldbergért, és aztán vele együtt léptünk be a hálószobába. Micsoda rémületes, irtózatos látvány várt ott bennünket! A gróf a karszékében, fuvolája oldala mellett ült teljesen felöltözve – amiből azt lehet következtetni, hogy le sem feküdt – szétroncsolódott fejjel, szétzúzott koponyával, és a jobb kéz tartotta még a pisztolyt, amellyel a halálba küldte magát, és a borzasztó tettet végrehajtotta. Senki sem hallotta a lövést, csak egy beteg állította, kinek hálószobája a Széchenyié alatt volt, hogy ő hallott éjféltájban fönt tompa hangot, mintha a földre esett volna valami. A bal keze a combján nyugodott, könyöke a szék karfáján – állapította meg később a büntetőbíróság helyszínelő bizottsága. A gyilkos szerszám ferdén feküdt a combon és a bal kézen. Fejének bal oldala teljesen szét volt roncsolva, a koponyafal négy-öt lábnyira hevert a földön, a széttloccsant agyvelő a falakon és a mennyezeten volt. Lőanyag gyanánt gyapotfojtást találtak, és az agyvelőben

elszórtan több madársörétet" – jegyezte fel személyes ismerősük, Kecskeméthy Aurél. A másik forrás Tolnay Antal nagycenki plébános emlékezéseiből származik: „Tisztelt Utódim, Lehetséges, hogy idővel fognak lenni, valamint halálakor is voltak, kik bel-viszonyaiban nem lévén beavatva, az agyonlövést, vagyis öngyilkosságot tagadni buzgólkodnak és azt véletlennek vagy más által megparancsoltnak, érdekből vagy félelemből történtnek lenni állítják. Ez nem áll, ő maga magát végezte ki, erről szeretett neje, a kegyes Grófnő, kedves Gyermekei és grófi nemzetségének minden egyénje erősen meg voltak győződve. Ő, még egészséges korában, öngyilkosságról lévén szó, állította, hogy az öngyilkosság nemei között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van az agyonlövés összekapcsolva és azon ellenvetésre, hátha az ember rosszul talál? válaszolta: legbizonyosabb, ha az illető bal kezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi és a pisztolynak csövét alájateszi és elsüti, a fenntartott bal kéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó bal kezének tenyere (Zselle székben ült) fekete volt a lőpornak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett."

A közvélemény a korábbi öngyilkossági kísérletek miatt belenyugvással fogadta az öngyilkosság tényét, azonban van néhány mellbevágó momentuma a halálesetnek, melyekre kötelességünk felhívni a Tisztelt Olvasó figyelmét. Az 1860-as években Ausztria romokban hevert, a Bach-rendszer terrorja csődöt mondott, a solferinói vereség után a Monarchiát a végső összeomlás fenyegette. A „döblingi remete" halálát alig három héttel előzte meg báró August Eynatten tábornok, a hadsereg ellátási szolgálatának főnökének halála, melynek körülményei még ma is tisztázatlanok. 1860. március 17-én

fölakasztva találták meg a bárót. Ferenc József ezt megelőzően vizsgálatot indított ellene vesztegetés gyanúja miatt. Halála lavinát indított el, ugyanis Eynatten olyan búcsúlevelet hagyott hátra, amely óriási botrányt kavart, tudniillik érintette a Credit-Anstalt vezérigazgatóját, a pénzügyminisztert, Bruckot is. Mindkettő követte Eynatten példáját. Bruck pénzügyminiszter a sikkasztási per kapcsán szintén kegyvesztetté vált, és április 23-án reggel felmetszett nyakkal találták ágyában. Hagyatéka pontos leltárba vétele után kiderült, hogy vagyonát az állami szolgálatban nem növelte, vagyis az Eynatten-sikkasztásnak nem lehetett részese. E két haláleset közé esik Széchenyi tragédiája. Az első haláleset után mindenki gyilkosságra gondolt, viszont a bécsi rendőrség mindent elkövetett az öngyilkosság látszatának fenntartásáért. A négy furcsa halálesetet azzal magyarázták, hogy az áldozatok a börtönbüntetés, a kínzásoktól való félelmükben vetettek véget életüknek.

A titokzatos haláleseteknek ezzel még nincs vége! Széchenyi halálát követő néhány nap múlva szolgája, az öreg Brach gutaütésben hunyt el, majd őt követte dr. Goergen, a bécsi rendőrség állandó besúgója, aki tisztázatlan körülmények között távozott az élők sorából, illetve a gróf titkára, Kiss Márton gazdája öngyilkosságának hírére megőrült, és nemsokára meghalt, valamint fél év múlva dr. Goldberg alorvos is Mödlingben agyonlőtte magát, zárta a sort a gróf komornyikja, az öreg Grosz, aki szintén röviddel ura után hunyt el. Az ember ereiben megfagy a vér, nemde? Felmerül a kérdés: Széchenyi István gróf és a környezetében hirtelen tragikussággal elhunytak, valóban önkezük által váltak meg életüktől? Nem furcsa, hogy a rettenetes éjszaka szereplői közül senki sem érte meg az 1861. esztendőt?

Ma, a XXI. században a nacionalizmus válságát éljük Európában. Rettenetes gazdasági és erkölcsi válság, amilyen csak ritkán fordult elő a világtörténelemben, amikor a magyar nemzet élete, léte forog kockán. Pontosan úgy, mint Széchenyi idején, a XIX. században. Ebben a pillanatban döbbent rá a dúsgazdag mágnás, a modern eretnek, hogy egy elátkozott, szegény, elsüllyedt nemzethez tartozik, és példaértékű 60.000 pengő forintjával váratlan szeszéllyel megalapított egy tudományos Akadémiát, és ujjongva elindult nemzetmentő útjára. A mai nacionalizmus ellentéteket szít a nemzet, az emberiség és az egyén között. Széchenyi azonban az emberiséget akarta gazdagítani, és pontosan ezáltal akart kitűnni, különbözni úgy a bálteremben, mint a turf gyepén, a fehér- vagy zöldasztal mellett. Vagy mindez csupán emberi gyarlóság lenne? A gőgös, előkelő, különc, hiú arisztokrata zseni póza? Nem. Ez maga a hamisítatlan arisztokrata úr bensőből fakadó ereje, maga a kitörő individuum, a valódi honszeretet és nemes cselekvési szándék ötvözete, amely nem tűri, hogy eltűnjön, és jellegtelen maradjon a világban, ősi, felelős erőként akar működni. De hogyan bírná egyetlen ember egy egész nemzet bajainak súlyát magára venni? Hogyan tudna ilyen mérvű politikai felelősséget viselni? Szabad-e rombolni az építésért? Cselekedet és tétlenség, egyforma veszély lehet. Bűnös-e, aki bizonyosság nélkül cselekszik? Hogyan fog vezekelni a cselekvő ember, ha a siker elmarad? Sosem voltak Széchenyi kérdései időszerűbbek...

A tömeg bálványt akart, aki előtt készen állt leborulni, vagy áldozatot, akit mérhetetlen hatalmával megkövezett. A függöny legördült, a háborgó lélek megtért. A felelős államférfi, a látnok, a politikus, a próféta, a bölcs, az irodalmár meghalt. A magyar nemzet fényes csillaga

kialudt és lehullott. Széchenyi István gróf utolsó naplóbejegyzése 1860. április 1-jén így hangzik: „Nem tudom megmenteni magam."

GRÓF ANDRÁSSY GYULA, A GÁNCS NÉLKÜLI LOVAG BÁNATOS TÜNDÉRKIRÁLYNŐJE

A családi krónika feljegyezte, hogy az Andrássyak az uralkodó szolgálatában álló vitéz katonák voltak, harcoltak török, porosz, labanc ellen, gyökereik Erdély földjébe mélyednek, ám a történelem századai elkényszerítették őket Székelyföldről. Az Andrássy család egyike azoknak az ősi magyar grófi családoknak, akik eredetüket az Ázsiából kivándorolt ősmagyarokig vezetik vissza. Folyamatosan emelkedtek a társadalmi ranglétrán, ám minden gróf és báró felmenő közül a legkimagaslóbb egyéniség a ragyogó tehetségével fényes diplomáciai pályát befutott mint évszázadának legeredményesebb, legragyogóbb elméjű államférfija, de a világtörténelem egyik legcsodálatosabb alakja az idősebb gróf Andrássy Gyula magyar miniszterelnök, osztrák–magyar külügyminiszter, aki az uralkodó egyik leggyűlöltebb ellenségéből legfőbb bizalmasává vált, akit Ferenc József az első meggondolás után halálra ítélt, majd miniszterelnökké nevezett ki. Ki érti ezek után a Habsburgokat?

Gróf Andrássy Károly (1792–1845) és gróf Szapáry Etelka fiaként 1823. március 8-án született Kassán, és 1890. február 18-án halt meg a Fiume melletti Voloscában a tőketerebesi ág megalapítója. Gondos, hazafias nevelésben részesült, atyja magyar liberális ellenzék eszméin nőtt fel a reformkorban. Középiskolai tanulmányait a sátoraljaújhelyi piaristáknál végezte, majd a pesti egyetemen jogot hallgatott. Ezt követően tanulmányútra indult: Franciaországban, Angliában és Spanyolországban járt. Óriási hatást gyakorolt rá Széchenyi szellemisége, aki megállapította, hogy „minden lehet belőle, még Magyarország nádora is". 1847-ben, az országgyűlésen az ellenzék szűkebb tanácskozó testületének tagja lett, olyan nagy nevek mellett, mint Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Batthyány Lajos gróf és Teleki László gróf, s így lett Széchenyi hívéből Kossuth követője. Harcolt a pákozdi és a schwechati csatában. A szabadságharcban honvéd őrnagy Görgey oldalán, majd 1849 májusában a Szemere-kormány külügyminisztereként konstantinápolyi követté nevezték ki. 1849. augusztus 20-án érkezett hozzá a hír, hogy Kossuth elhagyta Magyarországot, és Törökföldön keresett menedéket, a szabadságharc pedig elbukott. Ekkor várt rá a legfontosabb feladat. Az ékesszóló, finom modorú Andrássyt kinevezték törökországi követnek, aki anyanyelvén kívül angolul, németül és franciául is ragyogóan elő tudta adni mondanivalóját. A győzelemtől megmámorosodott Oroszország és Ausztria jegyzékben követelte a Portától a területére menekült magyar és lengyel emigránsok kiadatását. A gróf a legjobb lovakkal, 3000 aranydukáttal vágott neki Keletnek – dán útlevéllel, kereskedőnek öltözve. Tisztelete jeléül egy kosár tokaji bort ajándékozott a pasának megfeledkezvén arról, hogy egy hithű muzulmán, ugyebár, nem ihat alkoholt. Mire a pasa nem jött zavarba, megköszönte és kijelentette: a tokaji jó orvosság kolera ellen. Helyzete egyre veszélyesebbé vált, mert időközben Bécs már Andrássy kiadatását akarta kieszközölni a Portától. Egy nap küldönc érkezett hozzá, bekötötte szemét, és

arra kérte: kövesse. A gróf vele ment zsebében pisztolyával. Amikor a kendőt levették, ott állt a szultán előtt, akit pillanatok alatt meggyőzött arról, hogy a magyar emigránsokat kell pártfogásába vennie. A szultán írásban válaszolt az osztrákoknak, hogy a muzulmán vendégjog szent és sérthetetlen. Andrássy tudta, hogy nincs tovább maradása, tovább kell mennie, így érkezett meg 1850-ben Marseille-be.

Egy reggel, amikor fellapozta a *Wiener Zeitung*-ot, nem akart hinni a szemének: Budapesten hivatalosan felakasztották. Kajánul elmosolyodott, majd pillanatnyi ijedségében le is hervadt, mert minden vagyonát elkobozták. Ekkor Erzsébet, a bajor hercegnő tizennégy esztendős volt. A szép grófot huszonhat évesen száműzték, és a császári abszolutizmus bosszúja kötél általi halálra ítélte 1851. szeptember 22-én, ám ő azonnal megfogadta, hogy fegyverrel fogja visszafoglalni elkobzott birtokait. Mivel az ítéleteket az érintettek távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, maradt a szimbolikus kivégzés. Távollétében jelképesen, *in effige* felakasztották a szabadságharcban való részvételéért. A hóhér minden akasztófára egy-egy fekete táblát akasztott, rajta az elítélt krétával írt nevével. Néhány nap múlva a daliás külsejű, kora egyik legszebb férfiját, az ifjú Andrássy Gyulát a párizsi szalonokban mindazon hölgyek, akik a kegyeiért versengtek, csak így emlegették: „*Le beau pendu de 1848*, azaz 1848 szép akasztottja". Természetesen őt is megigézte francia kultúra, Párizs korlátlan szabadságeszménye, a francia parlamentarizmus és liberalizmus, hiszen mint emigránsnak, Franciaország adott menedéket.

A hullámos hajú, szurokfekete szakállú, lángoló szemű, jóképű, temperamentumos férfi a párizsi szalonok abszolút sztárja lett, igazi gavallér. Féktelenül élvezte

a szerelem metropoliszában a dúsgazdag emigránsok fényűző életét, hiszen édesanyjának, Szapáry grófnőnek még bőven maradtak birtokai.

Napóleon herceggel is összeköttetésben volt. Londonba tanulni, olvasni járt. Később a Champs Elysées mintájára kezdeményezte Pesten a Ligeti sugárút kiépítését, ami a Világörökség részét képező sugárútként ma is a nevét viseli. Podmaniczky Frigyes báróval – akit Krúdy Budapest vőlegényének nevezett – közösen alakította ki Budapest legszebb részét. A dámák elpártoltak a belvárostól, amikor kiépült az Andrássy út, mely a legkellemesebb, legfenségesebb miliőnek ígérkezett a magamutogatáshoz. Franciaország minden selymét és parfümjét magukra aggatták, a legszebb ruhájukat, a legbájosabb mosolyukat, és a legcsábítóbb lépteiket vették elő a pesti hölgyek, ha Andrássy úti sétára indultak. Azt gondolhatnók, hogy a „szép akasztottról" elnevezett utat azért hozták nyomban divatba a pesti nők, mert ezen a széles utcán teljes pompájukban, kifogástalan toalettjükben ragyoghattak, szépen felvonultathattak minden díszes kalapot, minden darázsderék viselte bő szoknyát, csipkés napernyőt, hivalkodó cipősarkot a tágas sétaúton. Az Andrássy úton senkinek sem taposták le a sleppjét, nem léptek a sarkába, egyszóval a „nobilis úri szabadság útja" volt, amely egy csapásra fényűzővé varázsolta az egész Terézvárost, vagyis itt kezdődött a világhírű Pest. „Egy-egy tavaszi délután annyi szép lány ült az omnibuszban, hogy akár tovább se kellett menni annak, aki feleséget keresett Pesten" – írja Krúdy. A legenda úgy szól, hogy az Andrássy utat hódolata jeléül azért építtette Andrássy gróf, hogy Erzsébet királyné fogatának ne kelljen a csúf Király utcán végigvágtatnia, ha a királyné ki akar kocsizni a ligetbe.

Az Andrássy úton elültették az első fákat, melyek elkezdtek nőni, lombosodni, bár nem volt törvényi rendelkezés, mint az angoloknál, hogy aki egy hároméves fát kivág, azt felakasztják.

De visszatérve az eseményekhez: 1854-ben, Ferenc József házasságkötésekor Andrássy édesanyja a fia nevében amnesztiáért folyamodott, ám a kérést elutasították. 1855 végén a fények városában, a Tuileriákban rendezett gazdagok és szépek bálján találkozott az ősi erdélyi főúri családból származó Malomvízi Kendeffy Katinka (1830–1896) grófnővel, akinek ragyogó megjelenésétől azonnal el volt bűvölve. A találkozásból első látásra szerelem lett, s a pár 1856. július 9-én örök hűséget fogadott egymásnak „holtomiglan holtodiglan". A szerelmes vőlegény ekkor még nem sejthette, hogy nem álmai asszonyát tartja karjaiban. Erzsébet is férjnél volt már, és császára iránti szerelme olyannyira elvakította, hogy nem vette észre a hagyományok, szigorú protokoll egyre szorító osztrák kalodáját. Az Andrássy-frigyből három gyermek született: Tivadar (1857–1905), Ilona (1858–1952) és Gyula (1860–1929). Ilona gróf Batthyány Lajos felesége lett, Tivadar örökölte apja után a tőketerebesi birtokot és a tiszadobi kastélyt. Gróf Zichy Eleonórával kötött házasságából négy lánygyermeke (Ilona, Borbála, Katinka, Klára) született. 1905-ben meghalt, az ifjabb Andrássy Gyula, a Monarchia 13 napos külügyminisztere feleségül vette sógornőjét, de közös gyermekük nem született. A négy lány közül Katinka, Károlyi Mihályhoz ment feleségül, és „vörös grófnőként" vált ismertté, Borbála pedig Pallavicini Györgyhöz ment férjhez. A belterjes házasságok, vérfertőzések az Andrássy családban ténylegesen nagy számban fordultak elő, így szerelmeik gyümölcse gyakran volt rothadt, sokan kerültek elmegyógyintézetbe betegségük okán.

1857 júniusában Andrássy gróf ismét amnesztiáért folyamodott, immáron sikerrel, így hazatért feleségével és gyermekeivel, és letette Ferenc Józsefre a hűségesküt. Az osztrák seregek solferinói és königgrätzi veresége kellett ahhoz, hogy Bécs feladja nagyhatalmi fölényét, személyében első ízben foglalt helyet magyar politikus Kaunitz és Metternich íróasztalánál. Mi mindennek kellett történnie 1867-ig, hogy a császár az egykori becstelen „árulót", a bitang forradalmárt, a birodalom elleni magyar lázadót, a megalakuló Osztrák–Magyar Monarchia miniszterelnökévé nevezze ki, majd magyar létére elsőként a külpolitika irányítását rábízza? Vajon ki győzhette meg az uralkodót a renitens ellenszegülő feltétel nélküli hűségéről? Ismét fel kell tennünk a kérdést: ki érti a Habsburgokat?

Vérbeli államférfiúi génekre utal, hogy rendületlenül kitartott a politika mellett, pedig a grófi vagyonból jutott volna az életfogytig tartó nagyúri szórakozásra is. Szent meggyőződése volt, hogy Magyarországon valaminek meg kell változnia, és a liberális eszmék lassan behatolnak majd a vén Európa merev formái közé. Andrássy jelleme szerencsés vegyülete volt a magyar arisztokratának és a modern, művelt *gentleman*-énak. Nagy türelemmel várta ki, amíg eljön az ő ideje, hiszen tudta, hogy a Monarchiának szüksége van Magyarországra. A széles látókörű és ritka olvasottságú diplomata álma egy hatalmas, egységes, szabadelvű, királyához hű, Ausztriával egyezségben, Németországgal szövetségben, az alkotmányosság és a parlamentarizmus eszméjének jegyében működő Magyarország volt, ezért természetesnek tartotta, hogy a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat választások útján legitimálja. Ha az 1867-ben megújult magyar államnak Deák Ferenc volt a nagy tervezője, ak-

kor azt mondhatjuk, hogy gróf Andrássy Gyula volt az első szerencsés kezű építőmestere. Történelmi tény, hogy a liberalizmus eszméin nyugvó modern magyar polgári államszervezet kiépítése, a dualizmus megteremtése, a gyors gazdasági, ipari fejlődés előmozdítása Andrássy gróf miniszterelnöki tevékenységének érdeme. Ő volt, aki a Monarchia nemzetközi politikájában új célokat tűzött ki, és a dualisztikus nagyhatalmat megváltozott világpolitikai helyzetének és földrajzi adottságainak megfelelő útjára terelte. „Nem találkoztam még emberrel, kivált művelttel, kultiválttal s udvariassal, ki nemcsak a mások, de a maga számára is annyira híján volna a komédiának, mint Andrássy Gyula gróf. A becsületes, a jóhiszemű ember is, főképp ha biztos szavú s folyamatos beszédű, hallgatja magát, mikor beszél, igyekszik olyannak látszani, mint amilyen lenni szeretne, s igyekszik maga is elhinni, hogy olyan. Andrássy nem, s a legtöbb, ami stilizálást megenged magának az, hogy hallgat vagy elhallgat. De nála ez sem olyan szépítése vagy a kerekség kedvéért való módosítása a rideg igazságnak, mint a hevülőbb képzeletű embereknél" – írja Ignotus.

Sokáig tartott, míg Ferenc József beleegyezett, hogy Sisi egy magyar társalkodónőt vegyen maga mellé Ferenczy Ida, az egyszerű, vidám, melegszívű kecskeméti lány személyében. Az osztrák udvarhölgyek a fiatal nő magyar származását kihasználva igyekeztek őt minden helyzetben megalázni, megcsúfolni, ezért Erzsébet elintézte, hogy bizalmas barátnőjét kinevezzék brünni alapítványi hölggyé. Az a nő, aki máig sem tisztázott körülmények között került fel az ajánlott hölgyeket tartalmazó lista aljára, a császárné igaz, melegszívű barátnőjévé vált. A császárné legbensőbb bizalmasaként, minden titkát megosztotta a magyar lánnyal, egyedül őt tegezte, és ő

sohasem okozott csalódást Sisinek. Bensőséges kapcsolatukat levelezésük, közös utazásaik bizonyítják. Sisit elbűvölte felolvasónője különleges hazaszeretete és intelligenciája. Deák és Andrássy remek diplomáciai érzékkel ismerte fel, hogy Ferenczy Idán keresztül juthat el Erzsébethez, tőle pedig a császárhoz. Azt is tudták, hogy nem lesz egyszerű meggyőzniük a császárt feltétlen lojalitásukról, emellett tisztában voltak az Erzsébet és Zsófia főhercegné közötti mérges ellentéttel, és komoly esélyt láttak arra, hogy Erzsébet a magyar politika mellett kötelezze el magát. A császár anyja ugyanis gyűlölt mindent, ami magyar volt. A magyar nép sorsát ekként helyezték e törékeny, ám becsületes nő kezébe. A terv bevált. Erzsébet mindent tudni akart Idáról, országáról, egyre ismerősebben csengett a férfias, arisztokrata szónok Andrássy neve, Deák eszméi. A császárné rajongásig imádta a magyarokat. Erzsébet teljes szívéből értette, és boldogan olvasta a magyar irodalmat, köztük Petőfit, Aranyt, Eötvöst, Jókait. Magyartanárát, Falk Miksát megbízta, szerezzen be minden könyvet a magyar irodalomról, művészetről, történelemről, mi több meghozatta a döblingi elmegyógyintézetben élő Széchenyi betiltott írásait is.

Felvetődik a kérdés: csak nem egy rejtélyes szerelem hatása volt ez a feltétlen odaadás a Monarchia egyik kis nemzete iránt? Vagy egyszerűen kedvét lelte Sisi abban, hogy huncut cinizmusával kesztyűt dobott az udvar szenvtelen arcába? Már eltűnt belőle a bajor kislány gyenge lelkülete, helyette az érett asszony forradalmi szelleme, mély szomorúsága, közönyös iróniája, sötét cinizmusa és mindent elsöprő akarata munkált. Valahol talán ilyen a magyar lélek természete is, amit olyan nagy lelkesedéssel fedezett fel a maga számára, akár egy beteljesült mentsvárat. A magyarok mindig is szabadsá-

got akartak, ahogyan Sisi is annyira vágyott a szabad élet után, hogy kiszabaduljon a Hofburg komor falai közül.

Sisi és Andrássy gróf egy udvari ünnepségen találkozott. Történelmi találkozás volt ez. Egy férfi és egy nő, akik Ferenczy Ida révén már jól ismerte egymást. Olyan találkozás, amely bárhol bárkivel megtörténhetett volna. Ám a heves vonzalom nem csupán kettejük életét, hanem egy egész birodalom és nemzetek sorsát pecsételte meg. Akár egy villámcsapás. Szerelem első látásra. Sisi asszonyi szépsége teljében tündökölt, ám mélységesen kínzó boldogtalanságban, merev udvari szabályok között töltötte mindennapjait. Sorsa súlyos feladatokat mért rá: megfelelni az udvar szigorú elvárásainak, a hideg reprezentációs kötelezettségeknek, kórházakat és árvaházakat látogatott jótékony „ország anyjaként", ám maga körül mindent és mindenkit képmutatónak érzett. Négy gyermekkel ajándékozta meg a császárt, és mégsem tudott hozzá igazán közel kerülni, és kényszerűen kielégítetlen vágyai árnyékába húzódott. Ám amikor elsőszülött gyermeke, Zsófia meghalt tífuszban, valami végleg összetört benne, elkezdett lassan sorvadni. És ekkor találkozott a férfival, Andrássy gróffal, egy kifogástalan magyar arisztokrata lovaggal, aki egészen más volt, mint az ő világában élők bármelyike. Sokkal különb, sokkal igazabb, felszabadultabb és szenvedélyesebb, egy hamisítatlan sármőr, akinek megismerése kapcsán az az érzése támadhatott, hogy a Burg falain túl van az igazi az élet. A vonzó, erős jellemű, tüneményes egyéniségű gróf környezetében mindenkit megigézett és a bűvkörébe vont, így történhetett, hogy titkos viszony, mindent elsöprő, reménytelen, gyötrő szerelem szövődött Sisivel. A gróf azonnal érezte, hogy ez az asszony lesz az ő és Magyarország sorsának egyedüli irányítója, ő lesz a bűverejű, „szép gondviselés", a gyönyörű jóslat, mely beteljesedik.

1866. január 8-án találkoztak tehát a Burg márványtermében, a magyar diplomáciai küldöttség fogadásán. Andrássy negyvenkét éves volt, Sisi pedig huszonnyolc. Erzsébet királyné mutatós magyar nemzeti viseletben ragyogott, nyolc magyar palotáshölgy karéjában fogadta a küldöttséget, melyet a magyar hercegprímás és Andrássy Gyula gróf vezetett, magyaros zsinóros atillában, sarkantyús csizmában, mentéjén egy nagy drágakő csillogott és „tigrisbőrös kacagányt" viselt vállára vetve. Ez a férfias, ám egzotikusan izgató ruházat bécsi körökben sosem fordulhatott elő. Amikor Andrássy meglátta a császárnét, elakadt a lélegzete. Ugyan beszélték, hogy szép, de erre a lehengerlő látványra nem számított, pedig látott már egyet-kettőt a szebbik nemből a kalandos *„le beau pendu"*, a „szép akasztott". Sisi pedig válogatott, ékes magyar körmondatokkal beszélt, úgy, ahogyan nekünk, mai magyaroknak is nehezünkre esne megszólalni. A császárnő szavait a magyar küldöttség hangos éljenzéssel, üdvrivalgással fogadta: „Éljen Erzsébet!" – visszhangzott a teremben. A történetírók feljegyzései szerint Zsófia főhercegnő és udvartartása legnagyobb megrökönyödésére a Burg falai valósággal beleremegtek a magyarok örömmámorába. Ilyen barbár kitörést addig nem látott a Burg. Hatalmas és megismételhetetlen történelmi pillanatok voltak ezek, országok, uralkodók, sorsok találkoztak. De e nap fénypontja nem Ausztria császára, hanem Wittelsbach Erzsébet császárnő volt, aki nem akart mást, mint megtartani önállóságát, és felrúgni a konvenciókat.

A fiatal császárné eltökélte magában, hogy történelmet csinál: amit Deák és Andrássy politikusként vé-

giggondolt, azt ő asszonyi lelkével megalkotja. A gróf pontosan tudta, milyen értékes ütőkártyát tart kezében, akinek csodálatos hajzuhataga a bokájáig ér, aki jobban üli meg a lovat, mint egy férfi, és amellett, hogy hajlamos mindenféle vadságra, megszégyenítő diplomáciai érzékkel csavarja ujja köré a férfiakat. Sisi egyfajta eszköz volt Andrássy kezében, és ő mesterien hazája javára fordította, amit a sors a kezébe adott. Erzsébet szíve egyszerre dobogott Magyarországért, a magyar népért és Andrássy grófért, és az asszony egyre több sürgető, követelőző levélben kérte pártfogoltja kinevezését. Egyszer Ferenc József megkérdezte tőle: „Vajon mi érdeke áll abban, hogy annyira pártolja A. Gy. urat?" Sisi kezdett férje agyára menni folytonos magyarbarátságával, sőt érveinek oly módon is nyomatékot adott, hogy – egyes levelek, illetve a személyzet emlékezete alapján – nem engedte mindig magához a császárt, csak egy meghatározott forgatókönyv szerint játszotta a „húzd meg, ereszd meg"-et. Nagyon veszélyes játszma vette kezdetét. El kell ismerni, az elbűvölő császárné a csinos gróffal rendkívüli pár volt. Erzsébet folyamatosan ingázott Pest és Bécs között. Andrássyt viszont titkosrendőrök figyelték. Levelezésük Idán keresztül történt. Ida írta le mindazt, amit Sisi üzent Gyulának, „nővérem" címszó alatt, míg a „barát" aláírással jöttek a válaszok. Lebukás esetén ez nem jelentett volna semminemű nyomot vagy bizonyítékot. Ferenczy Ida a királyné halála után rengeteg levelet semmisített meg, és soha nem beszélt úrnője és a gróf közötti szerelmi kapcsolatról, ez örökre az ő titka maradt. Pedig mindenről tudott, megszervezte a találkákat, gondoskodott a biztonságos lebonyolításról, egyszer azt írta neki a gróf: „Egyetlen nő van az életemben, aki parancsolhat nekem, és akinek nagy örömmel

engedelmeskedem." Ez egy valódi szerelmi vallomás. Nyilván sejtjük, hogy nem Katinka grófnőre, a feleségére gondolt. A szerelmes pár csaknem negyedszázadon át levelezett egymással. Talán azzal tette Ferenczy Ida élete legnagyobb szolgálatát, hogy elégette a terhelő bizonyítékokat, és ezzel megvédte e titokzatos szerelem belső intimitását. Egyébként Ida is halálosan szerelmes volt Andrássyba – de melyik nő nem? –, azonban Sisi iránti odaadó szeretete és tisztelete okán nem engedhetett utat saját érzelmeinek.

A szenvedélyből életre szóló barátság lett, amire Sisi mindig támaszkodhatott. A szerelem nem apadt el, közel húsz évig tartott. Ha rosszmájúak lennénk, mondhatnók, nemes bosszú volt ez a császáron a magyarok minden sérelméért. A császárné provokálta Bécset azzal, hogy eljátszotta a „végzet asszonyát". Dohányzott a nyitott kocsiban, hosszú utazásokat tett, az év nagy részét Gödöllőn töltötte, a romlottság homályába burkolózott. De Ferenc József mindvégig megtartotta híres önuralmát, mert imádta feleségét még akkor is, amikor Bécs azon pletykáktól visszhangzott, hogyan flörtölget felesége, miként múlatja az időt a magyar gróffal.

1866. július 3-án Königgrätznél megsemmisítő vereséget szenvedtek az osztrák csapatok, Ausztriának szükségszerűvé vált a magyarokkal való megegyezés. Bécs rettegett. Nem tudták, mire számítsanak, megostromolják, elfoglalják a várost, véget vet-e Vilmos porosz uralkodó a Habsburg-monarchiának? Eljött az óra a magyar érdekek kinyilatkoztatására. Az értéktárgyakat, ékszereket, koronázási jelvényeket sietve Magyarországra szállították. A császár nehéz napokat élt át. A katasztrófát követően Erzsébet a gyermekekkel a biztonságos Pestre érkezett azzal a szándékkal, hogy kipuhatolja a magyar

törekvéseket. Mialatt a császár Bécsben Deákot fogadta, a pesti pályaudvaron nagy audienciával Andrássy gróf fogadta Sisit. A grófot már jól ismerte a császárné; nemcsak politikai nézeteit, hanem kalandos életútját, forradalmi kiállását, konstantinápolyi követségét, hallott hódításairól a nyugat-európai arisztokrata szalonokban, amikről a Hofburgban annyi, de annyi legenda keringett. Sisi szokatlanul finom tapintattal szólt bele a császár politikai terveibe, kitűnő asszonyi érzékkel avatkozott az államügyekbe, és kiderült, hogy a legmegfelelőbb embert ajándékozta meg bizalmával. Kétségbeesve igyekezett megőrizni a birodalmat férje és fia számára. A következő levelet írta a császárnak: „Éppen most érkeztem Königseggéktől, (Königsegg grófnő Erzsébet főudvarmesternője volt), ahol Andrássyval beszélgettem, természetesen négyszemközt. Andrássy kifejtette nézeteit tisztán és határozottan. Megértettem őket, az a meggyőződésem, hogy ha megbízol benne, de feltétlenül, akkor mi is, s nem csak Magyarország, hanem a Monarchia is megmenthető. ...Beszélj tehát mindjárt vele, fenntartás nélkül teheted, mert biztosíthatlak róla, hogy nem olyan férfi, aki mindenáron szerepet akar játszani, s állás után kapkod. Amije van, eszét, országos befolyását a lábad elé rakja. Most utoljára kérlek, Rudolf nevében, ne szalaszd el az utolsó pillanatot. Kérlek, táviratozz mindjárt, mihelyt megkaptad levelem, vajon Andrássy a ma esti vonattal Bécsbe utazzék-e. Reggelre megint odarendelem Paulához, (Königsegg grófné), ott közlöm vele a válaszod. Ha nemet mondasz, ha az utolsó órában még csak önzetlen tanácsra sem hallgatsz, akkor igazán vétkezel mindannyiunk ellen. Akkor nem tehetek mást, megnyugszom, abban a tudatban, hogy bármi történjék is, én majd becsülettel jelenthetem ki Rudolf előtt: elkövettem mindent, ami erőmtől telt. Balsorsod nem szárad a lelkiismeretemen." A válasz így hangzott: „Deákot már titokban magamhoz kérettem. Azért ne menj túl messzire Andrássyval!", majd folytatja „Szeretett angyalom! Imádkozz bensőséggel Istenhez, világosítson meg, hadd tegyem azt, ami helyes, s ami a kötelességem. Ma idevárom Andrássyt, nyugodtan meghallgatom, hadd beszéljen, aztán alaposan kivallatom, mert látni akarom, vajon megbízhatom-e benne. Az Öreg [Deák] már nincs Pesten, vidéken van, onnan kell majd elhivatnom, úgyhogy csak holnap, vagy holnapután lehet Bécsben. Jobb is, hogy előbb Andrássyval beszélek négyszemközt, mert az Öreg ugyan nagyon okos ember, de sohasem mutatott valami nagy bátorságot."

A „szép gondviselő" végül elérte legnagyobb győzelmét a magyarkérdésben. 1867. február 18-án Ferenc József miniszterelnökké nevezte ki Andrássy Gyulát, aki megbízást kapott, hogy alakítsa meg a felelős magyar kormányt. A hatvanhárom éves Deák elvégezte kötelességét, és átadta helyét a fiatal grófnak. Nyolc hónap múlva pedig, az 1867-es kiegyezési törvénnyel megalakult az új államforma, melynek neve Osztrák–Magyar Monarchia. A komikus pedig az a történetben, hogy Ferenc József átadta a hatalmat azoknak, akik azt 1849-ben tőle elvették, akik most a megegyezés nagy szószólóiként sétáltak be dolgozószobájába. Mégis nem csupán közjogi megegyezésről, hanem valóságos megbékélésről szólt. A régi magyar alkotmányt visszaállították. Az osztrák császárságból dualista állam lett két országgyűléssel, két fővárossal – Bécccsel és Pesttel –, melyet összekötött a közös uralkodó személye. A hadügy, a külügy és a pénzügy közös maradt.

A Monarchia új hatalmi rendjének kialakítása tehát Deák Ferenc mellett két ember talányos politikai össz-

játékának köszönhető: Erzsébetnek és Andrássy Gyulának. A „haza szép gondviselője" türelmetlenül sürgette a magyarokkal való kompromisszumot. 1867. június 8-án mint Magyarország miniszterelnöke, Andrássy gróf nádorhelyettesi minőségében Simon János hercegprímással együtt helyezte a koronát az uralkodó fejére, majd a budai Nagyboldogasszony-templom presbitériumának közepére lépve harsányan elkiáltotta magát: „Éljen a megkoronázott király!" Ferenc Józsefet és Erzsébetet egyszerre koronázták meg, míg korábban szokás szerint a királynét a király után néhány nap múlva koronázták. A koronázási ünnepségek a királyi palota tróntermében kezdődtek. A képviselők először felkérték Erzsébetet, hogy engedje magát megkoronáztatni. Ő a felkérésre így válaszolt: „Örömmel teljesítem a nemzetnek önök által nyilvánított kívánságát, s áldom az isteni gondviselést, hogy e magasztos percet megérnem engedte." A koronázás ősi hagyományai szerint a magyar nemzet megajándékozta a királyt a koronával, a király a nemzetet. A királyi pár az Erzsébet által kedvelt gödöllői Grassalkovich-kastélyt kapta ajándékul a hozzá tartozó birtokkal, 10.000 hektárnyi erdőterülettel és 100.000 arany forintot, mely összeget a királyné közbenjárására az 1848–49-es szabadságharc honvédözvegyei és -árvái, illetve hadirokkantjai javára ajánlották fel. A király nagylelkű gesztusa újólag nagy ellenszenvet váltott ki a császári-királyi hadsereg osztrák veteránjai között. A nemes gesztust Sisi úgy viszonozta, hogy ezután az év nagyobb részét nem Bécsben, hanem Gödöllőn vagy Budán töltötte.

Sisit kimerítette a politika, a koronázási ceremónia, ám vállalkozott még egyszer a szülésre: július táján újra állapotos lett Sok jel arra utal, hogy a gyermek apja Andrássy volt. Azok a jól titkolt, gondosan megszervezett esti találkozások, lopott órák meghozták a gyümölcsöt. Senkinek sem tűnt fel, hogy a gyermeknek nagyon sötét és sűrű haja volt, ami Habsburg-körökben nem volt megszokott. Azonban tény, hogy a gróf apasága az akkori viszonyok között nem bizonyítható. Sokan azzal mentették a faramuci helyzetet, hogy a gyermek nagyon hasonlít a császárra, mire visszakérdeztek: „Miért, talán pofaszakálla van?" Ha valóban balkézről fogant a kislány, a császár lett volna az első, aki mindent megtesz annak érdekében, hogy a szennyest eltakarítsa. Ha felesége megcsalta, vajon tett volna lépéseket, vállalta volna ország világ előtt a felszarvazott férj szerepét? Nem. Ez nem illett egy Habsburghoz. Sokkal inkább jellemző volt rá a látszat mindenáron való fenntartása, a problémák szőnyeg alá söprése. A magasabb arisztokratikus érdekek feltétlen szolgálata ezt kívánta: az egyén megsemmisült a birodalom évszázados hatalmi gépezetében. Gondoljunk csak arra, milyen elánnal és milyen súlyos összegekkel szabadult meg azon szemtanúktól, akik látták, hogy Rudolf fia meg akarta ölni, vagy hogyan vetett mindent latba azért, hogy aztán Rudolf gyilkosságát, öngyilkosságát a maga verziója szerint kommunikálja, hogy ne maradjon szégyenfolt a család becsületén. A birodalom urát idegesítették a pletykák, pánikszerű iszonya volt. Semmi sem állhatott a Monarchia uralkodójának útjában, mindenben maga, egy személyben döntött. Egyetlen ember volt képes szembeszállni vele: Erzsébet. Tehát nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a gyermek atyja a császár lett volna. S hogyan sikerült kijátszani a titkosrendőrséget? Erzsébet, a magyarok imádott királynéja könnyen megszabadulhatott őreitől, akik az életüket adták volna, hogy valami szívességet tegyenek

neki. Andrássy pedig nem azért volt összeesküvő, forradalmár, keleti követ, akasztott ember, hogy ne értsen a konspirációhoz, álruhában való bujkáláshoz, és ne tudja „elejteni a zsákmányt". Aztán a másik furcsaság, hogy Erzsébet állandóan vadászatokra járkált, hetente háromszor is, pedig köztudottan imádta az állatokat, sőt saját állatkertet rendezett be. Minő furcsa alibi, nemde?

Erzsébetnek az volt a terve, hogy Szent István nevét viselő fiút hozzon a világra. Rudolf Bécsben, István Pesten uralkodott volna. Valódi magyar királyt akart adományozni kedves Magyarországának. A sors azonban másképp rendelkezett. Negyedik gyermekét, a kis Mária Valériát Magyarországon szülte meg, tíz hónappal a koronázást követően, 1868. április 22-én. Nagy nehezen rábeszélte ugyanis a császárt, hogy a gyermeknek Magyarországon kell megszületnie.

A császárné legkisebb gyermekét a magyaroknak szánta ajándékul, ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a kicsi a budai várban szülessen. Vagy talán azért, mert a királynét minden ide kötötte, a szabadság hazájába: a szerelem, a gyermeke fogantatása és annak apja. Az udvar fortyogott a dühtől, latolgatták, valahogyan fel kellene nyitni a császár szemét, parancsoljon végre megálljt ennek a némbernek. Felmerült még az is, hogy Erzsébet talán nem tudta, ki a gyermeke apja. Sisi nem mutatott heves anyai érzéseket másik három gyermeke iránt, ám a kis a „magyar gyermeket" betegesen imádta, valósággal bekebelezte, babusgatta, minden útjára magával vitte. Maga szerzett neki dajkát, azt vallotta, ő az igazi gyermeke, talán azért is, mert – végre – nem Ferenc Józseftől volt.

Mi történik akkor, ha történetesen tényleg fiúgyermeknek adott volna életet? Meglehetősen furmányos

közjogi helyzet állt volna így elő, feje tetejére állítva az osztrák birodalmat. A magyar függetlenségpártiak értelmezése szerint a királynak Magyarországon született fia lehetett volna Magyarország trónjának jogos örököse, a magyar korona országai pedig elszakadhattak volna Ausztriától. Ez, mint tudjuk, nem következett be. A koronázás után Erzsébet visszavonult a politikától, kizárólag kislánya nevelésével foglalkozott. Az udvart mélységesen felháborította, hogy Sisi Magyarországon szülte meg gyermekét, aztán még a keresztelőt is Budán tartották. A Habsburg-udvar, élén Zsófia főhercegnével tajtékzott, de a jeles esemény újra a magyarok nagy ünnepe lett. Ezután ismét megkezdődtek a királyné véget nem érő utazásai: „elutazom, de legkésőbb őszre itthon leszek". Az itthon Budát vagy Gödöllőt jelentette.

A végtelen szabadság és a meleg otthon szimbólumává nemesült Gödöllő megadta a királynénak a Habsburg-udvar által elvett természetet, a lovaglást, a hosszú sétákat és a híres magyar vendégszeretet adta bensőséges, nyugodt környezetet. Zártkörű vacsorákat és fényes ünnepségeket rendezett magyar barátaival, cigányzenére áttáncolt egész éjszakákat, cirkuszi műlovarnőként remekelt Esterházy gróffal vagy Batthyány gróffal. Andrássy és a királyné egyre ritkábban találkozott; Sisi utazgatott, míg a gróf külügyminiszteri kinevezésén dolgozott. A hőn áhított kinevezésre csak később, 1871. november 14-én került sor. A szerelem lassan kezdett alábbhagyni, már csak a parázs maradt. Andrássyt agyonnyomta a sok hivatali munka csakúgy, mint a császárt. Ő volt, aki uralkodója mellett második, majd harmadik helyen igazgathatta negyvenmillió ember életét. Ha Erzsébettel találkozott, többkilónyi aktatömeget cipeltek utána titkárai, a romantikára vajmi kevés idő maradt. Nem vol-

tak nagy veszekedések, nem volt nagy szakítás, könnyes búcsú. A barátság megmaradt.

1872. május 27-én reggel elhunyt Zsófia főhercegné, Ferenc József édesanyja. Betegsége és haláltusája több napig tartó kimerítő szenvedést okozott. A haldokló asszony azonban csak Erzsébetet kereste, csak Sisivel akart beszélni az utolsó órán: „Erzsébet letérdel az ágy elé, az öregasszony visszahanyatlik a párnára, pillanatra sem engedi el menye kezét. Halkan, megfontoltan beszél. – Meghalok. Nehogy azt hidd, megbántam valamit, sajnálok valamit. Amit tettem, azt úgy kellett tennem. Másképp nem lehetett. Érted? Ez nem a magyarázkodások ideje. Tudom, hogy neked nagyon fájt, nem is lehet soha elfelejteni... De nem lehetett másképp. Nem kérek tőled bocsánatot, arra kérlek, ne gondolj rám rossz szívvel. Ami történt, felejtsd el Megígéred, Wittelsbach Erzsébet? – Megígérem – Akkor békén halok meg – az öregasszony arca átszellemült. Kinyújtotta kezét, áldóan tette Erzsébet fejére. Erzsébet átvirrasztotta mellette az éjszakát, reggel a haldokló pillantása végigsimogatta menyét, szeretettel nézett reá, olyan szeretettel, hogy Erzsébet szeme könnybe lábadt. Szívén meleg hullám csapott át. Ráhajolt a beteg mozdulatlan, hideg, csontos kezére. – Erzsébet Gyermekem – suttogta Zsófia, és örökre lezárta szemét." Vége a megaláztatásoknak, a protokollgépezetnek, a képmutatásnak, a kínzó rendreutasításoknak.

A magyarok tündérkirálynője végre feledhette volna anyósa terrorizáló személyét, gyermekeiben, unokáiban meglelhette volna örömét, rendületlenül mellette állt férje, mi több Andrássy gróf örök szerelme és barátsága volt védőbástyája, vagy hű barátnője, Ferenczy Ida, de mindezen kötelékek egyike és összessége sem volt képes úrrá lenni azokon a legbelső lelki viharokon, gondolati útvesztőkön, melyeket a „szép gondviselés" a belterjes genetikai paraméterek okán kényszerűen magában hordozott. A bajor ágban ugyanúgy, mint a Habsburgban nagy számmal fordultak elő elmebetegek, illetve mélymelankóliában szenvedők, akiket ma mániákus depressziósoknak mondanánk. Hiába az osztályon felüliségre való nemes törekvés, a természet keményen megbosszulta magát. Erzsébet vérrokonai között húsznál több elmebeteg volt, és még többen szenvedtek melankóliában. A búskomorság divatos betegség volt arisztokrata körökben, sok dúsgazdag ember szenvedett a „szörnyű kórtól".

Ahogyan Sisi is, aki nem szerette az embereket, notórius embergyűlölő volt. A környezete azonban nem láthatott bele a királyné mindennapjaiba, egyre elhatalmasodó betegségéből senki nem vehetett észre semmit: hogy egyre rosszabbul volt, hogy nem találta helyét, hogy depressziós volt. A genetika tehát vele sem tett kivételt. Ezután még inkább kerülte a tömeget, a rendezvényeket, a reprezentációt, különösen a politikusok, diplomaták léhűtő, cselszövő, igaztalan társaságát. Ez a határozott távolságtartás nemcsak a politikának, hanem legfőképpen Bécsnek, a Hofburgnak szólt. Legszívesebben Budán, vagy az általa imádott Gödöllőn tartózkodott, ahol nyugalmát nem zavarta senki sem. Kedvére unatkozhatott. Egyre csak utazott, járt-kelt, bolyongott a világban, és senki sem tudta, hova és mi elől fut ez a gyönyörű asszony, akinek látszólag a legmagasabb méltóság adatott meg osztályrészül. Belső gyötrő vívódásai megjelentek küllemében, alakjában való örök elégedetlenségében, így folyton kínzó fogyókúra alá vetette magát: heteken át narancslén, gránátalmaszirupon és ibolyafagylalton élt, és még mindig nem találta testét elég karcsúnak. Keményen tornázott, lovagolt, napi 8-9 órás

igen intenzív gyalogtúrákat tett, de emellett esztelenül fogyókúrázott, korának tisztálkodási szokásait meghazudtolva haját mosta, szárította, fésülte, arcára különböző pakolásokat tett, rendkívüli figyelmet fordított a fogápolásra. A Burgban is, Schönbrunnban is fürdőszobát építtetett a maga számára. Elsődleges kötelezettségének tekintette, hogy szép legyen.

A koronázás és kiegyezés után a Habsburg-ház még mindig adósa volt a nagy embernek, Deák Ferencnek. Az uralkodó pár szerette volna háláját leróni. Akkor a királynénak az a gondolata támadt, hogy Deákot saját kezűleg írt levélben fogja meghívni udvari ebédre. Deák átvette, eltette és megőrizte a levelet, de az udvari ebédre már nem ment el. Ekkor az udvar határozott fölszólítással küldte hozzá Andrássy grófot, hogy kérjen már valamit. A „haza bölcse" mindenekelőtt gondolkodási időt kért. Megjelent nála Andrássy Gyula gróf, aki tolmácsolta Deák kérését, jelesül: a királyi pár fotográfiáját egyszerű keretben.

Az uralkodó elvben már 1879. augusztus 14-én jóváhagyta Andrássy távozási szándékát a külügy éléről, legmelegebb hálájáról és teljes bizalmáról biztosította arra kérve, hogy maradjon addig, amíg alkalmas utódot találni sikerül. Mi volt a valódi oka Andrássy visszavonulásának? Ez a kérdés máig tisztázatlan. Miután megkötötte a Német Birodalommal, Bismarckkal a kettős szövetséget, vette a kalapját. A hivatalos verzió szerint egészségi állapota nem volt kielégítő, kifáradt, nyugalomra vágyott. Azonban csaknem teljességgel biztosra vehető, hogy Andrássy nem volt beteg. Feltétlenül bizonyos az is, hogy távozása önkéntes volt, és semmi konkrét politikai esemény nem említhető közvetlen okként. Rendkívüli bölcsességére utal, hogy akkor távozott, amikor életpályája a zeniten állt. Széchenyi harminc évvel ezelőtti próféciáját szó szerint valóra váltotta azzal, hogy Ausztriával és a dinasztiával való kibékülés szükségességét és lehetőségét csak egy magyar külügyminiszter tudná minden kétséget kizáró módon megvalósítani. Andrássy gróf példás külügyminisztersége megértette Európával, hogy Magyarország és a Monarchiában elfoglalt pozíciója az egyik sarkalatos pontja az európai jogrendnek, az európai kultúrtörténetnek a közép-európai szövetség hatalmas épületében.

Végre volt ideje a magánéletre. Mecénásként Munkácsyt támogatta, nagy feltűnést keltett Pesten, hogy az asztalos fiát a gazdag gróf taníttatja. A császári házzal végig kitűnő viszonyt tartott fenn, Erzsébet tudta, bármikor számíthat rá. A forró imádat valódi barátsággá fejlődött, tartalmában ugyanolyan igaz volt, csak megszelídült, hangtalanná vált. A gróf egész életében két végéről égette a gyertyát, mind a munkából, mind a szórakozásból bőséggel kivette részét, majd hirtelen halálos rákbetegség gyűrte le, és a „szép gondviselés" sem tudott már rajta segíteni: 1889-ben nem tudott ágyából felkeni, állapota menthetetlen volt. Orvosai utazást javallottak délre, az Adriára, Voloscába. A hosszú vonatút csak rontott a beteg állapotán, megérkezésekor már haldoklott. Néhány nappal Rudolf öngyilkossága után Sisit újabb végzetes csapás érte: elhagyta öreg barátja, Andrássy gróf, és csak annyit mondott: „Rettenetes a hatalmas Isten, ha lesújt, mint a pusztító vihar." Valéria naplójában a következőket írta: „...Andrássy ma éjjel meghalt, súlyos csapás ez a mama számára, akit olyan igaz és rendíthetetlen barátság fűzött hozzá, mint talán senki máshoz." A gáncs nélküli lovagot Tőketerebesen, az Andrássyak több évszázados családi kastélyában helyezték örök nyugalomra.

HABSBURG-BŰNÖK, MAGYAR ÁTOK

„A Habsburg-ház Európa élő szobra, melynek össze kell dőlnie... Isten azért teremtette őket uralkodóknak, hogy a királyok erkölcstelenségét megmutassa a világnak" – írja egy híres angol, Johannes Milner. A négyszáz éves bűnlajstrom oly tetemes súlyúvá növekedett, hogy a bukás végül törvényszerűen következett be. A nagyhatalmaknak valahogy sosem volt ínyére ez a Habsburg-dinasztia, mely nem volt más, mint az elmebetegek sokaságát kitermelő genetikai degeneráció mintapéldánya, és amely kezdetben egy, pusztán tartományokból sután összeeszkábált államtestként virított Európa szívében, majd a Habsburg-családi érdekek kedvéért lett államalakulattá. Az osztrák császári ház féktelen erővel feltörő uralomvággyal és feneketlen mohósággal kebelezte be örökös tartományait. Magyarországot is ebbe a csatarendbe kívánta besorolni. A besorolás pedig tűzzel-vassal való láncra verést, kalodába vont csatlós népet jelentett, melynek érdekében a magyarokat kegyetlenül, az inkvizíció minden eszközével irtották, kínozták, sanyargatták, megalázták, akasztották, lőtték, üldözték, bebörtönözték. A kétfejű sárkány nem ismert tréfát: ha becses családi trófeáját, azaz birodalmuk határait merészelte bárki is feszegetni, annak a vérét akarta. Volt, aki találóan vámpírnak nevezte őket: „Az osztrák ház egy vámpír, amely a nemzetiségek ágyékába ragadt" – és valóban erőnek erejével, zsarnoki hatalommal zúzta maga alá tizenegy nemzetisége törvényeit, szokásjogát, szabadságát, nem hagyva maguk után mást, mint „sóhajokat és könnyeket" – ahogyan II. Rákóczi Ferenc fejedelem fogalmazott. Az ördög négy évszázados országlása alatt meggyalázta Bocskai István, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Thököly Imre, a Báthoryak, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Batthyány Lajos, Széchenyi István történelmi hagyatékát, hiszen nem adott meg mézes ígéreteiből semmit, csak egyetlenegyet: gyalázatos önmagát, miként a népek egymás közti viszálykodásának szítogatásával tartotta fenn esztelen hatalmát, ismeretesen a *„divide et impera*, azaz oszd meg és uralkodj" elve szerint. A beolvasztott népeket cselekvőképtelen, nemzetietlen, értéktelen és veszélyes anarchisztikus elemekként fosztották meg szabadságuktól. Igyekeztek tövestől kitépni a tizenhét örökös tartomány történelmi, politikai, kulturális, nemzeti sajátosságait, vele alkotmányos szabadságjogait. A területi alapon szerveződő birodalom nem volt képes kiküszöbölni a nemzeti konfliktusokat, sokkal inkább létrehozta és elmélyítette azokat; és nem a jog útján simította el, hanem az erőszak eszközeivel söpörte a szőnyeg alá önnön terjeszkedése, diadala okán, megkockáztatva a veszteséget és a bukást, Ausztria felbomlását.

Amikor elbukott a második szabadságharcunk is, és Kossuth Lajos a Zichy-gyémántok mellett csak a fájdalmas végkifejletet vihette magával külföldre: „Egy szerencsétlen órában a Habsburgok becsempésztettek az országba. Nem hívattak – hangsúlyozta Kossuth –, hanem a szó szoros értelmében becsempésztettek. És e pillanattól kezdve ránk zúdult az erőszakos németesítés, az elnyomás és a nyílt erőszak, és alattomos ármányok öszszes eszközeivel a szenvedések végtelen sora... Sohasem volt uralkodóház a világon, melynek a korlátlan uralmi vágy annyira vérében lett volna, mint az osztrák háznak. Másoknál lehet rendszer, az osztrák háznál mindennél több: természet, családi jellemvonás, mely (mint a vastag ajak) nemzedékről nemzedékre örökbe szállt. Lehet,

hogy a körülmények ellenállhatatlan nyomása alatt alakot változtat, álarcot ölt: ez az álarc alatt is ott ólálkodik, a szenteskedés palástja alatt is fegyvert markol, lesben áll, alkalmat les, hogy az „alkotmányos szabadság"-ot, melynek még a nevét is kiolthatatlan dühvel gyűlöli, megrohanhassa. „Még maga Hormayrra, a bécsi császári udvar titkos levéltárnoka, a birodalmi politika legalaposabb ismerője is így vallott: *„Das Haus Habsburg, eine Macht, die seit ihr Name zum ersten Male genannt worden, die Erb- und Erzfeindlich aller Verfassungen, aller auch gesetzlichen und geschichtlichen öffentlichen Rechte gewesen ist.* – A Habsburg-ház hatalma, amióta csak neve a történelemben előfordul, minden alkotmánynak, minden törvényes és történelmi közjognak örökös és halálos ellensége volt.", s így végül saját bűnei miatt bukott meg.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végét jelentő világosi fegyverletétel után a császári haditörvényszék ítélete szerint Aradon kivégezték a magyar honvédsereg 12 tábornokát és egy ezredesét. „...Az Ausztriával való egyesüléstek volt a Ti szerencsétlenségteknek legfőbb oka. Ausztriáért foly véretek messze országokban, legbecsesebb javaitok szüntelenül miatta feláldozva, pedig a Ti országtok tette [a Habsburgok birodalmának] legszebb részét és mégis úgy néztek Titeket, mint valamely meghódoltatott tartományt..." – mondta Napóleon, és mennyire igazat szólt.

A magyar nemzet vértanúja lett: Aulich Lajos, Damjanich János, gróf Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Knézich Károly, Lahner György, Lázár Vilmos, gróf Leiningen Westerburg Károly, Nagysándor József, Pöltenberg Ernő lovag, Schweidel József, Török Ignác és gróf Vécsey Károly, akiket október 6-án Aradon végeztek ki. Ugyanezen a napon Pesten kivégezték gróf Batthyány Lajost,

az első s talán az utolsó felelős magyar miniszterelnököt. Október 6-án kibomlott a 13 halálfejes fekete lobogó, öreg honvédek sírtak, acélmetszetű képeken fehér kabátokban az osztrák császár katonái feszítettek, mellettük mindenütt a hóhér, amint akasztották hosszú bitófasorban, vagy leölték gyilkos sortűzzel a bátor magyar hazafiakat, akikről végig tudtuk, hogy ők a nemzet nagy vértanúi, a legdicsőbb magyarok, akiket legyilkoltatott az osztrák császár, mert szerették hazájukat. Ezeket a halálos ítéleteket mind az osztrák hadúr, a szürke eminenciás, Ferenc József írta alá. A gyilkos dokumentum azonban nemcsak Szent István ezeréves trónjának, de saját birodalmának sírját is megásta. De előtte még a magyar arisztokrácia kiszolgáló személyzete híven asszisztált őfelsége további disznóságaihoz, elfeledve, megtagadva minden sérelmet, hiszen Kossuth mint rossz lelkiismeretük a tengerentúlról képtelen kísérteni, aztán a kiegyezésben kiengesztelődve és megbocsátva teltek a boldog békeévek. Kivéve egyetlen embert, aki nem feledett, sosem bocsátott meg, és sosem volt hajlandó fátylat vetni a múltra, sosem hódolt be a legbölcsebb és legalkotmányosabb koronás királynak. Ez a hajlíthatatlan, páratlanul szívós, meg nem alkuvó magyar lélek egy grófné, Batthyány Lajosné Zichy Antónia volt.

Halála után fennmaradt egy Ferenc József császárra mondott családi átok, amely úgy hangzik, mint egy bibliai prófécia: „Az ég és pokol pusztítsa el boldogságát! Minden nemzetsége vesszen ki a föld színéről! Őt magát azokban verje meg az Isten, akik legközelebb állnak szívéhez! Az élete csak rombolás legyen, s a gyermekei nyomorultul pusztuljanak el!" A fáma szerint a császár famíliájának 13 áldozattal kell megbűnhődnie az aradi vértanúkért. A kegyetlen átkot Batthyány gróf felesége,

Zichy Antónia mondta ki. A magyar átok megfogant, a császár családjában lassan beteljesült a tizenháromszoros gyász. Gróf Zichy Antónia azt üzente, hogy a magyar nemzet szabadságát, függetlenségét, önállóságát sohasem alattomban, fondorlattal, képmutatással vagy nem más népek letiprása által, hanem mindig emelt fővel, nyílt sisakkal, fegyverrel és vérrel, egyenesen, emelt fővel vívta ki, ezért aki hátulról támadva, becstelenül, gyilkos szándékkal tör a magyarra, azt az Úristen rettentő haragja éri utol. Íme a Habsburg-családban 1849 után Ferenc József haláláig bekövetkezett megdöbbentő halálozások listája, a családi gyászmenet szám szerint éppen tizenhárom, amelynek állomásai – ha közvetetten is, de – jelzik a régi arisztokráciának mint társadalmi osztálynak fokozatos megsemmisülését. Tekintsük meg ezennel a halálba vezető út ijesztően sokszínű változatait!

Első csapás. A császári pár elsőszülött gyermeke, Zsófia, 1857. május 29-én huszonhét hónapos korában elhunyt.

1855. május 5-én adott életet Erzsébet első gyermekének, Habsburg-Lotaringiai Zsófia Friderika főhercegnőnek, majd 1858-ban Gizellának. Anyósa, Zsófia főhercegnő szinte azonnal elvette tőle a gyermekeket, szobájukat, a „Kinderkammer"-t saját lakosztálya mellé helyeztette. A császári lakosztályból csak egy keskeny lépcsőn lehetett megközelíteni, így Erzsébet csak Zsófia jelenlétében látogathatta gyermekét, a nevelésébe, a dajkaválasztásba nem szólhatott bele. 1857-ben Magyarországra kellett utaznia a császárnak, felesége is elkísérte és kierőszakolta, hogy a kis Zsófiát magával vihesse. Május 3-án a család felült a gőzösre, mellyel lehajóztak a Dunán, 4-én érkeztek Budára. A törékeny testalkatú

gyermek már 1856 augusztusában betegeskedett, Budára érkezvén újra láz, hasmenéses fertőzés kínozta, vérhast kapott. A kis Zsófia állapota folyamatosan romlott. Orvosa arra gondolt, a gyermeknek jön a foga. Május 28-án a császári pár továbbutazott Debrecenbe, Jászberénybe, ahol sürgöny várta őket, hogy azonnal térjenek vissza, a gyermek haldoklik. A szülők rögvest visszasiettek a budai rezidenciára, és még életben találták Zsófiát, aki zokogott, arca ijesztően sápadt volt. Sisi tizenegy órán át harcolt kislánya életéért, de hiába. Május 29-én este fél tízkor a kicsiny hercegnő meghalt. Két évet és nyolcvannyolc napot élt mindössze. Arra gyanakodtak, hogy korai halálát nem egyszerű hasmenés és láz, hanem tífusz okozhatta. Erzsébet látszólag belenyugodott a sors akaratába, de e szörnyű tragédia hatására aztán lemondott gyermekeiről. A bánatot harag és düh követte, Seeburger doktort vádolta, miért nem tudta megállapítani a betegség pontos okát: láz vagy járvány, ételmérgezés vagy vérhas? Mindenáron el akarta távolítani az orvost az udvarból, de Zsófia nem engedte ezt. A császári pár népszerűsége a szomorúság okán csak növekedett Magyarországon, együtt sírtak a császári párral a gyászban. Az út egyébként sikeres volt, megindult a közeledés Ausztria és Magyarország között. Másnap visszatértek Laxenburgba, Sisi bezárkózott szobájába, senkit sem engedett magához, és nem evett. Drága árat kellett fizetnie renitens viselkedéséért, az ellenszegülésért, hiszen anyósa világosan megmondta neki, a pici lányt ne vigye magával. Az irdatlan csapás az első volt azok közül, melyek még ezután következnek, és melyekre álmában sem gondolhatott, hogy annyira fájni fognak. Az alig húszéves királyné elkövetkező negyven évének küldetése, hogy az elgyötört anya és a szenvedő hitves keresztjét

kénytelen cipelni, gyötrelmes életre ítéltetett, a halált maga kéri, és a halál többször meg is látogatja. Az őrület határáig gyászolta első gyermekét, a kis Zsófia haláláért önmagát vádolta, míg a másikakat elhanyagolta, s anyósa ezzel teljhatalmat kapott. Fizikálisan megsemmisült, súlyos depresszióba esett, és a császár anyja nem merte jelét adni diadalának. „Szegény Sisit állandóan meghatják az emlékek és sokat sír. Tegnap mi ketten együtt sírtunk. Tegnapelőtt este voltunk bébinknél a kriptában, hogy virággal díszítsük koporsóját..." – de mintha nem Ferenc József írta volna e sorokat.

Július 27-én már testvére, Ferdinánd Miksa velencei kormányzó és Sarolta szász-koburgi hercegnő esküvője miatt volt boldog a császári család, és még mit sem sejtettek a rájuk váró tragikus szenvedésekből. Ebben a mélydepressziós lelkiállapotban Sisi a tél közeledtével újra gyermeket várt. A császári pár költözött: régi lakosztályukból a palota első emeletére, ahonnan közvetlen átjárás volt a gyerekszobákba. A szalonokat, lakosztályokat, szobákat fényűzően rendezték be, a falakat vörös selyemmel és aranyozott lambériával burkolták, gobelin falikárpitokkal ékesítették, hatalmas kristálycsillárokat szereltek fel, paliszanderbútorokkal, óriási rokokó porcelánkályhákkal. Erzsébet és Ferenc József mindennapjaikat a szenvedélyes vörös, a tisztaságot sugárzó fehér és az elegáns pompát adó aranyszínek között töltötte. De feledtetik-e pompás színek a gyász keservét? Erzsébet azért imádkozott, hogy születendő gyermeke, akit vár, most már fiú legyen. Közben valaki álnokul tört döfött belé hátulról. Egy megsárgult, francia nyelvű könyvet csempészett szobájába, aláhúzva a következő baljóslatú mondatokat: „...Egy királyné életének értelme az, hogy örökösöket adjon a koronának, ez a királynék sorsa és természetes hivatása. Amikor egy királyné olyan szerencsés lehet, hogy fejedelmet adhat az országnak, minden vágyát erre kell korlátoznia és nem szabad semmi módon beleártania magát a királyság irányításába, amely nem az asszonyok dolga. Az a királyné, aki nem hoz világra fiút, csupán idegen test az államban, méghozzá rendkívül veszélyes idegen test..." Ilyen álnokul konspiratív közegben hordta ki és szülte meg 1858. augusztus 21-én este negyed tizenegykor következő gyermekét, Rudolf trónörököst. A kimerült császárné aggódva kérdezte férjét: fiú? Ferenc József szeméből kicsordultak a könnyek. A császári koronának van örököse. Sisi megnyugodhatott, a Marie-Antoinette-nak szánt pamflet okafogyottá vált, a keresztelőre négysoros nyakéket ajándékozott neki hitvese, mintegy hetvenötezer holland forint értékben. De feledtette-e a drága ékszer a megalázott édesanyával, hogy születése után fiát azonnal kivették kezéből, anyai örömök helyett gyöngyöket kapott kárpótlásul, mert alkalmatlannak tartották, hogy trónörököst neveljen.

Ferdinánd Miksa Velence kormányzójaként kudarcot vallott. Ferenc József felmenti tisztsége alól. Ezzel a lépéssel viszont hatalmas hibát követett el, hiszen végérvényesen elvesztette odaadó fivére támogatását. Válságos politikai helyzet alakult ki. Ausztriának nincs pénze, és III. Napóleon csak erre az alkalomra várt. Május 3-án Franciaország hadat üzent Ausztriának. A forrongó itáliai háború miatt a császár elhatározta, hogy odautazik. III. Napóleon győzött, a császárnak csak imádott felesége maradt egyetlen vigasza: „Szerelmem, gyönyörű angyalom. Ő keményen büntet, és kétségkívül még csak a legelején vagyunk a még keményebb szenvedéseknek. De megadóan el kell viselnünk őket, és mindig meg kell

tennünk a kötelességünket... a te kis férjecskéd" – írja levelében a kétségbeesett császár, mintha csak előre látta volna a sötét jövendőt. A politikai és katonai vereséget lesújtó házaséleti válság, valódi pokoljárás követte hazatérése után. A császárné sovány volt, étrendje drákói szigorral összeállított, alultáplált, vérszegény, kezén csontkinövés, lába begyulladt, bedagadt, rosszul alszik, ideges, gondterhelt, dohányzott, önbizalmát elvesztette. Teste a bosszú eszköze, abszurd higiéniával és emberfeletti koplalással akarja a rá nehezedő nyomást legyőzni. A cél a rekordkeskeny, 55 centiméteres derék. A császár szeretne hitvese szenvedésében osztozni. Egyetlen támasza Sisi, ahogyan ő mondja, a „jó angyala". Az angyal pedig magára vette a súlyos terhet, férje keresztjét. És valóban, a legjobb és egyetlen gyógymód Ferenc József lenne, aki pedig nem tud mellette állni, ugyanis hivatali, császári kötelességei lehetetlenné teszik, hogy férji minőségében maradéktalanul helytálljon. Bécs tajtékzott a felháborodástól, a palotában egyre nőtt az elviselhetetlen feszültség. Mindkettejüknek csak egy karnyújtásnyira volt a boldogság, ám azt sohasem sikerült elérniük: Ferenc József sorsszerűen ügyetlen és rémisztően józan, Sisi lázadóan kielégületlen és rendkívül szeszélyes. Egyre keresik, de nem találják meg egymást, szenvednek attól, hogy képtelenek a tökéletes összhangra. A lelki kínok a testet is megtámadták, doktor Skoda megállapította: a császárné erős lázrohamait, köhögéseit tuberkulózis, tüdővész okozta, és javallott késedelem nélkül valamely napfényes országba utaznia. Sisi Madeirát választotta. A császár megrémült, hogy a földrajzi távolság miatt ilyen hosszú időre el kell válniuk. A valódi látleletet Sisi édesanyja, Ludovika mondta ki: „Gyermekem, kétfajta nő létezik: azok, akik megvalósítják a vágyaikat, és a többiek. Attól félek te a második csoportba tartozol. Egy más korban, a szentek és a mártírok korában kellett volna születned. Ne állítsd be magadat szentnek, és ne törd össze mások szívét azzal, hogy mártírnak képzeled magad ". A császár Sisinek kiáltja elhagyatottságát: „Próbálj meg jó lenni velem Nagyon letört és magányos vagyok, egy kis örömre lenne szükségem. Szörnyen hiányzol nekem, mert te vagy az egyetlen, akivel beszélgetni tudok, s te örömöt szerzel nekem Csak most tudjuk igazán felmérni mindazt az aljasságot, melynek áldozatai lettünk. Mindezt Párizs, Berlin már régóta forralta ellenünk. Mi nagyon becsületesek és nagyon ostobák voltunk. Élethalálharcról van szó, melynek célja a mi teljes megsemmisítésünk. Amikor az egész világ támad ellenem, mégis ki kell tartani, és eleget tenni kötelességemnek a végsőkig, hogy becsületben pusztuljunk el. Nem is tudom leírni, milyen nagyon szeretlek." Vajon Sisi érti-e férje rajongását vagy már a látványát sem bírja elviselni? A Habsburgokat továbbra is sújtja valami titokzatos végzet, és a császárra mért csapások sorozata megállíthatatlanul folytatódott tovább.

Második csapás. Testvére, Miksa mexikói császár felesége, Sarolta 1867 márciusában megőrült. Történt ugyanis, hogy III. Napóleonnak az a gondolata támadt, hogy a mexikói koronát Miksának adja, melynek elfogadásával egyrészt lemond az osztrák trónról, másrészt vége lett volna a Sisi ellen táplált pletykahadjáratának. Mexikó annyira távoli, idegen, mit keresne ott egy Habsburg mint birodalomépítő? Erzsébet tanúja volt egy durva jelenetnek, mely férje és fivére között zajlott. Tudniillik Ferenc József egyszerűen kikényszerítette, hogy Miksa mondjon le az osztrák koronáról. Elérkezett a nagy nap,

1864. április 14-én Miksa és Sarolta útnak indult Mexikóba. Júniusban érkeztek meg 25.000 főnyi hadsereggel a császári székvárosba, Mexikóvárosba. A főváros közelében álló Chapultepec-palotába költöztek, a régi azték császárok nyaralóhelyére. Miksa egyik első intézkedése az volt, hogy széles sugárutat építtetett a császári palotától a városközpontig. Ez volt a gőg és fékevesztett hatalomvágy tragédiájának első epizódja. Hiába hitte Miksa szentül, hogy Mexikót modern, európai típusú, liberális szellemű állammá alakíthatja, a helyiek úgy tekintettek rá, mint nemkívánatos idegen beavatkozóra, pedig a korábbi mexikói császár unokáit még örökbe is fogadta. Hiába, mert nem tudta hatalmi bázisát kiépíteni. Aztán híre jött, hogy Sarolta 1866-ban partra szállt Franciaországban, hogy a mexikói darázsfészekben ragadt hitvese számára segítséget kérjen IX. Pius pápától és III. Napóleon császártól. Erőfeszítései kudarcba fulladtak, mélydepresszióba esett, üldözési mánia kínozta, elméje elborult. Azt képzelte, hogy a pápa mérgezett kakaóval kínálta, pedig IX. Pius korántsem volt egy méregkeverő Borgia. Sohasem tért vissza Mexikóba. Közben az osztrákok Ferenc József lemondását követelték, „Mondjon le, éljen Miksa!".

Harmadik csapás. 1867-ben aggasztó hírek jönnek Mexikóból. Június 19-én Miksa császárt elárulták, elfogták, hazaárulás vádjával halálra ítélték, és a Querétaró-erődben kivégezték. A kivégzőosztag hat golyót lőtt ki, mindegyik átütötte a testet. Az ifjabb fivér a nagyravágyó, mohó hatalommánia rabjaként vágyott koronára. Vesztét az okozta, hogy III. Napóleon egyszeriben visszakozott, meghátrált és nem támogatta Miksát, nem küldött védelmére katonai erőket. Ugyanígy tett testvére is, tehát sajnálatos módon a kimagasló intellektusú és széles körű műveltségű Miksa III. Napóleon és Ferenc József világhatalmi játszmájának áldozatává vált. Amikor a magára maradt császár szembetalálta magát a gyűlölködő idegenekkel, halált megvető bátorsággal, igazi Habsburg módjára nézett velük farkasszemet. Utolsó szavai ezek voltak: „Szegény Sarolta!". A császárné végleg összeomlott, elméje megzavarodott, elmebetegnek nyilvánították. A flandriai Meise városában lévő kastélyába vonult vissza, kastély kapujára német és flamand nyelű táblát függesztettek: „E ház lakója Őfelsége Sarolta, Mexikó császárnéja, kinek sógora Őfelsége Ferenc József, Ausztria császára, Magyarország királya". A kastélyban Ferenc József öccsének özvegye lakott, ezért nem léptek be oda az első világháborús megszálló csapatok. Személyének sérthetetlenségét mindvégig tiszteletben tartották. Haláláig úgy hitte, ő továbbra is Mexikó császárnéja, férje hamarosan visszatér hozzá. Ágyában egy kisbabát tartott, akit Maxnek hívott. Sarolta 60 évvel élte túl férjét, 1927. január 19-én halt meg a bouchouti kastélyban. A házaspárnak nem születtek gyermekei, valószínűleg Miksa főherceg ifjúkori brazíliai útján szerzett szifiliszes fertőzése miatt. Azonban a legenda szerint Sarolta 1867. január 21-én egy házasságon kívüli fiúgyermeknek adott életet. A gyermek apja a belga báró, Alfred Van der Smissens ezredes lett volna, vagyis a császárné már állapotos volt, amikor Európába utazott. A fiú a későbbi világháborús hős, az ismeretlen személyazonosságú Maxime Weygand francia tábornok (1867–1965), aki viszont visszautasította a pletykákat. A történet ezzel még ért véget, mert a legújabb kutatások arról számoltak be, hogy a császár megvesztegette a kivégzőosztagot, így azok vaktöltényt használtak. Miksa koporsójába ekként

egy idegen holttest került, akinek arcát eltorzították, maga a test pedig hetek óta bomlott, így a Bécsbe érkező koporsó felnyitásakor a holttestet a család már nem volt képes azonosítani. A legenda arról mesél, hogy Miksa császár San Salvadorban boldogan, a hatalom árnyékától távol élt tovább, Justo Armas álnéven élt tovább. Ferenc József halála előtt érte küldetett, hogy szíveskedjék elfoglalni az őt jogosan megillető trónt, ám az egykori főherceg már nem kért a „habos tortából". Justo Armas állítólag, 104 évesen 1936-ban hunyt el, ekkor testét exhumálták. Mivel halála előtt meggyónta titkát San Salvador püspökének, ezért személyének tisztázása érdekében Habsburg Ottó engedélyével elvégezték a szükséges genetikai vizsgálatokat, melyek eredményeként kiderült, hogy Justo Armas teljes bizonyossággal a Habsburg-család 1867-ben „kivégzett" Miksa főhercegével azonos.

Negyedik csapás. 1867. június 6-án tizennyolc évesen hosszú kínok után halt meg Matild Mária főhercegnő. Mi történt? A badeni Weilburg kastélyban ünnepélyes esti fogadásra készültek, a leányok Erzsébet császárné társaságában készítették toalettjüket, kedélyesen csevegtek, színházi előadásra készültek. Matild Mária főhercegnő pompás szitaszövetből, azaz „gézből" készült ruhát viselt. Indulás előtt még rágyújtott egy cigarettára, amikor édesatyja, Albert főherceg, aki szigorúan megtiltotta leányainak a feslett liberalizmusra utaló dohányzást, hirtelen betoppant a fiatal lány szobájába. Matild ijedtében a háta mögé rejtette az égő cigarettát, ám a könnyű ruhaanyag azonnal tüzet fogott és lángra lobbant. A szerencsétlen lány a tehetetlenül kapkodó családtagok jelenlétében súlyos égési sérüléseket szenvedett, majd a kezelés ellenére belehalt a balesetbe.

Ötödik csapás. Az 1889. évben újabb villám csapott a Hofburg falai közé. A hivatalos közlés így szólt: 1889. január 30-án éjszaka a mayerlingi kastélyban öngyilkos lett Rudolf trónörökös, Ferenc József és Sisi egyetlen fia. Zita császárné 1982-es nyilatkozata szerint idézzük: „Rudolf főherceg nem lett öngyilkos, hanem megölték. Megöletése politikai gyilkosság volt. A család mindig is tudta az igazat." Szemben az uralkodóházzal állította ezt a botránykeltő tényt, amit kilencvennégy évvel azelőtt minden idegszálukkal igyekeztek cáfolni a Habsburgok. Először is Ferenc József, aki pontosan ismerte a tragédia részleteit, mindenkit megesketett, hogy hallgatni fog: „Nem tehettem másként, a Monarchia léte forgott kockán. Az igazság annál is szörnyűbb, mint amit beszélnek." Tehát a dráma első felvonása Mayerling volt, míg a második Szarajevó. Mayerling alapjaiban rengette meg a birodalmat, Szarajevó pedig végérvényesen és visszavonhatatlanul porrá zúzta. Ki kellett tehát tartani az öngyilkosság teóriája mellett. A történtekkel kapcsolatos minden akta, dokumentum egy „szerencsétlen" kastélytűz martalékává lett, annyi azonban tanúkkal igazolható volt, hogy Rudolf azt mondta halála előtt: „Meg fognak gyilkolni! Túl sokat tudok." Ezzel egy európai szintű összeesküvésre gondolt, miként Ferenc Józsefet félreállítva liberális gondolkodású fia követné. A helyzet azonban éppen ennek az ellenkezője volt Zita császárné szerint, mert Rudolf nem volt hajlandó részt venni az atyja elleni összeesküvésben: „Sok bírálnivaló van apám politikájában... én lojális fia vagyok a császárnak. Habozás nélkül leleplezném az összeesküvőket, de ha megteszem, megölnek." Továbbá a kastélyba hívott asztalos vallomása szerint: „A bútorokat felborogatták, összetörték, a falakon golyónyomok látszottak. Mindenütt vérfoltok voltak, és

egy különösen terjedelmes tócsa az ágy mellett. Fel kellett gyalulnom a padlót, hogy eltüntessem. A szoba ablaka be volt törve, a falhoz létra volt támasztva." Aztán ott van Mária Terézia főhercegnő vallomása: „Rudolf kesztyűje fekete volt, és nem fehér, s vattával volt kitömve, mert a kezét eltörték, egy kardcsapás elmetszette." Rudolf hűséges kocsisa, aki jelen volt a végzetes éjszakán, azt mondta: „Nem igaz, amit általában mesélnek, nem öngyilkosság történt." 1889. február 12-én a walesi herceg pedig a következő levelet írta: „Katolikus népeink számára nehezen elfogadható, hogy egy olyan uralkodóház, mint a Habsburgoké, amely oly sokat ad az érzésekre, kitartson az öngyilkosság mellett. Ám csak az öngyilkosság és az elmebaj palástolhatja azt a hihetetlen botrányt, melynek részleteit levélben nem közölhetem, de amelynek minden eleméről be fogok számolni Önnek..."

Mi történt? Január 31-én éjjel Rudolf testét a Hofburgba szállítják. Ferenc József parancsára ágyba fektetik a tetemet, mintha ott érte volna a halál. A koponyát kötés borítja, a golyó ütötte nyílást viasszal tapasztották be, és nyakáig ráhúzzák a hófehér takarót. Később az a legenda terjed el, hogy Rudolf kezét levágták. Mellkasán virágok. A császárnak már nincs örököse, és mélységes fájdalmán túl csak a Monarchia jövőjére gondolhatott. Sisi az ég ellen lázadt, mely engedte a tragédia bekövetkeztét, Ferenc József a munkába menekült, hallgatagon ült aktái fölött. Önfegyelme rendkívüli, de most mindennél nagyobb szüksége van a császárnéra: „Nem találok eléggé kifejező szavakat, mennyire hálás vagyok drága imádott hitvesemnek, a császárnénak, hogy mellettem van ezekben a szomorú napokban." A temetés után Sisi napokra visszavonult szobájába, és egyik este újra felöltözött, arcát fekete selyemkendővel takarta el. Kilenc órakor elhagyta

a Hofburgot és a Kapucinusok templomába hajtatott. Itt nyugodott a száztizenkettedik Habsburg, Rudolf főherceg. Sisi csengetett: „A császárné vagyok, vezessenek a fiamhoz! – mondta. – Egyedül szeretnék maradni a fiammal." Majd elhaladt Mária Terézia, Miksa koporsója előtt, a tizenegy császár és tizenöt császárné síron túli társaságában éktelen kiáltás metszette át az éjszakát: „Rudolf! Rudolf!" Az anya egyszerre megnyugodott, lecsillapodott, de örök bánatába burkolózott, és élete hátralévő részében fekete angyalként bolyongott. Az újságok szertekürtölték, hogy az iszonyú csapás hatására a császárné elvesztette az eszét. Nem feltétlenül, csak épp újra hatalmába kerítette az utazási mánia: „Szárnyaim megpörkölődtek, már csak pihenni vágyom" – mondta. A halál szépen lassan körbenyaldossa, körülötte ólálkodik: különvonata Frankfurt közelében egy kanyarban kisiklott, az ijedség hatalmas, ám Sisinek haja szála sem görbült. És csak sóhajtozott: „Mennyire irigylem Rudolfot. De vajon mi vár bennünket a másik oldalon? Ha tudnánk, sokkal könnyebb lenne minden.", aztán „Meg fogok bolondulni, hogy az embernek ennyi hosszú évet kelljen még leélnie." Erzsébet ezután végleg leszámolt régi életével. Amikor csak tehette, elment Ausztriából és addig maradt távol, ameddig csak lehetett. Céltalanul bolyongott a világban. És csak utazott, menekült a legyezője és napernyője mögé rejtőző magányos, fekete ruhás asszony, Korfu, Palermó, Merán, Milánó, Tunisz, Karthagó, Portó, Lisszabon, Tajo folyó, Gibraltár, Orán, Algír, Tunisz, Cagliari, Ajaccio, Hyeresi-szigetek, Nápoly, Pompeji, Capri, Firenze, Tanger, Marseille, Egyiptom, Svájc, Gödöllő, Spanyolország, Valencia, Malaga, Granada, Cadiz, Sevilla, Mallorca, Genova. – Az a sorsod, hogy örökké bolyongj és csavarogj a világban – mondta

egy alkalommal Ferenc József. – A szabadság szült engem – válaszolta hitvese.

Hatodik csapás. Ekkorra esett Rudolf unokatestvérének, Janos Szalvatornak titokzatos eltűnése. Johann Szalvator Orth kastélyában lakott, és liberális és antiklerikális felfogású fiatalemberként gyakran került összeütközésbe a bécsi udvarral. Szoros és bizalmas barátság fűzte Rudolf főherceghez, így a tragédiát követő könyörtelen eltussolási akció mélyen megdöbbentette, ezért önként lemondott a hadseregben viselt rangjáról, főhercegi címéről, a trónöröklési sorban elfoglalt helyéről, illetőleg az összes előjogról és pénzbeli járandóságról, magyarul „a főhercegi apanázsról". Ténylegesen szakított a császári családdal, és felvette a polgári Johann Orth nevet. Szíve hölgyével, Ludmilla Stubel balett-táncosnővel Angliába utazott, ahol összeházasodtak. A Habsburg–Lotaringiai-ház szigorú családi rendelkezései szerint kitaszítottként többé nem térhetett vissza az Osztrák–Magyar Monarchia területére. Johann Orth Hamburgban hajóskapitányi oklevelet szerzett és vásárolt magának egy gőzhajót, melyet „Santa Margherita" névre keresztelt, és világ körüli utazásra indult feleségével. Eddig a romantikus történet, és innen már a megszokott rideg valóság következik, ugyanis a La Plata folyó torkolatvidékén, az első állomáson nyoma veszett a házaspárnak. Soha többé nem látták őket. A hajó nem érkezett meg, roncsai sem kerültek elő: úgy valószínűsítik, hogy a téli viharban süllyedhettek el, vélhetőleg a tengerbe vesztek.

Hetedik csapás. Vilmos Ferenc Károly főherceg 1894. július 29-én, 67 éves korában Badenben lebukott lováról, és szörnyethalt.

Nyolcadik csapás. 1895-ben Pesten vérmérgezésben elhunyt a húszéves László főherceg, aki 18 éves korában már híres hadnagy, „pompás lövő" volt. Politikai szerepe nem volt jelentős, ám népszerűsége igen nagy. Élete utolsó útjára indult, azaz első önálló vadászatára atyja kisjenői uradalmába, 1895 szeptemberében, egy hétfői napon: „A királyi herceg rálőtt egy vadmacskára fegyverének seréttel töltött csövéből, míg a golyó töltött cső sárkánya fel volt húzva. A kir. herceg látva, hogy a macska vergődik, hátra bocsátva fegyverét, egyenest a vad felé tartott, amikor a kakas beleakadt egy faágba, a fegyver elsült és a golyó belefúródott a kir. herceg jobb lábának felső részébe, felülről lefelé haladó irányban. A kir. herceg zsebében összehajtogatott zsebkendő azonban a golyó hatását enyhítette, úgy hogy az átfúrva a kendőt s az alsónadrágot, nem hatolhatott nagyon mélyen a lábszárba. A kir. herceg, bár nehezen, de maga ment kifelé a sűrűből, és kísérete csak ekkor látta elrémülve a szerencsétlenséget." A beteget Kisjenőre szállították, ahol dr. Parecz konstatálta, hogy az ifjú lábtörést szenvedett. Kimosta a sebet, és kemény kötésbe tette a lábat. Orvosai úgy ítélték, meg hogy a beteg szállítható, bár nagy fájdalmai voltak, ezért morfiuminjekciókat kapott. Vonatra tették szeptember 4-én, reggel 6 óra 20 perckor megérkezett a Keleti pályaudvarra, onnan az Erzsébet-kórházba. A sebet jó néhányszor kitisztították, újabb csontszilánkokat szedtek ki, sérülése „inkább fájdalmas, mint veszélyes". Aztán elkezdett kiszivárogni a hír, a főherceg állapota súlyosra fordult, ám ekkorra a fiatalember már halott volt. A sajtóban egymásnak ellentmondó cikkek jelentek meg: „heveny csontvelőlobban üszkösödés lépett fel a lágy részeken rapide terjedő jelleggel", illetve „bőrvizenyő lépett fel *(empysema)*, majd vérmér-

gezés, végül szívszélhűdés", vagy „az üszkösödés olyan erős volt, hogy László teljesen megfeketedett, orrán-száján folyt a vér, ezért este a koporsót le kellett ólmozni." A Habsburg-sarj halála immár megannyi balsejtelmet és gyanút tartalmaz. Miért és kinek állt érdekében aggasztó állapotát eltitkolni, sőt a beteg lázát letagadni, ha politikailag oly súlytalan jelenség volt?

A baleset körülményeit máig teljes homály fedi. Rendelkezésünkre áll ugyan egy 134 lapos gyűjtemény, mely újságkivágatokat tartalmaz László főherceg haláláról. A holttest maradványait a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének laboratóriumában vizsgálták meg. A bal lábon az izomkötegek térdig ép állapotban voltak, jobb lábán elkeskenyedtek. Első látásra olyan, mintha a jobb lábát amputálták volna, majd az is látszott, hogy az összes szilánkot nem távolították el, továbbá a megmaradt izomkötegek között fémszilánkok nem voltak.

László főherceg halálának okát a halotti anyakönyvben vérmérgezés diagnózissal jelölték meg. Az igazságügyi orvos szakértői jegyzőkönyvben ez állt: „Vizsgálatunkkor a combcsont lövési sérülésein kívül a vázcsontokon más kóros eltérés nem volt. A spontán mumifikálódott lágyrészekben apró csontfragmentumok helyezkedtek el. László halálának okát – a combcsont röntgenképe és a korabeli tudósítások alapján – általános vérfertőződéssel *(sepsis)*, illetve üszkösödés okozta keringés-összeomlással magyarázhatjuk. A fertőzés rendkívül veszélyes volt, mert pl. a krími háborúban az ilyen sérültek 86,6%-a halt meg ennek következtében. Az első világháború kezdetén még mindig 80%-ig emelkedett az ilyen halálozás, és később csökkent csak 42%-ra."

Kilencedik csapás. Zsófia, Erzsébet királyné húga 1897. május 4-én Párizsban tűzvészben áldozata lett. A Jean Goujon utca 4. szám alatt nagy neveket viselő, fölöttébb előkelő hölgyek várakoztak. Rengetegen gyűltek össze a grandiózus rendezvény alkalmából. A hely neve Jótékonysági bazár volt. 16 óra 10 perckor egy filmfelvevő gépből lángcsóva tört elő, ami elkerülhetetlen katasztrófát okozott. Sisi kedves húga, az alenconi hercegné rögvest észlelte a tűzveszély nagyságát és azt is, hogy a vetítőterem nehéz ajtóit belülről meg sem lehetett mozdítani. Ennek ellenére hősies amazonként adta ki a parancsot a körülötte pánikba esett előkelő hölgyeknek: „Mindenki azonnal hagyja el a termet, én utolsónak maradok!" Százötven ember égett szénné azon a rettenetes délutánon. Zsófia testének maradványait fogorvosa azonosította. Másnap kapta Sisi a megmásíthatatlan hírt, miszerint legfiatalabb húga, összekulcsolt kézzel, elevenen megégett. A császárné leroskadt fájdalmában: „Az átok egyre súlyosabban csap le!" És abban a pillanatban bizonyossá vált előtte, hogy a megváltó halál már nagyon közel van.

Tizedik csapás. 1898. szeptember 10-én Luigi Lucheni anarchista Genfben meggyilkolta a császárnét. A császárné testvére halála után még inkább magába zárkózott, búskomorsága teljesen elhatalmasodott rajta. Fizikálisan az összeomlás szélén állt a napi nyolcnarancsos abszurd étrend okán vérszegény, álmatlan, gyenge, isiász, köszvény gyötörte. Erzsébet utolsó napjait Svájcban töltötte. Korábban már többször beszélt a halálról, szinte eszelősen vágyott rá. 1898. augusztus 30-án érkezett Svájcba, Caux-ba. Ferenc József ezt írta neki: „Végtelenül hiányzol, gondolatban veled vagyok, s

előre szenvedek hosszú, nagyon-nagyon hosszú távolléted miatt, üres lakosztályod nosztalgiát ébreszt bennem." Sisit megnyeri a caux-i táj szépsége, férjét invitálja: „Olyan boldog lennék – pont úgy, ahogy te is kívánod –, ha mindezt együtt élvezhetnénk...", de férje nem tudja követni politikai kötelezettségei miatt. A császárné gondolt egyet, felpattant hát egy kis gőzhajóra, mely Genfbe vitte. Útközben megállt, és egy Genf melletti fényűző villában a szép és finom Julie de Rothschild bárónéval ebédelt. A fejedelmi fogásokat aranyszegélyes libériát viselő inasok szolgálják fel: császár módra készített pástétomot, bourget-i tóban fogott pisztrángot, kertészné módra sütött bélszínt, perigueuex-i szárnyashabot, bellevue-i aszpikos fogolyt, magyaros jégkrémet, citromos spongyát, csokoládés körtét, és a lakomát úri eleganciával egy jégbe hűtött pezsgő zárja. A menüt megküldette császárának, mellékelve, hogy elfogyasztotta a felsorolt ételeket, és nagyon ízlett neki. Az út folytatódott a gőzössel. Sisi őszibarackot tartott kezében, ám amikor bele akart harapni, egy holló szárnycsapása miatt a földre esett: „A holló nem jó jel. A családban mindig rossz előjelnek bizonyult" – mondta. Megérkezvén Beau-Rivage-ba felment szállodai lakosztályába. Inkognitója távolról sem volt tökéletes, hiszen a vendégkönyvben nagy, vastag zöld, cirkalmas betűkkel ez állt: „Őfelsége Erzsébet, Ausztria császárnéja, 34–36-os szoba, Sztáray grófnő, Őfelsége udvarhölgye, 32–33-as szoba" és így tovább magántitkára, kamarása, udvarhölgyei, komornái, valamint a császári vonat felügyelője. Csak az nem olvasta el a prominens listát, aki nem akarta.

Szeptember 10-én dél tájban Sisi és udvarhölgye, a két fekete ruhás nő napernyővel kezükben sietett, hogy elérje a 13.30-kor induló gőzöst, a császárné alig tud elszakadni az Alpok felséges látványától: „Felség! Ha lekéssük a gőzöst, teljesen egyedül maradnánk itt Genfben. Ez képtelenség!" Ugyanis az eredeti útiterv szerint vonatra kellett volna szállniuk, a kíséret többi tagja már felszállt a Territet-be tartó vonatra. Ők a Mont Blanc rakparton szaporázták lépteiket, megnyugodván, hogy időben érkeztek. Ekkor egy fiatalember közelített feléjük. Amikor Erzsébet mellé ért, hirtelen meglökte a császárnét, és szívébe döfte az erre a célra kialakított, tíz centiméter hosszú, éles reszelőt. Ő elvesztette egyensúlyát és a földre zuhant, de a merénylő ekkorra kirántotta testéből a gyilkos fegyvert, és elhajította. A férfi, Luigi Lucheni futásnak eredt, ám a csendőrök azonnal feltartóztatták. A kihallgatáson nagyon büszke volt magára, bűnbánatot nem tanúsított, egyre csak azt ismételte: „Éljen az anarchia!". Sisit udvarhölgye segített lábra állítani, azt hitte, csak leütötték úrnőjét. Sisi a hajóra vezető hidacskához érvén lassan a földre hanyatlott, elvesztette eszméletét. Orvos nem volt a közelben. Udvarhölgye szétnyitotta fekete ruháját, meglazította a fűzőt, hogy levegőt kapjon, és a hajó közben elindult. Sisi bal melle fölött háromszögletű sebhely és alvadt vér. „Nagy Isten! Meggyilkolták!" – kiáltott fel a grófnő. A kapitány nyomban visszafordította a hajót Genf irányába. Visszavitték Sisit a szállodába, és arcán megjelent az a cinkos kis mosoly, mely férfiak millióit babonázta meg. Az orvos már nem tudott rajta segíteni. Szemét Sztáray grófnő zárta le. 1898. szeptember 10-én két óra negyven perckor, hatvanegy éves korában távozott Ausztria császárnéja, magyar királynő. Testét bebalzsamozták, koporsóba fektették. Ferenc József megkapta a táviratot, feltépte a borítékot: „Őfelsége a császárné elhalálozott." A császár leroskadt karosszékébe, fejét kezébe temette

és hangosan zokogott: „Nekem mindenből kijutott ebben az életben." Erzsébet utolsó kívánsága az volt, hogy Korfun temessék el, ám ezt nem teljesítették. A temetés teljes gyászpompával zajlott 82 fejedelem részvételével, a kapucinusok temploma alatt lévő ősi Habsburg császári kriptában helyezték örök nyugalomra a Habsburg-ház tizenhatodik császárnéját, szívét az Ágoston-rendiek templomába vitték, ahol Sisi egykor házasságot kötött. Belső részeit egy fémdobozva zárva a Stephanskirchében helyezték el. A férj magára hagyottan bolyongott a Burg üres termeiben. Minden a feleségére emlékeztette: a mérleg, a legyezői, a díszes ostor, az ezüst cigarettatárca, a kapcsos imakönyv. A kérlelhetetlen gépezetnek azonban nem lehetett megálljt parancsolni, kíméletlenül csapott le soron következő áldozatára.

Tizenegyedik csapás. Klotild Mária főhercegnő 1903. december 14-én Alcsúton, tizenkilenc évesen mérgezés következtében meghalt. 1904. január 3-án közlemény jelent meg a Vasárnapi Újságban: „Most az elhunyt főhercegnő családjához közel álló forrásból az elhunytra vonatkozó következő adatokat közlik velünk: Gyermekkorától fogva törékeny, beteges szervezetű volt, mindig nagyon kellett rá vigyázni; tüdeje már régebb idő óta meg volt támadva, s ezért sokat tartózkodott szüleivel az Adria partvidékén. A nyilvánosságban, a világban nem szerepelt. Egyszer jelent meg nyilvánosan, egyszer és utoljára, akkor, midőn édesatyja ez év tavaszán születésének 70-ik évfordulóját ünnepelte a Margitszigeten. Akkor megfázott s azóta betegeskedett; a nedves, esős időjárás megtámadta, megölte. A nyár folyamán magához tért, az őszt pedig orvosi tanácsra családja körében a Tátrában töltötte, honnan látszólag egészségesen tért vissza. Novemberben

lázas tünetek lepték meg, s december elején ágyba dőlt. A szerető anya, a szerető nővérek hiába ápolták önfeláldozással, szép lelkét magához vette az úr; december 14-ikén elhunyt, mindazok fájdalmára, akik ismerték." A halál oka hurutos tüdőgyulladás volt a hivatalos verzió szerint. Mi is történt valójában? – Senki sem tudja...

A kripta megnyitásakor Klotild koporsóját felirat nélkül, kifosztott állapotában találták meg. A csontváz megvolt ugyan, de a koponya hiányzott. A halotti anyakönyvben a halál okaként tüdővizenyőt jelöltek meg, ami nem felelt meg a későbbi vizsgálat eredményeinek, mely mérgezést állapított meg.

Tizenkettedik és tizenharmadik csapás. 1914. június 28-án egy nacionalista szerb diák, Gavrilo Princip Szarajevóban meggyilkolta Ferenc Ferdinánd trónörököst és hitvesét, Hohenberg Chotek Zsófia nagyhercegnőt. Amit Mayerling megkezdett, azt Szarajevó beteljesítette. Ferenc Ferdinánd édesapja, Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos főherceg, Ferenc József császár öccse volt. Nagybátyja, Ferenc József egyébként sosem értette meg, hogyan lehet egy fiatalember ennyire indulatos, zabolátlan és fegyelmezetlen. Kivételnek számított a Habsburg főhercegek között, hisz senkinek nem volt akkora vagyona, mint neki, félig gyermekként hatalmas örökség hullott ölébe. Mindene megvolt, csak utódja nem. A császár az új trónörökössel is ugyanúgy bánt, mint saját fiával, nem avatta be a nagypolitikába, minisztereín kívül senkire nem volt szüksége. Ferenc Ferdinánd az udvarban és a nép körében egyaránt tökéletes ellenszenvet vívott ki magának, rettegtek attól, hogy valaha elfoglalja a Habsburg trónt. A legenda szerint nem átgázolt holttesteken, hanem átugrotta őket. Történt ugyanis, hogy

belebotlott egy gyászmenetbe, és megparancsolta, hogy a koporsót tegyék a földre, a főherceg útja ugyanis sietős volt. Az új utód erőszakos kirohanásaival adott hangot a Monarchia, az osztrák arisztokrácia mindenek feletti hatalmának: „Jaj annak, aki mást merészel, azokat mind főbe lövetem... ha a magyarok elégedetlenek, megtalálom a radírgumit, amivel leradírozom őket a tréképről! Az opponáló magyar főurak kössék fel a gatyájukat, mert a legkeményebb eszközöket alkalmazom velük szemben. Szükség esetén az államot is kettészakítom, hogy megzabolázzam őket!" – no ekkor az elkötelezett militaristaként ismert öreg császár is alaposan meghökkent, okozott neki elég fejfájást a birodalom sorsa, hiszen a balkáni kérdés megoldásakor sem akart hallani fegyveres összecsapásról. Próbálta unokaöccsét fékezni, megértetni vele, milyen beláthatatlan következményekkel jár egy esetleges háború: „Láttál te már valaha háborút? Nem. Én láttam, ezért mondom neked, hogy mielőtt belemenne az ember, gondolja meg háromszor is. Ha ez is megvan, megint addig kell gondolkodnia, míg meg nem találja azt az eszközt, amellyel megakadályozhatja." Ferenc Ferdinánd árnyékkormányt alakított, alig várták, hogy az agg császár lehunyja szemét, és megkaparintva a trónt, végre rendet vágjon a Monarchiában. Ám Ferenc Józsefnek esze ágában nem volt átadni a kormányrudat. A Monarchia egyetlen népe sem állhatott meg a trónörökös előtt. Mindenki tudta, hogyan képzeli a rendet, ez okozta halálát. Már régóta nemzetközi terroristák látóterébe került, és fogalma sem volt arról, hogy az egész világon pisztolyokat, bombákat gyártanak azért, hogy őt a túlvilágra juttassák.

Június 28-a, a rigómezei csata emléknapjaként Szerbiában nemzeti gyásznap volt, ugyanis 1389-ben ezen

napon a törökök elsöprő győzelmet arattak a középkori szerb királyság fölött. A szerbek különös felháborodásukat fejezték ki, és súlyos provokációnak érezték, hogy a trónörökös katonai hadgyakorlatával megzavarja nemzeti ünnepüket. Már Szarajevóba érkezésükkor bomba robbant a pályaudvaron, de a főhercegi pár sértetlen maradt. Ezt követően délelőtt 10-kor Nedjelko Cabrinovic, egy összeesküvő bombát dobott a trónörököst szállító konvojra, ám ezt a főherceg lesöpörte a kocsiról, így csak később robbant. 10 óra 50 perckor adott le közelről hét pisztolylövést a gépkocsiban ülő házaspárra a 19 éves Gavrilo Princip, az Ifjú Bosznia, valamint a Fekete Kéz szervezethez tartozó szerb-bosnyák fiatalember. A főherceg azonnal, felesége a kórházba szállítás közben halt meg, semmi esélye nem volt a túlélésre, a lövedék közvetlenül a nyaki ütőeret roncsolta szét. A sebesülés következtében nem elvérzett, hanem légbuborék okozta embóliában halt meg. A Habsburg-házban köttetett egyik legboldogabb házasságnak a közös halál vetett véget. A vizsgálat során megdöbbenve látták, hogy a főherceg hét aranyamulettet viselt, és jobb felkarjába kis kínai sárkány volt tetoválva. Zsófia a belső vérzésbe halt bele. Ferenc József a hír hallatán összeroskadt, majd visszatért híres önfegyelme: „A Mindenhatót senki sem hívhatja ki maga ellen!... A felsőbb hatalom visszaállította azt a rendet, amit én sajnos nem voltam képes megtartani..." Mária Valéria szerint „Minden aggodalmam ellenére, hogy Papa hogyan viseli az újabb megrázkódtatást, tudom, hogy ez számára csupán izgalom és nem fájdalom."

A merénylet égő gyufaszálként borította lángba Európa lőporos hordóját, a trónörökös meggyilkolásával kezdetét vette az első nagy európai világégés, a végzetes szakadék, azaz az első világháború.

„Ki fegyvert fog, fegyver által végzi". Hihető, hogy valóban megfogant az átok? Az aradi vértanúk és Batthyány gróf halála okán kellett szenvednie Ferenc Józsefnek? Akárhogyan is történt, a szerencsétlen férj, az öreg császár és király méltósággal, becsülettel és bátran állta a halálgépezet osztotta katasztrófák ismétlődő rohamát, míg bevégeztetett, és személyében a Habsburg-uralkodócsalád utolsó áldozataként tehetetlenül nézte végig családja pusztulását.

Íme bizonyságul a véres lista, „a magyar Golgota", Arad szomorú epilógusa, melynek valóságába beleborzonganak az aradi tizenhármakat gyászolók szintúgy, mint bárki, aki tudomást szerez róla. „Ausztria egy rákfene Európa testén, amit ki kell metszeni." Hangzott egy francia diplomata epés megjegyzése, és lám, a világháborút követő összeomlás tényleg ki is metszette azt a beteg testből, s vele együtt azt a régi világot, melyet az arisztokrácia képviselt...

AZ UTOLSÓ SZOMORÚ SZEMŰ HERCEG, ESTERHÁZY PÁL

A második világháború és az azt követő borzalmas idők könyörtelenül véget vetettek az idilli, nyugodt arisztokrata létformának. Hogy is mutathatnám be szemléletesebben a főnemesség végzetes kimenetelű megpróbáltatásait, mint Európa egyik leggazdagabb hercegének szerencsétlen sorsán keresztül. Olyan magyar lélek ő, akit akár Babits is megénekelhetett 1932-ben: „A magyar lélek olyan, mint egy fordított Anteusz, ki mindig akkor kap új erőre, ha el tud szakadni a szülőföldjétől...". Összesűrűsödött benne Európa tragikus méltósága, a

múlt és jövő szívszorító erkölcsi igazságtétele. A herceg éltének történései ékes bizonyítékai annak a temérdek, feloldozásra váró bűnnek, amit az 1945 utáni politikai rendszer, a gyilkos ideológiák az arisztokrácia ellen elkövettek. Szenvedései által az elit társadalmi agóniájának értelmetlen áldozatává vált, akivel a kegyetlen sztálinista gépezet jelentéktelen játékszerként zsonglőrködött, jól megrágott, míg végül kiokádott magából. Ahogyan a hályog akadálya a külső világ megismerésének, éppen így vak volt az arisztokrata az őt körülvevő világ történéseivel szemben. Egy fényes herceg, aki emberként homlokegyenes ellentéte az úgynevezett tipikus, maradi, rugalmatlan, alkalmazkodásra képtelen arisztokratának. Egy művelt herceg, akinek egyéni, mintaszerű példája arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy ha nem a gazdasági, illetve a politikai viszonyok átalakulása, és nem is az ősi privilégiumok elvesztése vezetett az arisztokrácia bukásához, akkor vajon mi okozhatta azt.

Ideje vagyon a szólásnak! Az alábbiakban egy valódi XX. századi „hős" történetét igyekszem feltárni a Kedves Olvasó előtt. Volt egy herceg, Európa egyik legnagyobb vagyonának ura, aki nyolc nyelven beszélt, imádta az operát, és koncertszinten zongorázott. A magas, szőke, szomorú szemű herceg korának legkeresettebb agglegényeként rendkívül zárkózott, magába forduló és munkamániás ember volt, akiről senki semmit nem tudott: „a magyar fantáziában az Esterházy név jelentette mindazt, ami a földön is mennyországgá teheti az életet... A való kiskirályságot, mely nem olyan, mint az anekdotabeli kiskirályság, mely a falu határánál végződik, hanem azt az uraságot, aki közvetlenül az öreg király után következik" – mondja Krúdy. Ez a patinás nemesi név a mai napig egyet jelent a Monarchia főnemességének osztá-

lyon felüli életmódjával, hatalmával és vagyonával. Magyarország messze legnagyobb földesura az Esterházy család hercegi ága volt. A két világháború között Magyarországon két hercegi cím volt használatos: az egyik az uralkodó család leszármazottja, a másik az örökletes hercegi cím. Az Esterházy család az utóbbi rangos cím viselője volt. A század elején Esterházy Miklós közel ötszázezer hold föld fölött rendelkezett egy személyben, melyből 403 ezer hold alkotott hitbizományt, vagyis olyan rendelkezés hatálya alatt állt, amellyel az alapító több nemzedékre előre kinyilvánítja a családi vagyon elidegeníthetetlenségét. A korabeli gazdagodási listát minden kétséget kizáróan Esterházy Miklós Pál herceg és Dénesfalvai Cziráky Margit grófnő gyermeke, dr. Galánthai Esterházy Pál Mária Lajos Antal herceg, az Esterházy-hitbizomány utolsó ura vezette volna, csekély 150 milliárd mai forintnak megfelelő összegű vagyonával.

1901. március 23-án megkondult a kismartoni kastély délnyugati tornyának héttonnás harangja, megszületett a tizenkettedik hitbizományi örökös, V. Pál. A szomorú szemű herceg már gyermekkorában sem mosolygott a családi fényképeken. A főúri nevelés első alapelve érvényesült: „a kötelesség mindenekelőtt", mely még a leglobbanékonyabb arisztokratát is képes volt megregulázni. A családi idillben mindenki a maga külön elzárt világában élt, és csak ünnepnapokon, étkezéseknél vagy társadalmi eseményeken találkoztak. A kis Pált „fenségnek" szólították, ha édesanyjával kívánt találkozni, akkor előtte azt egy komornyik jelentette Margit hercegnőnek. A gyermekeket a puritanizmus és a kaszárnyarend módszereivel nevelték: tanulni, hallgatni, imádkozni. Kifogástalan arisztokrata neveltetéséről házitanítói gondoskodtak, kínosan ügyelve a formaságok betartására.

A herceg kilencéves, amikor édesanyja hatodik szülése után egy hónappal meghalt vérmérgezésben, ezzel számára elkezdődött az élet komolyabbik fele. A hallgatag herceg kitűnő tanuló, a budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett, 1924-ben doktorált. Édesapja 1920-ban elhunyt. „Meghalt a herceg, éljen a herceg!" – tizenkilenc évesen át kellett vennie az Esterházy-vagyon feletti rendelkezés jogát. Az álmodozások korának vége szakadt. Nagykorúvá nyilvánították, és ő lett Európa egyik legnagyobb hitbizományának ura, amit a trianoni béke kettészakított: 60 ezer hektár föld Ausztriához került, így a kismartoni kastély, Fraknó vára és Léka birtokai, ingatlanjai; Magyarországon maradt 127 ezer hektár föld. A herceg életéből kimaradt az ifjúkor. A jó gazda gondosságával és szorgalmával igazgatta földjeit, és jeles őseivel ellentétben független természete viszolygott a politikától, a közélet vad pezsgésétől, a báloktól, vadászatoktól – különc magányában visszavonultan élt. Úgy is mondhatnók: nem hagyta magát egyetlen szekér elé sem befogni. A fiatalember segítségére volt gróf Esterházy Móric és nagybátyja, Cziráky gróf. Vajon eljön-e a tündér, aki boldogságot hoz az ifjú főherceg életébe?

1938 drámai változásokat hozott a család számára. Semleges politikai álláspontja dacára aktívan fellépett a zsidók deportálása és kiirtása ellen. 1943-tól a magyar–német viszony egyre feszültebbé vált. A kormányzó és a vezérkari főnök a sikeres kiugrás reményében folytonosan visszautasította további magyar egységek frontra vezénylését, erre a Wehrmacht hozzálátott a megszállási terv végrehajtásához.

Quo vadis, Magyarország? Quo vadis, herceg? A nácik politikai ellenfelet láttak a liberálisan gondolkodó herceg személyében, ennek ürügyén bekebelezték a

burgenlandi birtokokat. A herceg ekkor Magyarországon élt, de már képtelen volt közönnyel, tettek nélkül szemlélni a körülötte zajló viharos politikai eseményeket. 1944-ben a svájci követséget áthelyezték Budára, Esterházy Pál herceg palotájába. A vég bekövetkezett. 1944. március 19-én a német csapatok bevonultak Magyarországra, megalakult a Sztójay-kormány. Az SS és a Gestapo halálgépezete a magyar rendőrség és a csendőrség alázatos közreműködésével és tevékeny aktivitásával koncentrációs, megsemmisítő táborokba hurcolta áldozatait. Horthy kormányzó ugyan titkos fegyverszüneti megállapodást írt alá Moszkvában, ám a németek elfoglalták a budapesti középületeket, illetve elfogták fiát, és kényszerítették, hogy vonja vissza a megállapodást. A nyilasuralom alatt a csőcselék fosztogatta a palotát, sőt egyfolytában estebédek és ivászatok, éjszakai dorbézolások folytak azért, hogy a fasiszták békét hagyjanak a herceg családjának és a vendég diplomatáknak. Ám az időt nem lehetett a végtelenségig húzni, december 29-én Harald Feller svájci ügyvivőt a nyilasok elfogták, és menyasszonyával, Perényi bárókisasszonnyal együtt az Andrássy út 47. alá hurcolták, és súlyosan bántalmazták, mivel tudták, hogy rengeteg zsidó életét mentette meg menlevelek kiállításával, emberek rejtegetésével – a herceggel karöltve. Ezután egy évig tartották fogva a szovjetek. Majd Svájcba hazatérve a hatóságok törvényellenes útlevél-kiállításokkal, nyilaskeresztes szimpatizálással, túlzott alkoholfogyasztással és homoszexuális orgiák megrendezésével helyezték vád alá. Szigorú megrovásban részesült, és Isztambulba helyezték át... Folytassuk a vizsgálódást annak kutatásával, hogy mit tett Esterházy Pál az üldözött zsidók érdekében! A megszállást válogatott szakértő csapatával Adolf Eichmann irányí-

totta, aki a holokauszt történetében először jelent meg az adott ország helyszínén, és vezényelte le a zsidóirtást. Eichmann eltökélte magában, hogy most megdönti az 1942-es varsói deportálási rekordot, mikor is július közepétől szeptember elejéig 310.000 embert deportált a treblinkai haláltáborba. Feladata ez alkalommal 750.000 zsidó megbélyegzése, kifosztása, gyűjtőtáborokba terelése volt. Élete végéig büszke volt arra, hogy a varsói rekordot sikerült megdöntenie. Az első prominens elit turnust a mauthauseni táborba hurcolták, köztük volt gróf Apponyi György, gróf Csekonics Iván, Sigray Antal gróf, Esterházy János gróf, Goldberger Leó, Kornfeld Móric és Aschner Lipót zsidó nagyiparosok, Kállay Miklós miniszterelnök és fia, valamint ifjabb Horthy Miklós, gróf Esterházy Móric, gróf Bánffy Dániel is. Aztán 1944. július 6-án Horthy hirtelen elszánta magát, és leállíttatta a deportálásokat, közben valóságosan rettegett a rémhírektől, fenyegetésektől, így 3000 csendőrrel vonta körül a fővárost. Közben az az Esterházy herceg, aki a politikától olyannyira távol maradt, hogy még a főrendi házban sem volt hajlandó a helyét elfoglalni, most elkötelezetten mentette zsidók százainak életét, pedig megtehette volna, hogy valamelyik pompás kastélyában csendesen meghúzódva kivárja a háború végét. Ehelyett önzetlenül, életét és egzisztenciáját kockáztatva 100.000 pengős adományt bocsátott zsidómentő célokra, pontosan a „veszélyeztetett zsidó gyermekek megmentésére". Az összeg rendkívül jelentős volt, mert csak viszonyításként felidézve a korabeli dalt: „havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccel!". Az akció hozzájárult ahhoz, hogy körülbelül 150 üldözött gyermek és felnőtt túlélje a holokausztot. „Aki egyetlen embert meggyilkol, az az egész világmindenséget pusztítja el, aki pedig egyetlen-

egy ember életét megmenti, az az egész világmindenséget menti meg" – mondja a Talmud. Nos Esterházy herceget az általa kifejtett humanitárius és diplomáciai cselekedeteiért komoly retorzióban részesítették. 1945-ben teljes magyarországi vagyonát elkobozták, sőt ausztriai földjeit is lefoglalták a szovjet csapatok, gyakorlatilag semmilyen vagyona nem maradt. Hogyan is állt össze a lefegyverző nagyságú Esterházy-vagyon? A hitbizományhoz 28 kastély és vár, 252.000 hektár szántóföld, a Fertő tó nagyobb fele, Balaton-parti szőlőültetvények, 79 kegyúri templom, mezőgazdasági, ipari üzemek, bérházak, a fraknói kincstár felbecsülhetetlen műkincsei tartoztak.

1946-ban az elszegényedett herceg házasságot kötött a kisnemesi családból származó Ottrubay Melindával (1920–), csendes „hadiesküvőt" tartottak a magyar Állami Operaház prímabalerinájával. Még 1933 nyarán a magyar tenger partján találkoztak először, ekkor Melinda térdet hajtott és azt mondta: „Kezét csókolom, herceg bácsi!", mire Esterházy hűvösen végigmérte a kislányt, és válasz nélkül odébbállt. A lány a Budapesti Operaházban elsőként, 24 évesen megkapta a „Primabalerina assoluta" címet, ami a nemzetközi balettvilág legmagasabb kitüntetésének számított. Sikerének titkát önmaga így összegzi: „önfegyelem és varázslat, a művész legyen fegyelmezett". Egy opera-előadáson újra meglátta a magas, szőke, szívtipróan elegáns férfit, aki mindig ugyanazon a helyen ült: a negyedik sorban, középtájon. A herceg pedig makacsul ragaszkodott agglegényi életformájához. Sok gondot fordított a kifogástalan megjelenésre, nagystílű életvitelt folytatott, krémszínű, fekete lenyitható vászontetős autóval járt, számtalan cipőjét, angol öltönyeit méretre, egyedileg készíttette. A rossz nyelvek arról susogtak, hogy ugyanannyit járt találkákra, mint a hivatalába, ugyanis számos női kapcsolatához is kötelességszerűen ragaszkodott.

A pár nagy találkozása 1942-ben történt Ferenc József unokája, Auguszta főhercegasszony estélyén, ahol Melindát bemutatták Pálnak. Aztán a herceg véletlenül mindig pontosan azon a napon teniszezett a Margitszigeten, mint a balerina, míg egyszer az elegáns krémszínű sportkocsival tért haza. A herceg kezdetben a maga hallgatag és visszafogott módján udvarolt, közös séták, kávézás a Gerbeaud-nál finom biedermeier környezetben, egy rózsacsokor, majd hercegünk elszánja magát. Tudja, hogy Melinda beszél egy kicsit finnül, és az egyik csokorhoz mellékelt kártyára finnül írja rá: „Mina rakastan sinua", azaz szeretlek. 1944 nyarán végre meghívja a lányt szüleivel együtt Eszterháza napsárga kastélyába, mely csodás látvány letaglózta a családot. Év végére bezárul az ostromgyűrű Budapest körül, a rettegett hónapokat Melinda és családja az Esterházy-palota alatti pincében tölti, lánykérésről azonban ilyen körülmények között szó sem lehet. A kazamaták minden fülkéje foglalt volt: az egyikben Pál és titkára, a másikban családja, majd Melindáék, azután a keresztlány, Esterházy Mónika. A háború bekövetkezését nem tudják elképzelni, pedig az Operaházat is bezárták. 1945 őszén, amikor újra megnyitják az Operát, már szovjet katonák ültek a páholyokban, a primadonna assoluta keserű mosolylyal, de örül, hogy táncolhat. A herceg is megjelent az előadáson, levélben gratulál és bejelentkezik leánykérésre: Melinda nemet mondott. Pál viszont már eltökélte magában, hogy választottját nem ereszti. 1946-ban a herceg még egyszer megkérte Melinda kezét, és ő igent mondott. Az esküvőt 1946. augusztus 3-án tartották a Regnum Marianum-templomban, amit három év múlva

földig rombolnak, és helyére egy tíz méter magas Sztálin-szobor kerül. Az Esterházy-család szó nélkül elfogadta Melindát, örültek, hogy Pál megházasodik. Az ifjú asszony elhatározta, abbahagyja pályáját, képtelen volt a művészi életet a szerelemmel összeegyeztetni.

Habozás nélkül külföldre kellett volna menekülnie az ifjú párnak, a herceg azonban képtelen volt az alantas megfutamodásra. Balatonlellén a Gyárfás-panzióban töltötték nászútjukat, ahova bérelt teherautón érkeztek a raktérben két biciklivel. A boldog mézesheteket a rideg valóság követte. A házaspár Budapesten élt, egyszerű körülmények között teljesen vagyontalanul. A herceget aggasztotta, hogy fiatal hitvesének nem tudja a hozzá illő pompát megadni, de Melinda mosolyogva csak ezt mondta: „akkor is hozzád mennék, ha pásztor volnál." Melindából háziasszony lett, aki pontosan kiszámította minden hónapban az Esterházy-háztartás költségeit. Autójukat lefoglalták, egy bajorországi malomból érkezik bérleti díj, ez vélhetőleg elkerülte az államosítók figyelmét. A házaspár a nélkülözések közepette is nagyon boldog. Máról holnapra élnek, és abban az illúzióban ringatják magukat, hogy nem tarthat már soká.

A herceg példaértékű magatartása azt mutatta, hogy a gyökeresen megváltozott társadalmi viszonyok közepette a főúri réteg minden igyekezete a beilleszkedésre irányult, amely látszólag nem tűnt reménytelennek, ugyanis a tiltások, korlátozások főként a közélet színtereit érintették, és nem hatoltak be komolyan a magánszféra intim közegébe. Az arisztokrácia tehát fogát összeszorította, és valami ősi erőtől, szilárd nemesi öntudattól vezetve próbált hazájában talpon maradni, korántsem olyan fényűző és pazar komformitással, mint azt évszázadokon keresztül tehette, mégis műveltségét, nyelvtudását, kapcsolatait felhasználva szépen boldogult, politikai funkciót betöltve, különböző gazdasági vállalatoknál elhelyezkedve, vagy maguk vállalkoztak. E töretlenül ívelő asszimilációt azonban a kommunista párt agressziója, valamint a szovjetesítési folyamat derékba törte, s ekként újabb emigrációs hullám indult meg, és akik a hazájukat választották, azoknak az életlehetőségek totális beszűkülésével, továbbá a teljes ellehetetlenüléssel kellett szembenézniük. Mit jelentett ez a hétköznapokban? A pártideológia az arisztokráciát osztályellenségként kezelte, kiközösítette azzal az elszánt céllal, hogy végérvényesen kiiktassa e fajtát a mindennapokból, a közéletből, tovább megyek: az életből. Az ellenséges tevékenységet a koncepciós perek voltak hivatottak felszámolni, gondoljunk csak az 1948–49 folyamán lezajlott Mindszenty-perre, melynek teljesen ártatlan áldozataként ítélték el Esterházy Pált is. IV. rendű vádlottként állították népbíróság elé, amely a bíboros összeesküvésének anyagi támogatása, illetve valutaüzérkedés és hazaárulás bűntettében marasztalta el. A Mindszenty elleni eljárás forgatókönyvét előre megírták, csak bizonyítékokat kellett hozzá kreálni. A külföldi fizetőeszközzel való visszaélésekkel szemben tényleg keményen felléptek a hatóságok. A társadalom gyűlölt tagjai voltak a gyorsan meggazdagodott feketézők, így vált minden koncepciós per részévé a valutaüzérkedés. Vagyis adva volt egy frappáns politikai vád a bíboros ellen, és egy gazdasági vád a herceggel szemben, a kettőt módszeresen összekapcsolva garantált eredményhez jutott az Államvédelmi Hatóság. De miért éppen Esterházy ült Mindszenty mellé a vádlottak padjára? A megoldás tálcán kínálta magát, ugyanis mindkettejük kapcsolatban állt, folyószámlát vezetett a Pesti Hazai Első Takarékpénztár

Egyesületénél. Rákosiéknak gyanússá vált, hogy a herceg miért maradt itthon érvényes útlevéllel a zsebében, valamint Ausztriában lévő tetemes vagyona ellenére. Kiválasztásában az is komoly szerepet játszott, hogy Burgenland szovjet megszállás alatt állt, így a pártvezetés gyorsan meg akarta szerezni a birtokok tulajdonjogát, amikor a perben teljes vagyonelkobzásra ítélték, az az ausztriai birtokokra is vonatkozott, ám Ausztriában ennek a jogtalan követelésnek nem tudtak érvényt szerezni, mert arról kizárólag a herceg, a hitbizomány ura rendelkezhetett. Ő azonban – mint később látni fogjuk – nem írt alá semmit. Summa summárum zseniális színházi forgatókönyvre épült kirakatper, miszerint a katolikus egyház feje, az ország prímása a leggazdagabb történelmi család fejével, a legnagyobb birtokos főúrral szövetkezve akarta visszavenni a kiosztott földeket, hogy Habsburg Ottóval együtt állítsák vissza a királyság jogintézményét, megdöntve a demokratikus köztársaságot. Ezzel a „régi arisztokratikus Magyarországot" ültették a vádlottak padjára, akik a feudális és klerikális reakciót az amerikai imperializmus és a Vatikán közbenjárásával akarták restaurálni. A nemesség elhivatottságának tekintette a keresztény hit őrzését, így egyik ősi alapelv volt a feddhetetlen vallásgyakorlás. Különösen igaz volt ez az Esterházy család esetében, kékvérük igen sokszínű genetikai előzményt hordozott, tehát vallási hovatartozásuk okán nyertek birodalmi hercegi címet, felépítve az „Esterházyak tündérvilágát". És e letűnt tündérvilág egykoron volt ura kihívta maga ellen a sorsot azzal, hogy makacsul ragaszkodott hazájához.

1948. december 2-án négy titkosrendőr a herceg József krt. 41. szám alatti háromszobás lakásában házkutatást tartott, könyvtárát pedig lefoglalták az Országos

Széchényi Könyvtár számára. 1948. december 23-án, karácsony előtti napon Pált letartóztatták. Az Andrássy út 60.-ba vitték, az ÁVO börtönében hallgatták ki. Az ÁVH-nyomozók több eljárási szabályszegést követtek el: nem közölték a vádat, a jegyzőkönyveket, vallomásokat többször, szabadon átírták, tetszőlegesen vágták össze, míg végül előállt az előre megkívánt verzió. Az épület korábban rengeteg szenvedést, kegyetlenséget látott a Nyilaskeresztes Párt székházaként. Az ostrom után itt rendezték be a Politikai Rendőrség, majd az ÁVH központját. Az alagsorban kialakított cellákban tartották fogva a háborús bűnösöket és a politikai foglyokat. Ma itt működik a Terror Háza Múzeum. Az erőszakkal és embertelen kínzásokkal kikényszerített beismerő vallomás birtokában Mindszenty bíborossal együtt koncepciós per áldozata lett, és hazaárulás, valamint deviza-bűncselekmény vádjával 15 év börtönbüntetésre ítélték. Történt ugyanis, hogy 1947-ben végre elszánta magát a herceg, és megszervezték szökésüket külföldre. A terv balul ütött ki, mivel Francis Spellman bíboros közvetítésével átvettek egy 10 ezer amerikai dollárról szóló csekket, amit az New Yorkból küldött a Magyar Katolikus Egyház támogatására. Az ÁVO – Mindszenty bíboros munkatársaitól – rögvest értesült a tiltott cselekményről, erre alapozva a vád készen kínálta magát: túlzottan magas árfolyamon vásárolta meg a herceg a csekket, ezzel a bíboros Habsburg-restaurációs összeesküvésének sikerét komoly anyagi juttatással segítette elő.

A hallgatag herceg sztoikus nyugalommal viselte az ítéletet. A rabokat Kozma utcai gyűjtőfogházba vitték, ahol még engedélyezték, hogy felesége havonta egyszer 15 percre meglátogassa, ám 1950-ben ezt is megtiltották, és az asszony négy évig semmit nem tudott Vácott

raboskodó férjéről. Nem maradt más, csak a hallgatás, a beletörődés és a remény. Úgy tűnt, a herceg immáron végérvényesen eltűnt a történelem süllyesztőjében. A Rákosi-korszakban Melinda számára a kinti élet megpróbáltatások sorozatát jelentette, sehol sem kapott munkát, az Operában nem kellett az elítélt Esterházy felesége. Nyugati segélycsomagokból tartja fenn magát. Pál keresztlánya pedig a rettegett kistarcsai táborba került, ahol hárman osztoztak egy priccsen, de szobatársa lelket öntött belé: „Nem hagyjuk magunkat megtörni ezektől. Csak éjszaka sírj!" Az elitet egyre súlyosabb retorziókkal sújtották. A kommunista rémuralom háborús hisztériát gerjesztett azzal a céllal, hogy az ország egészét megfélemlítsék, továbbá a történelmi arisztokráciát szisztematikusan likvidálják. Társadalmi létüket a legkülönfélébb variánsokban lehetetlenítették el, így szellemi munkát nem vállalhattak, magasabb pozíciókat nem tölthettek be, a mágnások sorra kikerültek az államigazgatásból és a hadseregből, gyermekeik egyetemeken nem tanulhattak. Majd megkezdődtek az internálások, munkatáborokba hurcolások, kényszerlakhelyekre való kitelepítések. A Rákosi-korszak legnagyobb méretű kitelepítése 1951 májusában zajlott, ez körülbelül 100-190 arisztokrata személyt érintett, közöttük Melinda szüleit is. 1951. június 9-ei rendelet értesíti a hetvenéves dr. Ottrubay Dezsőt, hogy őt, feleségét és dr. Esterházy Pál herceg feleségét evakuálják Budapestről. Egy éjjel arra riadtak fel álmukból, hogy megérkezett a leponyvázott fekete teherautó, és egy szál ruhában indulni kellett zárt marhavagon szerelvényekbe zsúfolva a Hortobágyon kiépített munkatáborokba, ahol gyakorta fizikai ütlegelésektől ösztönözve nehéz fizikai munkát végeztek: kőtörést, faültetést, favágást, gallyazást, trágyahordást, rizsgyomlálást, ásást, kapálást, kaszálást,

erdőtisztítást, gyapotszedést, gyapotgubó-bontogatást, kúttisztítást, kukoricatörést, vízhordást.

Az akció az ÁVH központi irányításával történt. Az elhagyott lakásokat lepecsételték, a nemesi családok fél óra leforgása alatt minden ingó és ingatlan vagyonukat egy életre elveszítették. Valódi nagyüzemi formát öltött az arisztokrácia anyagi és erkölcsi kisemmizése. Az élősködő „osztályon felülieknek" végleg befellegzett. A burzsoá bűnbak csodás budai villái, palotái ávósok, pártfunkcionáriusok, sztahanovista munkás nagycsaládok kezére jutottak. Nádasdy Borbála grófnő szomorú emlékezéseiben így ír: „A proletár nem alkot. Irigy, pöffeszkedő, követelőző, jól érzi magát a megszerzett, harácsolt vagyonban, aztán tönkreteszi, lelakja és továbbáll. Később kispolgárrá változik, napjainkban pedig az újgazdagok között találjuk őket. Villák proletárjai, egyesüljetek!" Az osztályidegenné, a nép ellenségévé vált egykori tulajdonosok pedig a Hortobágy szabadságát, a birkahodály, tyúkól luxusát élvezhették cserébe. A társadalom számkivetettjeinek, a megbélyegzettek bűne pusztán az volt, hogy ők alkották a magyar arisztokrácia krémjét. A pártállam önkényuralmi apparátusa számára nem kellettek, erőszakkal metszették ki őket természetes közegükből, és helyettük nem maradt semmi, csak egy tátongó űr. Az arisztokráciával együtt tűnt le egy patinás történelmi kor arisztokratikus nagyságainak mintaszerű, nagyszerű modora, műveltsége, életstílusa, életformája, mely természetesen nem volt tökéletes, nem volt kifogástalan, de maradandó értékekből táplálkozott, és visszavonhatatlanul letette névjegyét a kultúrtörténet nagy asztalán, mint akik közül sokan a haza felvirágoztatásán fáradoztak és próbálták mindenféle érdek nélkül előmozdítani az ország ügyét.

Nos Esterházy Melinda szerencsésnek mondhatta magát, hiszen ezalatt Hajnal professzor klinikáján húzta meg magát. Jóindulatú orvosa pontosan tudta, hogy az asszonynak nincs hová mennie, és a neve Damoklész kardjaként függött feje fölött, élet-halál között lebegve, ezért orvosa beutalta a hárshegyi elmegyógyintézetbe fekvőbetegnek. Melinda a betegek között hamarosan maga is valóban beteggé lett. Három éven át kezelték, ám fizikálisan, mentálisan és lelkileg, idegileg teljesen összeomlott, végül már csak bottal tudott járni. A jó szándékú, ötvenes, idős hölgy szobatársa besúgó volt. Amikor el kellett volna hagynia a klinikát, nem tudott hova menni: rokonait megölték, kitelepítették, vagy külföldre menekültek, lakásukat államosították; lehetőségként fennállt, hogy internálótáborba hurcolják vagy a Szovjetunióba, ahonnan nincs visszatérés. 1953-ban, Sztálin halálával lezárult egy véres korszak, utána valamelyest enyhült a terror. A professzor elbocsátotta az asszonyt a kórházból, aki elhagyva azt, újsághirdetés útján keresett albérletet. Egy 82 éves, félig vak zsidó férfi, Tisch Márton jelentkezett, tisztában volt a kockázattal, de neki már nem volt vesztenivalója: Melindát befogadta.

Mígnem 1954-ben végre felcsillant a remény, hiszen hatósági értesítést kapott, hogy a férje él, és a kőbányai börtönben tartják fogva, továbbá engedélyt kapott havonkénti látogatásra. Csak bottal tudott járni, így engedélyt kért arra is, hogy az előírás ellenére leülhessen; hogy férje ne vegye észre botját, letette a földre. Pál az elmúlt négy évet kegyetlen „elkülönítéses kínzásban", magánzárkában töltötte súlyos lelki megaláztatások, szellemi táplálék, könyvek, újságok nélkül. Félelem a fegyelmezőpincétől, ahol a nedves fal a tüdőbaj melegágya, fele adag étel jár, szadista a börtönőr. Nincs más

hátra, mint fejből idézni Homéroszt, gyakorolni az idegen nyelveket, testedzés, fekvőtámasz és imádság.

1955-ben a Vörös Hadsereg kivonult Ausztriából, ezzel a herceg birtokai felszabadultak, feloldották a zárgondnokságot. Újra 60.000 hektárnyi terület tulajdonosa lett Esterházy Pál. Közben a Kommunista Párt mohón fente fogát az Esterházy-birtokokra, ahogyan az aranyásók mondták: szerették volna egyetlen szerencsés csákányütéssel degeszre tömni a zsebüket. A börtönben próbálták minden lehetséges módon megfélemlíteni, megzsarolni, megvesztegetni a herceget, sőt azonnali szabadságot ajánlottak, amennyiben vagyonát a pártra hagyományozza. A herceget azonban keményfából faragták. Higgadt, ám ellentmondást nem tűrő válasza a következőképpen hangzott: „azok a birtokok nem az enyémek, csak rám bízták azzal, hogy irányítsam őket életem végéig..." Hogyan is tudta volna felfogni a családi hitbizomány öröklésének etikáját, hogyan is érthette volna meg a kékvér öntudatát egy nem arisztokrata ávós. Majd újabb tervet eszeltek ki. A herceget és feleségét egy villába internálják, és ha a nő várandós lesz, megzsarolják a gyermekkel. Az 1956-os forradalom hozta meg a szabadulást. Nyolc év telt el a letartóztatás óta. A Rádió Moszkva német nyelvű adása a következő hírről számolt be: „A Horthy-fasiszták által a börtönből kiszabadított egykori bűnöző és nagybirtokos herceg Esterházy Pál Budapesten azt nyilatkozta külföldi újságíróknak, hogy magas posztot fog betölteni a kormányban, és minden szükségeset meg fog tenni azért, hogy a magyar faluban mihamarabb helyreálljon a földhasználat régi rendje ... külföldi segítséggel akarja visszaszerezni más nagybirtokosok elvesztett földjeit..." Ám a herceg a börtönben megtörve, megkínozva testileg és lelkileg teljesen össze-

omlott, a végletekig megtört emberré vált, a vele történt megaláztatásokról sohasem beszélt. Első útja Melindához vezetett. Amikor találkoztak meg sem szólaltak, csak ültek egymás mellett, egymás kezét simogatták órák hosszat. Lassan áradt szét a boldogság semmihez nem fogható érzése, amit nem lehetett leírni, és nem lehetett szavakba önteni.

A herceg osztrák jogtanácsosa és a burgenlandi birtokok gazdasági igazgatója pedig rögvest akcióba lépett, pillanatok alatt megszervezték a szökést. Október 31-én csöngött a telefon: „Fenség, jövünk!" Azzal a céllal érkeztek, hogy a házaspárt haladéktalanul kijuttassák az országból. November 1-jén hajnalban két külön vöröskeresztes mentőautóban az Esterházy házaspár a biztonságos Bécs felé tartott, ahonnan továbbutaztak végső úti céljuk, a végső menedék országába, Svájc felé. A legmegfelelőbb időben távoztak, mert ezután a magyar határon lassan leereszkedett a vasfüggöny, ekkor 190.000 magyar menekült Nyugatra. Melinda így emlékezik vissza: „Amikor átléptük a határt, ez mindkettőnkben a földi mennyország érzetét keltette. Biztonságban tudtuk magunkat, távol attól a pokoltól. Föllélegeztünk. Pehelykönnyűnek éreztük magunkat." A herceg pedig kijelentette: „Szabadságot és nyugalmat akarok magamnak, minél messzebb a határtól." Néhány héttel Svájcba érkezése után átvette az Esterházy-birtokok igazgatását.

Zürichben, az alpesi hegyek nyugalmában találtak békés, boldog otthonra. Újratanulták az életet. Végre kiegyensúlyozott, derűs, gondtalan házasévek köszöntöttek rájuk. A herceget viszont mindig hazájába húzta a szíve, lelke örök honvágytól háborgott, amikor gyakorta meglátogatta a kismartoni családi kastélyt, ugyanakkor félt odaköltözni, mert túlságosan közel volt a magyar határhoz, ahonnan még jól lehetett érezni a könyörtelen politikai gyilkoló gépezet szelét. Ha kiment az erdőkbe, testőrei mindig vele voltak, a félelem ott élt benne, hogy bármikor visszavihetik. Az ausztriai birtok a „burgenlandi átokként" nehezült a hercegre, feloldhatatlannak tűnő konfliktus alakult ki: itthon lejárató médiakampányt indítottak ellene, válaszként az eisenstadti kastélyt zárva tartotta a látogatók előtt. A 70-es években konszolidálódott a helyzet, megnyitották a Fertő tavi Nemzeti Parkot. Szomorú beletörődéssel kastélyát bérbe adta Eisenstadt városának.

Börtönéveiről sosem beszélt senkinek, a lélekpusztító pillanatokat végig magában őrizte, és a múlt kajánul vigyorgó kísértetei maró rémálmaiban élete végéig elkísérték. A házaspár egész közös életét megbélyegezte a fájdalmas, szorongással teli, a megélt borzalmakon nyugvó emlékezés, mely leginkább óhajtott vágyukat taszította a semmibe, hiszen valószínűleg a testi és lelki megrázkódtatások okán sosem született gyermekük. A rendszerváltás után a Mindszenty-pert koncepciós pernek minősítették, és megtörtént a bíboros rehabilitálása. A források és bizonyítékok egyértelműen azt bizonyítják, hogy dr. Esterházy Pál perbe fogása, bebörtönzése és teljes vagyonelkobzása a Rákosi-diktatúra politikai, hatalmi játszmáinak célkitűzéseit szolgálta. A herceg halála előtt minduntalan elaludt, ami rossz jel volt, szelleme összezavarodott, a végóra teendői kínozták, németül szólt Melindához: „értesítsd Ausztriát, hogy az Esterházyak meghaltak." 1989. május 24-én, Melinda 69. születésnapján kómába esett, és másnap, 88 éves korában elhunyt. Az eisenstadti kastély délnyugati tornyában megszólat a harang pontosan úgy, mint 1901-ben. Halála után egy évvel jött az értesítés, hogy

elejtették ellene a vádakat. Felmerül a kérdés: ki lesz az örökös? Melinda volt az az asszony, aki kezét férje talpa alá tartotta, nehogy a patak kavicsai felsértsék. „Az összes vagyonomnak, minden nevesített, bárhol található ingó és ingatlan vagyonomnak általános örökösévé, következésképp összes hagyatékom egyedüli örökösévé igen szeretett hitvesemet, Esterházy, született Ottrubay Melindát jelölöm meg." Az Esterházy-rokonság első megrökönyödésére a mintegy 1,2 milliárd dollárt érő vagyont imádott feleségére hagyta azzal a kéréssel, hogy próbáljon olyan jogi megoldást találni, hogy ne darabolja szét. Ezzel a világ 17. leggazdagabb asszonyává vált. Gondoskodott mindenkiről: vagyonából három alapítványt hozott létre az Esterházy család három ágának. Ez lényegében úgy működik, mint a régi hitbizomány: az alapítványba vitt vagyonból semmit sem lehet kivenni vagy elidegeníteni, csak az adó és működési költségek után maradt bevételt lehet kifizetni a haszonélvező(k)nek. Az idős hercegnő olyannyira elzárkózott a világtól, hogy szárnyára vette a pletyka. Három éve nem jelent meg a nyilvánosság előtt fél Burgenland titokzatos úrnője, kastélyok, erdők és szántók milliárdos hercegnője. Unokaöccse, Ottrubay Stefan viseli gondját a hétköznapokban, így távoli rokonai is feljelentést tettek a bíróságon, például Esterházy Endre és Christine, akik szerint Stefan bezárva, fogságban, „házi őrizetben" a kismartoni kastély egyik cselédszobájában, megalázó körülmények között tartja, és szabadságjogaiban korlátozza nagynénjét. A hercegnő azonban cáfolta a durva rágalmakat, és megerősítette: kiválóan érzi magát, de a továbbiakban már nem kíván a történelem szereplője lenni, és neki is joga van az évtizedeken át tartó politikai pokoljárás, hazája és férje elvesztése, a nyilaskeresztesek zaklatásai,

a sztálinisták üldöztetései és megannyi meghurcoltatás után a nyugalmas, egyszerű emberi léthez.

Esterházy Melinda méltóságteljesen visszavonult a zürichi kis házba. Gyakorta üldögél egyedül a maneggi temetőben férje és szülei sírja mellett egy kövön, ahol végtelen nyugalmat talál szerettei között. Már csak az Esterházy családi címerben foglalt örök szimbólum tanúskodik a letűnt idők egyedülálló gazdagságáról és a megélt múlt boldogságáról: a griffmadár és a rózsa, azaz herceg és hitvese. A címerrózsa adott erőt a griffmadárnak, hogy a kardot forgathassa...

TISZA ISTVÁN, A VASGRÓF ÁLARC NÉLKÜL

Valahol utat vesztettünk. 1848-ban nem született meg a demokratikus Magyarország. 1867-ben, a kiegyezéssel a független Magyarország sem jött létre. 1918-ban a polgári demokratikus Magyarországot csírájában fojtották el.

Európában az idősebbik Andrássy Gyula óta Tisza István volt az egyetlen és az utolsó magyar ember, akinek államférfiként a nagypolitika, a világpolitika meghallotta szavait. Hol tévesztett utat Magyarország? Hol tévesztett utat a vasgróf? Mi lehetett az oka Magyarország katasztrófájának? Hogyan jutott a Tisza-életmű a végső összeomlásig?

Magyarországnak a XIX. században két problémával kellett szembenéznie: az egyik az idegen uralkodó, másrészt a tizenegy nemzetiségből álló birodalom. A megoldást a reálpolitikus Széchenyi a királlyal való megegyezésben, összefogásban látta, ám a nemzetet magával ragadta Kossuth idealizmusa és az 1848/49 nemzeti tra-

gédiája, illetőleg a szertelen '48-as mentalitás már megindították a lejtőn az országot. Kiderült, hogy a magyar önmagában gyenge ahhoz, hogy a két égető kérdést önerejéből rendezze. Kölcsey „fény és homály" egymásba fonódó ellentétéről beszélt. A nemzet már nem akart többé harcokat, vérontást, ezért Deákkal tartott, létrehozva az óhajtott kiegyezést 1867-ben a dinasztiával, 1868-ban a nemzetiségekkel. Az öröm nem tartott sokáig: a kiegyezéssel szembenállt a függetlenségi gondolat, Tisza Kálmán miniszterelnök pedig felfüggesztette a nemzetiségi törvényt, keresztülhúzva a már szépen megindult fejlődést. Az ország folyamatosan borotvaélen táncolt, melynek eredményeként a vesztébe rohant: a vesztünket okozó nemzetiségi sérelmek és az önálló állam megteremtése között, mígnem Széchenyi próféciája bekövetkezett a sorozatos politikai ballépések és a meggondolatlan radikális forradalmi csatározások miatt. E zűrzavaros időkben higgadt, bölcs vezetőre lett volna szüksége a nemzetnek, és akkor nem menekült volna évente 100-120 ezer magyar Amerikába. A hajó már elkezdett süllyedni, az országot fenyegető katasztrófa kaján vigyorral kopogtatott: az I. világháború a végtelenbe nyúlt, a Monarchia épülete recsegett-ropogott, a választójogi javaslattal manipulációk folytak, a nemzetiségi kérdés egyre jobban elmérgesedett, minden erőfeszítés hiábavalónak mutatkozott, a Monarchiát nem lehet megmenteni. Napjainkban is sok a metaforikus, metahistorikus kérdés kering, ám ideje, hogy konkrét, igazán letisztult válaszokat fogalmazzunk meg akkori nemzetvezetőink cselekedetei alapján. Most pedig következzék e fájdalmas történelmi társasjáték, az összeomlás utolsó stációjának egyik főszereplője, aki a magyar nacionalizmus vad hevületében nem vette észre, hogy a magyarság egy kilátástalan és kiábrándult zsákutcába, az összeomlás küszöbére érkezett. Vagy elképzelhető, hogy a századforduló legjelentősebb polgári politikusa, Ady „gyújtogató, csóvás ember"-e, új világot álmodó tüzes értelme, a forradalmi tűz szitása – aki napjainkban a jobboldal mitizált egyénisége – felmenthető dicstelen küldetésének súlya alól annak okán, hogy azoké volt a felelősség, akik őt félreállították? Tisza István a történelmi zsákutcába jutott Magyarországnak egyidejűleg volt foglya és őre. Talán ez a tételmondat adhatja kezünkbe a kulcsot ezen ellentmondásos és tragikus életút megértéséhez.

1861. április 22-én született Pesten, Tisza István gróf puritán és tekintélyelvű családban. Édesapja Tisza Kálmán, a Szabadelvű Párt alapítója, 1875–90 közti kormányfő, édesanyja Degenfeld-Schonburg Ilona grófnő volt. Négyéves korára mesterien űzte a tarokkot. A Tisza család nem tagja a régi magyar főnemességnek. A szabadságharcban három Tisza testvér küzdött. Egyik közülük egy nagy ütközet után ötven sebből vérzett, és csak csodával határos módon menekült meg a haláltól. Ő lett Jókai Mór híres regényének főhőse, „a kőszívű ember", a Habsburg-gyűlölő vidéki köznemes alaptípusa.

Családjától készen kapta merev protestantizmusát és politikai konzervizmusát, a geszti uradalom nyugalma egész életét áthatotta. Atyja 1902-ben bekövetkezett halála után Tisza István a kastélyba költözött, ő lett a geszti otthon feje, megtestesítve a Tisza-dinasztia ősi hagyományait. Vízvezetéket, villanyt szereltetett a kastélyba, artézi kutat fúratott. A közelben lévő házikó, a „stangli-ház", Arany János egykori lakhelye is változatlan maradt. A gazdaságot modernizálta, csatornahálózatot létesített. Tisza rajongott az Alföldért, és szerette a magyar földműves parasztot. 20 holdas erdőt telepíttetett. Gesz-

ten hitelszövetkezetet és óvodát alapított. Gondoskodott a szegények orvosi ellátásról.

Visszatérve a fiatal gróf életútjára: Heidelbergben és Berlinben tanult jogot, de már ekkor távol maradt a diákélet féktelen mulatságaitól. 18 évesen Budapesten doktori címet szerzett. A fiatal Tisza példátlan önfegyelme, kifogástalan viselkedése arról tanúskodott, hogy a kálvinista erények mintájára kívánt élni. Tudatosan és célirányosan törekedett az erkölcsi tökéletesség megközelítésére, ami édesapjához való kapcsolatából merítkezett. Ismeretes, hogy Tisza Kálmán a politika ravasz nagymestere volt, aki ismerte az emberi természet útvesztőit és azokat a manipulatív módszereket, melyek segítségével azokban könnyedén eligazodhat saját céljainak megvalósítása érdekében. Ebben az értelemben nem versenyezhetett atyjával. A kálvinista értékrend szellemében tudatosan tartotta távol magát az alantas politikai klikkek kicsinyes játszmáitól.

A vasgróf – küllemét tekintve – magas, szikár, kemény arcvonású, szúrós tekintetű ember volt, rövidre nyírt haját hátrafésülve hordta. Szívesen hordott díszmagyart, csupa selyemből brokáttal és drága prémmel, sastollforgóval a fején, törökös karddal az oldalán, drágakövekkel kirakott aranylánccal a mellén, vállán bársonymentét viselt. A hétköznapokban pedig cúgos cipőt, megszokott cilindert és egy katonás szabású Ferenc József-kabátot szeretett hordani. A divattal persze nem törődött, mégis elsőrangú sportember volt. Kedvelt sportága a lovaglás, vadászat, és imádott csárdást táncolni. Ügyes vívó hírében állt, és olyannyira szenvedélyes lovas volt, hogy még versenylovaglásokban is részt vett. 1873. január havában nagy bál volt a Tisza-házban. Betöltötte 18. életévét Tisza Ilona, ekkor – a születésnapján – mutatták be

a kolozsvári társaságnak. A jeles ünnepségre meghívták a lány keresztszüleit is, édesapjának testvérét, Tisza Kálmánt és feleségét gyermekeivel. Az akkor 12 éves István rögtön beleszeretett csodálatos szépségű unokatestvérébe, azután kijelentette: „Ő lesz a feleségem". Senki sem gondolhatta, hogy 1883-ban valóban oltár elé vezeti Tisza Ilonát. A fiatalok elsőfokú unokatestvérek voltak, és a közeli vérrokonság okán a szülők hallani sem akartak házasságról, miközben kettejük között a szerelem egyre inkább elhatalmasodott. István gróf egyetemi tanulmányai végeztével előadta házassági szándékát, mire szülei kompromisszumos megoldást javasoltak. Mint tudjuk, a fiatal grófot egy évre külföldi tanulmányútra küldték azzal a megkötéssel, hogy ez idő alatt nem érintkezik szíve hölgyével. A próbaidő letelte után, ha még mindig megfontoltak szándékai, beleegyezésüket adják a házasságba. Az alapos István gróf a várakozási év bálszezonjakor megbízta Jolánkát, Ilona húgát, ezer szemmel ügyeljen nővérére, és adjon értesítést felőle. A kis Jolán buzgón végezte feladatát, mígnem arról adott hírt, hogy Ilona körül a csinos, udvarias, művelt Bethlen Pál legyeskedik. „De ne aggódj István, őt én megtartom magamnak" – írta a távirat. Így is lett. 1885. szeptember 19-én kettős esküvőt tartottak, a két Tisza lány egyszerre ment férjhez.

1886-ban kezdte a gróf a politikai pályát, a Szabadelvű Párt színeiben kezdett politizálni. A következő harminc évet Magyarországnak szenteli, összességében csaknem hatszáz politikai szónoklatot tartott ezen idő alatt. 1897-ben hagyományozta rá a grófi rangot nagybátyja, Tisza Kálmán két évvel fiatalabb öccse, gróf Tisza Lajos. Az öt nyelven beszélő, tehetséges szónok hírében álló ambiciózus fiatalember 60.000 holdnyi uradalom egyedüli örököseként felelősséggel igazgatta birtokait,

ahogyan az 1879-es szegedi nagy árvíz után Szeged város újjáépítésének teljhatalmú királyi biztosaként kora legjobb műszaki és városrendezési elvei szerint építette újjá a várost, munkája megbecsülésének jeléül 1883-ban grófi címet kapott.

1903 és 1905 között a miniszterelnöki és a belügyminiszteri posztot töltötte be. Tisza István érzéketlensége a politikai taktika iránt – kompromisszumképtelensége okán – politikustársaiban tényleges félelmet ébresztett: „A fiatal vezér egyformán beszél mindenkivel, és egyformán nem hallgat senkire." A miniszterelnök és a politikai ellenfelei közötti szakadék lassan áthidalhatatlanná szélesedett. Hiába nyerte el a grófi címet, az ősi patinás arisztokrata családok egy felkapaszkodott dzsentri jövevényként lenézték. Magánélete miatt nem érhették támadások, azonban rosszindulatú megjegyzések tárgyát képezte, hogy hatalmas bankok, vállalkozások vezető testületében foglalt helyet, például az 1890-ben alapított Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank igazgatója volt. Csak úgy emlegették a háta mögött, mint „Európa legnagyobb panamistája". A „Tisza-bank"-ban kifejtett üzleti tevékenység összeegyeztethetetlennek bizonyult a politikával, ezért összeférhetetlenséggel vádolták. Meg kell jegyeznünk: jogosan. Bár – a teljesség kedvéért – azt is el kell mondani, hogy 1898-ra jövedelmei, magánvagyona már tekintélyes anyagi forrást képezett, ugyanis gróf Tisza Lajos birtokait megörökölte, így 16.000 kataszteri hold birtoktömeggel rendelkezett.

Amikor 1903. november 3-án I. Ferenc József császár kormányalakítással bízta meg Tiszát, az uralkodó már kifejezetten kedvelte a Tiszákat. Úgy nyilatkozott róla, hogy uralkodásának hatvan éve alatt ő volt Schwarzenberg óta a legkiemelkedőbb politikai személyiség: okos,

erős akaratú és félelmet nem ismerő emberként jellemezve. A parlament eközben a végelgyengülés stádiumában volt. Nem tudott működni, és nem tudta magát feloszlatni. Mikszáth Kálmán így óvta a szertelen örömködőket: „Vigyázat, gyerekek! A király Tisza István személyében a liberalizmus utolsó gyertyáját gyújtotta meg." És valóban, a vasgróf „faltörő kos" magatartása egyre több gyűlöletet, ellenszenvet váltott ki. Kaszárnyafegyelme, mellyel embereit mozgatta, határozott fölényt biztosított számára, és nem volt válogatós az eszközökben, ha pártjának érdekeit vitte keresztül. Apja, ismerve fia természetét, így méltatta: „...ennek a felbőszült fakírnak nem szabad kardot adni, mert ész nélkül vagdalózik vele..." Az atyai vélemény helytálló volt, ugyanis Tisza István a könyörtelen diktatúra fokozásában, a demokrácia korlátozásában, a nemzetiségi kérdésben tanúsított hajthatatlanságban, a munkás-paraszt mozgalmak szigorú féken tartásában látta a megoldást. Olyan dualizmust akart, mely a birodalom vezetését duhaj módon Bécstől elragadva kizárólag Magyarország kezébe helyezi. A nemzetiségek polgáriasult önrendelkezését letaposva, egy és oszthatatlan magyar nemzetet kívánt piedesztálra emelni. Sietve házszabály-revíziót nyújtott be, illetve a parlamenti obstrukció leverésére a legdurvább eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. Az obstrukció szó akadályoztatást jelent abban a közjogi értelemben, amikor kis pártok nagyon sok, nagyon hosszú hozzászólással hátráltatták vagy tették lehetetlenné a nekik kedvezőtlen döntések meghozatalát. Az obstrukció tehát hatékony politikai eszköz lehet abban az esetben, ha a parlamenti többség nem veszi figyelembe a kisebbség véleményét, és a kisebbség ez ellen tiltakozni akar. „Az obstrukció a parlamentarizmus legnagyobb nyavalyája. Ha ez sok-

szor ismétlődik, vagy ha felette keményen lép fel, megöli a parlamenteket egyenkint s végül a parlamentarizmust egészen" – mondja Mikszáth.

Kíméletlen erénnyel és bátorsággal tartotta féken a nemkívánatos agitátorokat. Az elégedetlenségnek hangot adó vasutassztrájkot mint „példátlan kötelességmulasztást" a „rend embere" kegyetlenül leverette, mint ahogyan 1904. április 24-én az erdélyi Élesden a 33 ember halálát okozó „élesdi csendőrsortüzet" kellő szigorral vezényelte le, ami az I. világháborút megelőző magyar nemzetiségi elnyomás legrettenetesebb eseményeként ismeretes. Majd 1904. november 18-án „Vessünk véget a komédiának!" jeladással mamelukjait mozgósította, hogy a házelnök fehér kendővel való intésére egy emberként szavazzák meg a házszabály-revíziót. A híres „zsebkendőszavazás" alkalmával a többség igennel szavazott. A cinikus eljárás annyira felbőszítette az ellenzéket, hogy az ülésteremben verekedés tört ki, szétverték a képviselőház bútorzatát. Az obstrukció holtpontra juttatta a törvényhozást, az ellenzék destruktív tevékenysége a tatárjáráshoz volt hasonlatos. 1905-ben az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, és új választásokat írt ki, ezzel a harminc éven át abszolút többséggel kormányzó Szabadelvű Párt vereséget szenvedett. Ám Tisza ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy a harcot folytatja, hogy „ez a nemzet felébredjen veszélyes álmából."

1910-ben Tisza megalapította a Nemzeti Munkapártot, és győzött a választásokon. 1912. május 22-én Tisza Istvánt megválasztották a képviselőház elnökévé, és nekilátott a magyar parlamentarizmus még működő formájának lerombolásához azért, hogy annak szellemiségét, hagyományait megóvhassa. A parlamentben beállt a hadiállapot. Mire 1912. május 23-án, a „vérvörös csütörtökön" a szocialisták tüntetést szerveztek Budapesten. Több százezren tüntettek, a karhatalom brutalitásának hat áldozata és rengeteg sebesültje volt, az utcákon munkások vére folyt. Gróf Tisza mindezzel mit sem törődve, 1912. június 4-én erőszakos módon letörte az ellenzék obstrukcióját, és kijelentette: „Folytatjuk a munkát. Nem vagyunk hisztériás vénasszonyok."

A vaskezű politikus szenvtelenül gázolt át törvényeken és alkotmányon, természetesen mindig a legfelsőbb körök sűrű bólogatásával. Valóban létezne a történelemben alkotmánysértés? Gondoljuk csak meg: ha az alkotmány formái megakadályozzák a kormányzást, akkor az ország érdekében bocsánatos bűn a formák áthágása? Erre az enyhítő körülményre hivatkozott Tisza István. Pedig az 1912. évi parlamenti erőszak teljességgel értelmetlen és céltalan volt, amennyiben a hadsereg létszámemelését békés úton is elérhette volna. Az alkalom tálcán kínálta magát az obstrukcióval való végleges leszámolásra. Jelesül rendőrök szállták meg az országgyűlés épületét, megszüntette a napirend előtti, időközi felszólalásokat, a név szerinti szavazást, a rendzavaró képviselőket csendőrökkel vezettette ki. Összesen 31 opponáló képviselőt távolítottak el erőszakkal, köztük Justh Gyulát és gróf Károlyi Mihályt. Ekkor az egész ellenzék kivonult az országgyűlésről. Vita nélkül szavazásra tette fel a véderőtörvényt, amit a többség elfogadott. Az ellenzéki képviselők mélyen megdöbbentek a folyosón cirkáló fegyveres őrök láttán, hetekig kerülték az országházat. A parlamentet katonai kordon fogta körül. Budapesten pedig megtelt a toloncház. És szó sem volt népképviseleti rendszerről, magyar parlamentarizmusról. Végzetes mulasztást akkor követett el, amikor az obstrukció legfőbb okát nem orvosolta: a Munkapárt külön man-

dátumosztogató és korrupciós ügyosztálya felügyelte a választás céljaira szükséges pénzek összegyűjtését, a jelöltekkel nyugtát írattak alá arról, hogy a választási költségek finanszírozása ellenében kötelesek párthűséget fogadni. Ekként a csekély kisebbségnek nem maradt egyéb eszköze, mint az obstrukció.

A vasgróf brutális fellépése az obstrukcióval szemben megsemmisítő győzelmet aratott az ellenzék felett. A nyílt fizikai erőszak a mindennapok állandó jelenségévé vált, parlamenti abszolutizmust vezetett be a házelnök pártvezér. Az eredmény a „temető rendje" lett. Az ellenzéket a Tisza elleni gyűlölet kerek egésszé kovácsolta. Károlyi Mihály „a dühtől sírva fakadt és azt mondta: bármi történjék, ő átgázol Tiszán, összezúzza őt és a pártját, fényes bosszút vesz magának." A Nemzeti Kaszinóban Tisza köszönését nem fogadta.

Az egyik polgári lap publicistája írja a következőket: „Ennek a nyomorult, rettenetesen koldus nemzetnek törvényhozása negyven hosszú esztendőt pocsékolt el anélkül, hogy a nép széles rétegének gazdasági boldogulására egyetlen nagyszabású gazdasági alkotást létrehozott volna..." A külvilággal szembeni boldog tudatlanság állapotában teljes külpolitikai naivitás mutatkozott meg a kormányzásban. A világháború kitöréséig úgy folyt nálunk a politizálás, mintha a Csendes-óceán egyik szigetén éltünk volna...". Bécsnek egy idő után már nem volt szüksége a vaskezű államfőre, mi több a Tisza elleni gyűlölet itthon is tombolt, és olyan méreteket öltött, hogy 1912. június 7-én Kovács Gyula Justh-párti függetlenségi képviselő a karzatról az ülésterembe ugrott, revolverével néhány lövést adott le a vasgrófra. Az eltévedt golyók nyoma ma is látszik a pulpitus faburkolatán. A merénylő a negyedik golyót a saját fejébe lőtte, és – csodával határos módon – túlélte az öngyilkossági kísérletet. Tisza higgadt maradt, és egy szerencsétlen őrült tettének tulajdonította az esetet. Az esküdtszék a Tisza elleni első merénylő elkövetőjét „mélyebb öntudatzavarra" hivatkozva mentette fel. Kísértetiesen szomorú hasonlóságot érezhetünk a mai és a korabeli államvezetés, a törvényalkotás állapota között. Minekutána Tisza gróf nem tudott kiutat találni, életképes jövő felé vezetni az országot, visszatért Gesztre vezekelni, ahol politikai centrumot hozott létre, és közben csak azon tépelődött, miképp lehetne a csorbát kiköszörülni, és az udvar bizalmát visszahódítani. Hatalma csúcspontján érte utol a bukás.

A boldog békeidők, avagy a felelőtlen igazgatás kora folytatódott az 1913. esztendővel. A választási kampány természetesen a szokásos korrupció, csalás, erőszak és botrányok közepette zajlott. Tisza 1913. június 7-én ismét kormányfő lett, de nem tanult semmit a múltból, így Magyarország leggyűlöltebb politikusává vált. Hű maradt felháborító alapelképzeléséhez: a „műveletlen népség" ne kapjon szavazati jogot, mert annak gyakorlására még éretlen, hangsúlyozván az úri parlamenti elit felsőbbségét, minden osztályok felettiségét. A geszti földesúr lesújtó véleménnyel volt a parasztok politikai ítélőképességéről.

A háborús készülődés őrülete mindenre rátelepedett, s közben tovább korlátozták a gyülekezési és egyesülési jogot, bevezette a cenzúrát azzal a küldetéssel, hogy a kaotikus helyzeten, a háborús fenyegetéseken úrrá tudjon lenni. És ezalatt a vasgróf mindvégig készült a nagy összecsapásra. „Nehezen határoztam el magam arra, hogy a háborút ajánljam, de most szilárdan meg vagyok győződve szükségességéről, és a Monarchia nagyságát minden erővel védelmezni fogom" – vallotta teljes meggyőződéssel a háború szükségességét.

1916. november 21-én, 68 évi uralkodás után meghalt Ferenc József. Az uralkodóváltás Tiszának érzékeny veszteségeket okozott. A vasgróf még Ferenc József halála napján IV. Károlyhoz sietett, hogy rögvest le kell bonyolítani a koronázást. A szimbólumoknak óriási jelentősége volt. A legnagyobb vitát az váltotta ki, hogy ki legyen az a személy, aki a szertartás során átveszi a nádor szerepét, ami betöltetlen közjogi méltóság volt 1848 óta. Az ellenzék dühe nem ismert határokat Tisza önjelöltségének kapcsán: „...a politikai harcokban piszkos, korrupt, durva eszközökkel győző a maga zsákmánya körébe veti Szent István koronáját..." A koronázás napját 1916. december 30-ára tűzték ki. A magyar arisztokrácia el volt bűvölve. Még a háború borzalmai sem akadályozták meg a mérhetetlen pompával celebrált eseményt, csakhogy Tisza a koronázási menetben „sötét ruhás alakja majdhogynem feketének hatott... komor, keserű bánat vágott mély barázdákat a szája szögleténél. Láttára önkéntelen fölébredt az érzés, mintha a kötelességteljesítés valami szörnyű gondja, léleksorvasztó reménytelensége, fájdalma nyomná..." A valódi csalódás akkor következett, amikor Károly király levette fejéről a koronát, és már rohant is vissza Bécsbe, a budai várpalotában a gondosan előkészített királyi rezidencia üresen maradt. Aztán ismét Tisza lett az első számú közellenség Ausztriában, a király hidegen bánt vele. Károly császár gyors reformintézkedésekkel akarta megállítani a fenyegető összeomlást. Az orosz forradalom, a cárizmus megdöntése miatt megváltozott a politikai légkör, a helyzet válságossá vált. Amorf félelem szállta meg az uralkodó elitet: vajon a kommunista hatalomátvétel nálunk is megtörténhet? Immáron le kellett számolni a fényes győzelem illúziójával: „Vesszen Tisza és a háború, éljen a választójog és a béke!" – írta a Népszava. De Tisza szilárdan vallotta korábbi nézeteit: „... a háború a nemzet és az egyén jellemének legfelsőbb próbatétele. Minden háború komolyabbá, vallásosabbá és konzervatívabbá teszi az embereket."

A fiatal IV. Károly ifjonti hévvel és csupa jó szándékkal vette át az elátkozott örökséget, és első dolga volt békeajánlatot tenni, majd lecserélte környezetét. 1917. május 22-én Tiszát felmentette a kormányfői posztról: „Tisza nekem nemigen tetszik, már nem felel meg nekem... elfelejtem és keresek egy másikat..." Méghozzá eléggé szokatlan formában tette ezt, Budapest és Bécs között a vonaton. A végső érv az volt, hogy maga az uralkodó választójogi reformot akart bevezetni, a magyar miniszterelnök viszont változatlanul, nyíltan ellenezte azt. A Monarchia erős embere elhagyta hivatalát. Dicstelen küldetése véget ért. A bársonyszék elveszett ugyan, de Tisza korántsem vonult vissza. A Munkapárt élén folytatta áldásos tevékenységét mint a legnépszerűtlenebb politikus. Ki lesz mármost Tisza utódja? A király a várakozásokkal ellentétben nem a kiváló diplomata Andrássy grófot, hanem a tapasztalatlan, kormányzásban járatlan Esterházy Móric grófot bízta meg kormányalakítással. A dualizmus sorsa ezzel végleg megpecsételődött.

1917 szeptemberében egy teátrális gesztussal kiment tartalékosként a román frontra, akkoriban csak „reklámezredesnek" csúfolták. Ekkorra Magyarország a történelem irdatlan korallzátonyába ütközött. A merényletek sora tovább gyűrűzött személye ellen. Egy kiábrándult huszártiszt rásütötte fegyverét, melynek golyója ezúttal is célt tévesztett. 1918. október 16-án pedig egy ifjú forradalmár, Lékai-Leitner János, a titkos Galilei-kör tagja próbálta agyonlőni, de pisztolya csütörtököt mondott,

így életben maradt Tisza. Tettének indoklása: „azt az embert, és vele azt a gondolatot, amely a világ lángba borulásának egyik fő okozója".

Október 17-én, egy nappal később robbant a bomba. „És ahol kezdém, ott végzendem el: Életem lejárta útkörét" – mondta Shakespeare. Ő, aki belevezette országát a világégésbe, akkor tudta volna megmenteni az országot, ha egy második Széchenyi vált volna belőle. Pedig a belső indíttatás tisztaságához nem férhet kétség, maga mondta: „Én sajnálom lelkem mélyéből az olyan embert, aki nem érti azt, hogy egy igaz, szent ügyért küzdeni gyönyörűség, egy igaz, szent ügyért elpusztulni megdicsőülés." Az irányt tévesztett ország összeomlásának feltartóztatása lett hálátlan feladata. Kétségtelen, a vasgróf kora legelszántabb akaratú és legambiciózusabb politikusa volt azzal együtt, hogy „nyers, őszinte, kíméletlen, szinte durva erő" munkált benne, ami egy „szívós politikai zsarnokságban őrlődött fel", ám minden cselekedetén rajta voltak a küldetéses ember öntudatának jelei. Ebből a küldetéses hitből táplálkozott konok makacssága és hatalmas munkabírása. A Tisza-karakter vastartalma vagy vonzotta szimpatizánsait vagy taszította ellenségeit, de közömbösek sohasem lehettek iránta. Adódik a kérdés: a „lángeszű vaskalapos" hogyan tehetett szert ekkora népszerűségre, miként emelte és hordozta tenyerén a hatalom annyi kudarc és melléfogás után? A válasz a félfeudális Magyarország középosztályának elmaradottságában, szűk látókörű ideológiájában keresendő, kiegészítve az atyjától örökölt kapcsolatrendszerrel és politikai nézetekkel, a velejéig korrupt, opportunista, kontraszelektív, erőszakos, szociálisan érzéketlen, máról holnapra élő megcsontosodott bürokratikus rendszerrel. A veszélyt természetesen ő is látta, de ebből

azt a következtetést vonta le, hogy a dualizmust minden-áron és minden körülmények között fenn kell tartani. A dinasztiához foggal-körömmel ragaszkodott, tehát a bomlott rendszer egységét, stabilitását veszélyeztető mindennemű változást mereven elutasított.

„A hanyatló kor legnagyobb magyarja" nem tudta a politikai és kormányzati válságot kezelni, így viszont maradt a fájdalmas konklúzió, felszólalás a parlamentben a militarista elit hanyag eleganciájával: „Ezt a háborút elvesztettük – mondotta –, de ebben a rettenetes küzdelemben a magyar nemzet megtett mindent, hogy kiküzdje magának ellenségei tiszteletét és becsülését. Az egész világ tudja, miként ápolták nálunk a sebesült ellenséget, és milyen bánásmódban részesültek az idegenek, kik nálunk maradtak. Melyik az a nemzet, mely nagyobb hősiességgel és több lovagiassággal verekedett volna, mint a magyarok? Hol van az a nép, mely a létért kevesebb gyűlölettel és több nemes érzéssel küzdött volna, mint a magyar?..." Nyilvánvalóvá vált, hogy Tisza az események hatása és szörnyű felelőssége súlya alatt összeroppant. De már senki sem hallgatott a gyűlölt ember a szavára. A nyilatkozatnak kulcsfontosságú szerepe volt a hadsereg szétesésében, felbomlásában. A teljes anyagi és gazdasági kimerülés után a kegyetlen vallomás, mely beismerte a központi hatalmak totális vereségét, halálos csapást mért a rendíthetetlen hittel harcoló katonákra. A hadiszökevények ezrével özönlöttek Budapest felé, magukkal hozva a vérontás minden keserűségét, és a vereség miatt érzett gyilkos haragot. A magyar politika már nem a parlamentben, hanem az utcán, a fronton, a nemzeti tanácsokban formálódott.

Tiszát kérlelték és figyelmeztették barátai, haladéktalanul hagyja el a fővárost, ahol nincs többé bizton-

ságban, meneküljön vidéki birtokára. De hiába volt minden: ő maradni akart. Pedig világosan tudta: „Ha a szélső pártok hatalomra jutnak – mondta egy nap meghittjének –, vezetőik egy pontban bizonyára meg fognak egyezni; engem darabokra tépetnek, és tagjaimat ki fogják szegeztetni a város négy sarkán." A végítélet napja nem sokat váratott magára. Károlyi gróf és hívei a tanács titkos ülésén elhatározták a hatalomátvételt, új kormány megalakítását és azt, hogy el kell tenni láb alól azt az embert, aki egyedül képes volna ellenszegülni terveiknek. Három tanácstagot, Kéri Pál és Fényes László újságírókat és Csernyák Imre kapitányt megbízták azzal, hogy 100 ezer koronáért béreljenek gyilkosokat. 1918. október 31-én kitört az őszirózsás forradalom. Aznap reggel Tisza korán kelt, esős, ködös, kellemetlen idő volt. Tisza az újságokból értesült az éjszaka eseményeiről. Közben megérkezett hozzá unokahúga, Almássy Denise grófnő, aki könyörgött nagybátyjának: hagyja el lakását, és meneküljön a geszti birtokra, vagy keressen menedéket vidéki barátainál, de a vasgróf csak ennyit válaszolt: „mert – úgymond – nem akarom magammal vinni a veszélyt senkinek a házába; sohasem bujkáltam életemben s úgy akarok meghalni, amint éltem". Ezek után felesége átadott neki egy levelet, amelyben az állt, hogy merénylet készül ellene, és hogy gondoskodjék megfelelő védelemről. „Az intézkedések már megtörténtek odafenn" – felelte kálvinista belenyugvással. Ezután két levelet írt, mindkettőben szolgálatait ajánlotta fel a haza érdekében: az egyiket gróf Hadik miniszterelnöknek, a másikat Budapest katonai parancsnokának. Azután magához vette pisztolyát.

A háború végére gyűlölt személye a vereség és a régi rend jelképévé nőtt, jóllehet ezek után ő maga, mint egy

félhalott, a világból eltávozott emberként már nem is reflektált a súlyos történésekre. A Róheim-villa, azaz a vörös ház volt az utolsó főszereplője az ezer sebből vérző dualista Magyarországnak. A villa nem állt a család tulajdonában, a földszintjét bérelték tizenhatezer koronáért évente. Nyolc-tíz főből álló személyzetet tartottak, emellett visszafogott, szerény életvitelt folytattak. Vendégeik többnyire csak teára érkeztek. Róheimékat, akik az emeleten laktak nagyon kedvelték. A fiatal Tisza inkognitóban vette ki atyja számára a lakást, és a tulajdonos Róheimné akkor még nem tudhatta, ki lesz az új lakója, ezért kikötötte, hogy a hallt nem engedi használni. Később udvariasan visszavonta ezt a kikötést, ám Tiszáék nem vették igénybe a helyiséget, és sohasem tartózkodtak a hallban. Csak egyetlenegyszer, a gyilkos október 31-én, mikor a katonák lármájára kijöttek a szalonból.

A történelem furcsa fintoraként egyszerre koncolták fel a dualizmust és annak egyik legfőbb kiszolgálóját, meggyőződéses alattvalóját. A vizsgálat eleinte meg volt győződve, hogy elkeseredett katonák behatoltak Hermina út 35. szám alatti Róheim-villába, és rövid szóváltás után agyonlőtték a politikust. A hír futótűzként terjedt a fővárosban. Tisza István megöletéséről a rendőri sajtóiroda a következő részleteket jelentette: „Tiszának a villájára már az egész nap folyamán tíz csendőr ügyelt föl. Egynegyed hat óra tájban egyszerre fölbukkant nyolcz-tíz katona s a kert vaskerítésén hirtelen átmászott és a villa üvegajtóját betörve behatoltak a szuterrénba, a hol a csendőrök tartózkodtak. A csendőrök tereferéltek, kártyáztak, úgy, hogy a jövevények egyszerűen lefegyverezték és kizavarták őket a villából. A következő perczben három katona bement a hallba, majd a hall mellett levő kis szobába, a hol a zongora előtt megtalálták Tisza

Istvánt, a ki revolvert tartott a kezében s a katonák elé ment. Jobbján felesége állott, balról pedig unokahuga, Almássy Denisz grófnő. – Mit kívánnak tőlem, uraim? – kérdezte Tisza gróf. – Ítélkezni jöttünk! E pillanatban az egyik katona eléje állott e szavakkal, és szemrehányásokkal illette: – Én nyolcz éve vagyok katona. Sok ember elvérzett a maga gazembersége miatt, most lakoljon meg érte! Te vagy az oka az ország pusztulásának! Gazember voltál mindig!

– Maga az oka a háborúnak! – Tudom, hogy mi történt, hogy rengeteg vér folyt, de én nem vagyok az oka.

– Négy év óta vagyok katona. Roppant sok család veszett el az ön gazembersége miatt. Lakoljon érte!

– Nem én vagyok az oka! – Maga hozta ránk ezt a szörnyű vészt, most itt a leszámolás...

Tisza egy lépést tett előre, mire az egyik katona fejének szegezte a puskát, a másik pedig rászólt, hogy tegye le a fegyvert.

– Leteszem, de tegyék le maguk is! – felelt kurtán Tisza s ugyanakkor el akarta kapni a fegyver csövét. Almássy grófnő pedig a saját testével akarván megvédeni eléje ugrott, de akkor már eldördült mind a három fegyver.

Tiszát két golyó találta el. Az egyik a mellkasába fúródott, a jobboldalon ment be, a baloldalán jött ki és valószínűen megsértette a szívburkolatot. A másik lövés a lágyékát érte, mire szó nélkül hanyatt vágódott s a fejét beleütötte az ajtó sarkába. Almássy Denisz grófnő maga is megsebesült. A homlokát horzsolta egy golyó. A rettenetes pillanatban Tisza Istvánné összeesett s ráborult az ura vérző testére. Tisza lassú elhaló hangon ennyit mondott haldoklása közben: – Megöltek... Végem van... Ennek így kellett lennie...

A hogy ezt kimondta, egy-két perc mulva meghalt. Hozzátartozói a pillanat első rémületében elküldtek a Bethesda-kórház orvosáért. De negyed óráig tartott, a míg orvost tudtak keríteni, a ki azonban már nem segíthetett. A katonák közben eltávoztak, a család pedig ágyba fektette a kiszenvedett Tisza Istvánt." Ami kiemelt figyelmet érdemel: Tisza Istvánnak többször is az életére törtek, több merényletet is szerveztek ellene, tehát Tisza tudta, hogy veszélyben forog az élete.

Máig tisztázatlanok a gyilkosság körülményei, teljes bizonyossággal nem győződhetünk meg arról, hogy kik lehettek a tettesek. Károlyiék hozzákezdenek a gyilkosság nyomozásához, a Tanácsköztársaság idején pedig dicsőség volt Tisza István gyilkosának lenni. A későbbi bírósági tárgyalásokon már megtagadták a korábbi vallomásokat, és ekkorra nem fűződött senkinek érdeke ahhoz, hogy teljes mélységeiben föltárja ezt az ügyet. Lényegi lépésre csak 1920–1921-ben került sor, ám Trianon traumája lefoglalt mindenkit. A Tisza-pert a vád teljes közömbössége miatt eredmény nélkül lezárták. Az ügyet két bíróság tárgyalta, a katonai és a Budapesti Törvényszék, vagyis a katonai és a polgári bíróság is. Azonban túlságosan hosszú idő telt el a gyilkosság elkövetése óta, lehetetlen volt az adatokat rekonstruálni, a bizonyítékok megsemmisültek, a vádlottakat szabadon engedték. Krúdy írja: „...azokban a napokban délszláv csoportok, fegyveresek igazoltattak, mert a magyarok, az őszirózsás forradalom után elmentek haza. A laktanyákban viszont a messzebb lakóknak ez nagy problémát jelentett. Nem indultak mindjárt útra. Nem kell levonnom a konzekvenciát; lehetséges, a jelek most arra mutatnak, hogy nem magyarok követték el a Tisza- gyilkosságot. A közös hadseregben bosnyákok és szerbek, horvátok és

délszlávok is részt vettek. A vizsgálóbíró, Kovács Lajos öngyilkos lett."

A KÁPRÁZATOS KÁROLYI-VAGYON MEGSEMMISÜLÉSE

„Óvakodjatok a megbélyegzettektől" - int a Biblia. Egy vajúdó korszak megbélyegzett hőseként különc zsidó szellemet képviselve, mint a végletek becsvágyó embere, rendületlenül járta Ady magyar Messiásainak útját, „egy egész világ ellen" egészen Trianon beteljesítéséig. „Károlyi még akkor is elrettentő példaképe marad az ész nélkül költekező kiskorú grófnak, midőn a feje már kopaszodott, és ő már régen nem a magáét, hanem az ország kincseit prédálta... Ez az ember, aki ma is olyan ortográfiával (helyesírással) ír, mint egy szerényebb polgári házban szolgáló szakácsnő, és aki vezérlő politikus létére sohasem tudott tisztába jönni a magyar közjog alapelveivel, kétségkívül a leggyöngébb koponya mindazok közül, akik ezer esztendő óta vezérszerepet vittek a magyar közéletben... Magyarország életének legtragikusabb órájában, midőn szükség lett volna a nagy elődök minden hitére, hazaszeretetére, bölcsességére, bátorságára és ékesszólására, egy politikai szövetkezet cinizmusa ezt a démoni dilettánst taszította ki a világtörténelem színpadára. Szereplésével kiszámíthatatlan kárt okozott az országnak, és oly mérhetetlen gyalázatot hozott a nemzetre, amit a vér és a könnyek óceánja tudna lemosni" - eddig az idézet a híres írónőtől, Tormay Cecile-től.

Nagykárolyi gróf Károlyi Mihállyal a sors kegyetlen játékot űzött 1875. március 4-én, ugyanis születésekor

farkastorokkal jött világra, hiányzott a felső szájpadlása és emiatt nyolc-tíz éves koráig még alig tudott beszélni. Később arany szájpadlásprotézist helyeztek fel a gyermeknek, de beszéde sohasem javult meg teljesen, társalgásában mindig érződött a zavaros, ugatásszerű dadogás. Mint minden beteges gyermek, ő is undorodott a világtól és gyűlölete mindazt, ami normális, szabályszerű és egészséges fejlődésű. Gyermekkorát a fóti családi kastélyban és annak 300 holdas parkjában töltötte, ahol 80.000 kötetes könyvtár állt rendelkezésére, bár - fájdalom - nem sok kiadvány rongyolódott el a keze alatt. A tobzódó világfi a Monarchia leghírhedtebb kártyása volt, adósságfelhalmozásban maga mögé utasítva számos vagyonos arisztokrata társát, aztán sokáig ő tartotta az autóbalesetek rekordját..., járt Indiában, Ceylonon, Afrikában, Amerikában, mígnem ugyanilyen esztelenül és heves szenvedéllyel vetette magát a politika karjaiba. Jogi diplomát szerzett, majd 1905-től választott képviselője Pétervásárának, végig ellenzéki nézeteket vall. Radikális látásmódját előkelő családja kettős öröksége, de mindenekelőtt mániákus Habsburg-gyűlölete formálta, egyrészt a majtényi síkon a zászlót a császáriak előtt letevő Károlyi Sándor, valamint a fájdalmas véget ért mártír nagyapa, gróf Batthyány Lajos, akit 1849. január 8-án a Károlyi-palotában Windischgrätz utasítására letartóztattak, majd 1849. október 6-án az osztrákok kivégeztek, míg nagyanyját Haynau katonái botozták meg nyilvánosan.

Kis testi fogyatékossága és szélsőséges természete azonban nem akadályozta meg abban, hogy húszéves korában egy mesés hercegi vagyon urává váljék. Néhány százezer hektáros majorátust, Budapesttől egy óra járásnyira egy negyvenezer holdas hitbizományt örökölt, a főváros szívében pedig egy felbecsülhetetlen értékű park

által közrefont gyönyörű palotát. Károlyi Mihály gróf valószínűleg a korabeli képzeletbeli vagyonlista első oldalán szerepelne százmillió koronás vagyonával: „Az én vagyonomhoz 25.000 hold erdő, körülbelül 35.000 hold legelő és szántóföld, egy szénbánya, a gyógyvizei miatt fürdőhellyé kiépített parádi birtok, egy üveggyár, több budapesti bérház, az Egyetem utcai palota, a sásvári birtok és néhány vadászterület tartozott. Az egész birtok értékét mintegy 100 millió aranyforintra becsülték."

A tékozló aranyifjú szemén monokli villogott, cilinderje alól fölényesen, gúnyosan, hetykén dölyfösen szemlélődött a fővárosban, mert a fiatal mágnások gondosan kimunkált alaptípusát messziről meg lehet ismerni Pest utcáin – feltűnő megjelenéséről, erőltetetten mesterkélt beszédmodoráról, ruhájának érthetetlen ízlésű szabásáról –, akik határozottan elütöttek méltóságteljes őseik arisztokrata eleganciájától, az elit szilaj úri tartásától. De érdekes tanulmány lenne felkutatni a századelő fiatal mágnás exteriőrjének első nyegle, könnyelmű alakját, aki ugyan kékvérűnek mondta magát, de nincsen tisztában a helyesírás alapvető szabályaival, nem tud a tőle elvárható kifinomultsággal megnyilatkozni saját anyanyelvén. Megjegyezzük: ilyen volt aranyifjúként gróf Széchenyi István is. De ugyanilyen képet mutatott Károlyi Mihály gróf lapos, nagy karimájú, művészkedő kalapjában, amikor megjelent a lóversenytér zöld gyepén, vagy hanyagul elvetette magát a Nemzeti Kaszinó egyik kényelmes foteljében, mialatt még csak véletlenül sem jutott eszébe a könyvtárszoba meglátogatása, vagy amikor a vesztő kártyaasztalnál bűvölte az ördög bibliáját olyan veszteségekkel, melyek a magyar kártyások történetében is párjukat ritkították. Képzeletünket szabadjára engedve láthatjuk az ifjú grófot, amint golfozik,

teniszezik vagy jachtján küzd a háborgó szelekkel, csak éppen arra a helyre nem illik, ahová később a sors valami kegyetlen rejtélyességéből került. Ebből is kiviláglik az örök igazság: Fortuna kegyei kiszámíthatatlanok, a sorsnak útjai láthatatlanok.

Amikor elérkezett az 1917-es sorsfordító esztendő, a színpompás Károlyi-palota szalonjának ura dúsgazdag zsidó mágnásaival, léhűtő udvartartásával várta azt a pillanatot, amikor a világ a feje tetejére fordul. Persze adódik a kérdés: mit keresett Károlyi Mihály Pesten, aki élete nagy részét a festői Párizsban töltötte? Talán annyi pénzt költött el nőkre és kártyára, hogy azt már sem az Első Hazai Hitelbank, sem a Károlyi-uradalom nem bírta ki. Mivel itthon népszerűsége folyvást nőtt, egyedüli potentát személy volt antantbarátsága, demokratikus reformjai révén az ország vezetésére és az utca tömege előtt a „forradalom grófja" már prófétai szerepkörben tűnt fel. Az Astoria Szállodában a Károlyi-párt, a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisok és a szociáldemokraták 1918. október 25-én megalakították egy olyan Nemzeti Tanácsot, mely Wilson amerikai elnök elvei alapján önálló nemzeti létet követelt. Bár hozzáteszem, állítólag Wilson w hangját olyan különös hörgéssel ejtette ki a gróf a maga hibás beszédmodorában – amikor csodatevő hiedelemmel, tele reménységgel, szinte varázslatos hittel kezdett beszélni az amerikairól –, hogy az embernek már előre rossz véleménye volt a furcsa nevű idegenről, akitől Magyarország sorsa függött. De vajon a farkastorkú gróf hitt-e a sohasem megmentőben, a mindenható Wilsonban? Vélhetőleg kénytelen volt hinni, mert ez volt az egyetlen lehetőség, az utolsó szalmaszál, amibe kapaszkodhatott.

A tanács harminc tagot számlált, elnöke egy ékes szólású korcsmalátogató pap, Hock János plébános lett,

akinek fergeteges boudoirbotrányai derékba törték ragyogóan ívelő papi pályáját. Budáról egy környékbeli plébániára száműzték, hol később képviselőnek választatta meg magát. Idejét ezentúl a plébánia, a képviselőház, hírlapja szerkesztősége és a korcsma között osztotta meg.

A Nemzeti Tanács első kiáltványa a háború azonnali befejezését, a nemzetiségek teljes önállóságát és az ország területi integritását követelte. Az uralkodó, Ferenc József ezalatt Gödöllőn tartózkodott, és magához rendelte a grófot, mert sajnálatos módon még mindig inkább vele rokonszenvezett, mint a Tisza-féle Munkapárttal. Kedélyes ebédet költöttek el a kastélyban, és Károlyi most már bizonyosra vette másnapi kinevezését, de valójában akkor döbbent rá kivételes pozíciójára, amikor Sisi hozzá fordult a következőkkel: „Gróf, segítsen rajtunk! Mentse meg a császárt, az uramat, a maga királyát. Azt mondták nekem, hogy maga forradalmat akar csinálni, és minket Magyarországról kiűzetni. Meg tudna maga ilyen szörnyűséget tenni? Úgy-e, nem igaz? Gróf! Még egyszer az egekre kérem, mentse meg az uramat, hisz ő olyan jó ember!" – a császárné elviharzott, a császár folytatta: „Gróf úr (és erősen hangsúlyozta a megszólításokban különben szokatlan „urat"), okvetlen el kell mennem Bécsbe, hol a helyzet kezd aggasztó lenni. Jöjjön velünk, a vonat készen áll. Majd elintézzük ott a magyarországi ügyeket, mert hisz ön segíteni akar rajtunk, úgy-e?" A történet folytatása mindenki számára ismeretes. Az uralkodói pár és Károlyi másnap együtt utazott vonattal Bécsbe, aztán a tárgyalások befejeztével a gróf visszatért Budapestre: „Soha nem láttám ahhoz hasonlót! A Nyugati pályaudvar előtt óriási néma tömeg várakozott. Ezt a mozdulatlan, fekete sokadalmat időnkint lassú áramlások járták át. A hullámzó népség fölött a síri csöndben *hatalmas zászlók* lengedeztek. Pirosak, vörösek, skarlátok, pipacs-, tégla- és bíborvörösek voltak ezek a forradalmi jelvények, melyek különös kontrasztban voltak a tömeg feketeségével és az ég szürkeségével. A néma gyülekezet egyszerre csak kettévált, hogy utat engedjen a „nép vezetőinek". Mindenki látni és éltetni akarja a peronon megjelenő Károlyit. Ki zsebkendőt, ki zöld gallyat, ki pedig nemzetiszínű zászlót lobogtat. Magyarország megmentőjét üdvözlik az érkezőben! Károlyi elkezd szónokolni, és izgatottan hadonászik. Senki sem érti, hogy mit mond, de minden pillanatban éljenorkán tör ki. Mindegy, mit beszél, mert úgyis vakon bízik benne az utca népe." Aztán következett a feketeleves, ugyanis Ferenc József engedett Windischgrätz herceg intelmeinek, és végül Károlyi helyett Hadik János grófot (1863–1933) bízta meg kormányalakítással, ami eredendően halálra ítélt kísérlet volt a feudális rend kreatúrájával, a „régi rend levitézlett uraival" a főszerepben. A tiszavirág-életű Hadik-kormányról, amely mindössze három napig vegzált, íme egy ismert anekdota: „1918. október 30-án Hadik János felkéri Fenyőt kereskedelmi miniszternek. Fenyő másnap reggel a spenótszínű ruhájában büszkén indul új hivatalába, az utcán egy autó lassít mellette, valaki kiszól, hogy a Hadik-kormány megbukott, már nem kell sietnie." Vagy a másik mosolyfakasztó történet: „Ignotus Bernbe utazik, hogy Károlyi Mihály megbízásából magyar érdekekért lobbizzon az ottani követségeken. Ignotus egy kis kölnivizes üveget hord magánál, s miután valakivel kezet fog, a kölnivízből egy keveset a zsebkendőjére locsol és letörölgeti a tenyerét", tudniillik az ország élenjárójának tisztának, feddhetetlennek kell lennie, mint a ma született báránynak – ha belülről nem megy, akkor legalább a külsőségeiben.

Attól a perctől kezdve, hogy 1918. október 16-án gróf Tisza István a parlamentben bejelentette, hogy „a háborút elvesztettük", páni gyorsasággal követték egymást a kedvezőtlen események. A halálharang megkondult a Monarchia és a Habsburg-ház felett. Budapest halottak napjára készült, és a ködben fehér őszirózsákat árultak mindenütt, de nem sok jutott belőle a temetőkbe, mert az emberek azokat mind egy szálig magukra tűzték. A polgári demokratikus forradalom október 31-ei eseményeinek szégyenfoltja, hogy a „délutáni és esti órákban Tisza István Hermina úti villájába fegyveres katonák hatolnak be (hogy kik, máig sem sikerült megnyugtatóan tisztázni), elzavarják a villa őrzésére kirendelt csendőröket, és Tiszát rövid szóváltás után agyonlövik". A Pesti Hírlapban: „A véres szabadságnak áldozatul esett gróf Tisza István", továbbá több mint 600 ember halála, és rengeteg sebesült, fosztogatások, rablások kerültek az őszirózsás forradalom számlájára. József főherceg, a királyt teljhatalommal helyettesítő kormányzó *homo regius* visszavonta gróf Hadik János október 29-én kelt miniszterelnöki kinevezését, és Károlyi Mihályt, a Magyar Nemzeti Tanács elnökét nevezte ki miniszterelnöknek. Andrássy Gyula gróf, a Monarchia külügyminisztere Bécsből kétségbeesett különbékét kért. A dualizmus hivatalos megszüntetését és a Monarchia visszavonhatatlan fölbomlását jelezte a november 16-án kelt „I. számú néphatározat", mely kimondta: „Magyarország minden más országtól független népköztársaság", IV. Károly elmenekült az országból. A Habsburg-dinasztiának vége. És hogy kik akarták megmenteni Magyarországot? „Tizenegy zsidó és nyolc bűnös magyar!" Károlyi Mihály gróf, Schwimmer Róza, Hatvany-Deutsch Lajos báró, Kunfi-Kunstätter Zsigmond, Böhm Vilmos, Biró-Blau Lajos, Ábrahám

Dezső, Garbai Sándor, Garami-Grünfeld Ernő, Jászi-Jakobovics Oszkár, Szende-Schwarz Pál, Weltner Jakab, Lovászy Márton, Hock János, Fényes László, Batthyány Tivadar, Müller Ernőné, Jánosi Zoltán, Purjesz Lajos.

A háborús vereség, a Monarchia felbomlása, az utódállamok létrejötte nyomán az ország a teljes külpolitikai elszigeteltség helyzetébe jutott. Mennyire igaza volt Napóleonnak, amikor azt mondta: „A háború kimenetelét háromnegyed részben morális tényezők döntik el. A hadsereg erőviszonyai csak egynegyed részben jönnek számításba." Tudjuk, a feladat, az ország közigazgatási és gazdasági integritásának és belső békéjének fenntartása, egy halálraítélt országot megmenteni a kivégzéstől, lehetetlennek ígérkezett. Rendkívül illuzórikus és jóhiszemű osztrák aspektus volt ez, amiben igazából nem hihetünk, még Andrássy gróf személyi garanciái ellenére sem, mert a központi hatalmak katonai és gazdasági összeomlása után kizárólag egy ellentmondás nélküli érvényesített, megsemmisítő békediktátum következhetett. Ezentúl ennek tükrében, még az is megkockáztatható, hogy ami 1918 októbere végén történt („lánchídi csata", Forradalmi Katonatanács létrejötte), az nem volt forradalom, hanem az ország totális katonai és gazdasági összeomlásának, az elvesztett háborúnak, illetve „az elkínzott, elvérzett, eltetvesedett, félholtra koplalt frontkatonák" (1,2 millió katona szerelt le) hazaérkezésekor bekövetkező szörnyű istenítélet szükségszerű megjelenési formája, azaz Károlyi az ölébe hullott politikai hatalmat pártérdekeinek maradéktalan megerősítésére szándékozott felhasználni. Sokak állítják, hogy egyedül ő volt hivatott az ország megmentésére, aztán mások a Hadik-kormány becsületességére esküsznek. Ma már tudjuk, hogy ez a politika sem a magyarság, sem

az emberiség érdekeit nem szolgálta, és szükségszerű következményeként követték a bolsevizmus fenyegető rémségének megrázkódtatásai, mely bevégezte „a magyar intelligencia harmadik prostitúcióját", mellyel a kommunista vezérek minden emberi cselekvést felülmúló butasága és aljassága a terror magasiskoláját alapította meg és tette politikailag életképessé a legszörnyűbb anarchiában. Talán okosabb, megfontoltabb lett volna tartózkodni minden olyan erőszakos, végzetes túlzásokat hordozó cselekménytől, mely képes alágyújtani annak a lőporos hordónak, amelyiken a magyarság éppen akkor haláltáncát járta. Bizony felelőssége vagyon azon meggondolatlan politikusoknak, akik önnön becsvágyuk, vakmerőségük okán égő fáklyáikkal világosságot gyújtottak Magyarország bukásához. Summa summarum kijelenthető: a Károlyi-féle régime a kül- és a belpolitikában egyaránt magatehetetlennek bizonyult.

1919. február 15-én fogadták el a „A földmívelő nép földhözjuttatásáról" szóló Nagyatádi Szabó István földtörvényét, melyben a nagybirtok 500 holdon felüli, az egyházi birtok 200 holdon felüli kártalanítás ellenében való kisajátítását mondták ki. A földeket 5–20 hold nagyságú parcellák formájában osztották volna szét a föld nélküli parasztok között. Tavasszal kezdett hozzá példamutató módon a vörös gróf saját kápolnai birtokán a földek kiosztásához mint az ország legnagyobb birtokosa: „Szakadt az eső azon a február végi napon, amikor birtokaimat felosztottam. ...a parasztok nagy esernyők alatt álltak ott, mélyen barázdált arcukból a meglepetés, a csodálat és a gyanakvás valami leírhatatlan keveréke sugárzott felém. Nem tudták elhinni, hogy álmuk valósággá válik. Annyiszor becsapták, bolonddá tették már őket! A kápolnai földosztás után olyan legenda keletkezett, amelyben én valami Tolsztojként vagy Gandhiként szerepeltem." Még ha a Széchenyi-féle magasságot el nem érhette, ugyanaz a szellemi-erkölcsi génvonal munkált a vörös grófban, tudniillik ő is élhetett volna békén és fejedelmien hatalmas birtokai busás jövedelméből a feudális Magyarországon, de lelkiismerete szerint úgy döntött, hogy a hárommillió koldus javára inkább szétosztja földjeit. Ez volt az utolsó csepp a pohárban az arisztokrácia és rokonai szemében. Elszigetelt jelenség volt és maradt, sem nagybirtokostársai, sem pedig az egyház részéről jövő cselekvés nem követte. A magyar földbirtokosok magatartását féltestvére, az a Károlyi József gróf testesítette meg, aki a földreformmal élesen szembehelyezkedett.

A kommunista hatalomátvétel idején, a diktatúra napjaiban Károlyi családjával visszavonult a Svábhegyre. Magányban éltek – gyermekeikkel, Cora nevű kutyájukkal és egy tehénnel, mely a tejellátásért volt felelős – azzal a szilárd elhatározással, hogyha felesége Andrássy Katinka felkelhet a gyermekágyból, azonnal külföldre távoznak. A villát folyton figyelték, őrizték konspirációtól tartva. A diktatúra első intézkedése a földosztás azonnali leállítása volt. A paraszti törpebirtokok kivételével az állam kisajátított mindent. A fővárosban gazdasági anarchia uralkodott, a parasztok kiéheztették a munkásokat, a katonák nélkülöztek.

1919. július 4-én indult el a Károlyi család Ausztria felé. Az emigrációt egy évre tervezték, ám huszonhét kemény esztendő lett belőle. A határon derült ki, hogy a sofőr ellopta a kis kozmetikai táskát, mely a drága ékszereket rejtette. Egy határ menti kis faluban éjszakáztak, ahol a menekülők szöktetéséből éltek, így kijelentette a házigazda, hogy Katust nem nehéz parasztlánynak

beöltöztetni, de a grófról azonnal kiderül, hogy zsidó. Másnap krumplisszekéren vitték át őket a Lajtán, kiéhezve, bőrig ázva érkeztek meg egy osztrák kisvárosba. Majd a Prága felé tartó vonaton, amikor azt hitték, végre biztonságban vannak, valaki felismerte a grófot, és jelentette a rendőrségnek. Őrizetbe vették a családot, majd szabadon engedték őket. „Ebben az időben tanultuk meg azt is, mi az: éhesnek lenni" – emlékezik a gróf. Útjuk Olaszországba vezetett, majd Jugoszláviában töltöttek két esztendőt. Áll itt egy kis anekdota Fényes László jeles újságíró tollából, aki politikai nézetkülönbségeik ellenére nagy tisztelője és barátja volt Károlyinak: „Károlyiék emigrációjuk hosszú idénye alatt először a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság egyik adriai tengerpartján éltek. A Bethlen-kormány Magyarország egyik leggazdagabb arisztokratájának, Károlyinak a vagyonát lefoglalta és szétosztotta a főurak között. Így a hírek szerint nagy szegénység nehezedett rájuk. Fényes, amikor elindult Károlyiék látogatására, két nagy sonkát hozott Fiumében a hajóra. Splitben Károlyi már várakozott rá. Helyzetük nem volt olyan reménytelen, mint ahogy Fényes képzelte. Egy lerobbant ház első emeletén laktak. Öt szobájuk volt: szalon, ebédlő, hálószoba, egy szoba a kisgyerekeknek, és végül ötödiknek még egy vendégszoba is. A nehéz munkát bejárónő végezte, míg Károlyiné, azaz Andrássy Katinka bevásárolt, főzött, és kisgyerekeit gondozta. Károlyinak még egy nagy üveg trák vörösbort is sikerült szereznie a vendég fogadására. Vacsora után a szalonban beszélgettek hárman. Sok mindenről: Károlyi amerikai útjáról, amikor barátokat próbált szerezni Magyarországnak; a német imperializmus elleni beszédeiről; a kálkápolnai földosztásról, amikor nagybirtoka egy részét felosztotta zsellérek és szegényparasztok között. Végül pedig rátértek a forradalomra és az elkövetett hibákra, aztán aludni tértek. A vendégszobában Fényes levetkőzött, és – mivel hotelszobák lakója volt – cúgos cipőjét kivágta az ajtaja elé, hogy azt az inas kitisztítsa. Inas azonban nem volt a házban, mint ahogy ez Fényesnek eszébe is jutott, amikor tulipános ingében bebújt az ágyába. Kinyitotta az ajtót, behúzta a két lábbelit, és ágya mellé helyezte. Reggel 6 felé, amikor már világos volt, hunyt szemmel a takaró alatt figyelte meg, amint Károlyi gróf lábujjhegyen besurran a szobába, megragadja az ágy alatti cipőket, kimegy a szobából, majd néhány perc múlva fényesre kipucolva visszahozza, és az ágy alá teszi. Fényes a takaró alól leste meg a játékot, és soha nem említette sem az ország egykor volt leggazdagabb földesurának, sem másnak." Lám, ekként múlott el az ambiciózus arisztokrácia dicsősége úgy, hogy a mesés vagyon és a patinás nemesi név élvezetében abban lelte örömét, hogy saját kasztjából kilépvén oly destruktív eszmékkel játszadozott, kacérkodott, melyek lerombolták mindazt, amit éppen a legjobban szerettek, mindazt amiből ő maga is egykoron fakadt.

Miután Angliában letelepedési engedélyt kaptak, egyik panzióról a másikra vándoroltak. A kor elit szokásainak megfelelően gyermekeik németül beszéltek, de mivel ez Angliában nem volt kívánatos, és angolul még nem tudtak, ezért egy időre megnémultak. Amikor végre megfelelő lakást találtak, valóságos áldásnak vélték a gáztűzhelyt. A házaspár elkezdte az álláshirdetéseket böngészni. Katus cikkeket írt, a grófnak nem volt ilyen egyszerű a dolga. Nem volt üzleti érzéke, volt ellenben viharos politikai múltja és rendetlenkedő egészsége, valljuk meg nem volt már fiatalember. Felesége az Egyesült Államokban kapott állást, de gróf Szé-

chenyi László, Magyarország washingtoni nagykövete – mellesleg unokatestvére – valóságos rágalomhadjáratot indított ellene, hogy Katus „vérszomjas bolsevik". Megdöbbentő módon pont az ellenkező hatást váltotta ki a kampány, ugyanis a szabadság hazájában lelkesen fogadták, maga Franklin Roosevelt felesége vette pártfogásába, sőt meghívta, lakjon nála. Karácsonykor ezerdolláros csekket küldött haza a gyermekeknek, majd jött a hír, tífuszt kapott. A pénzből a gróf rögvest hajójegyet váltott, és felesége után indult azzal a feltétellel, hogy megkérték nyomatékosan, ne tartson előadásokat és „ne említse azt a szót, hogy szocializmus. Mi, ideát nem hiszünk benne."

Közben elkezdődött Budapesten az ellene indított hazaárulási per. A gróf emlékiratainak tanúsága szerint életének legnagyobb keserűsége az ellene indított bűnvádi eljárás, melynek során hazaárulónak, országvesztőnek nyilvánították és megfosztották káprázatos vagyonától. A tetemes birtoktest csábító zsákmányt jelentett az ellenforradalmárok számára, ezért eltökélték magukban, hogy megszerzik bármi áron. A soviniszta Magyarország repdesett az örömtől, hogy végre megtalálta a bűnbakot. Károlyi úgy érezte, hogy az emberek megfeledkeznek néha arról, hogy a történelemnek megvan a maga menete, amikor minden emberi erőfeszítés hiábavalónak bizonyulhat. Ekkor az ember kénytelen a történelem parancsa szerint cselekedni, mert maga is báb az istenek kezében, akárcsak a görög tragédiák szereplői.

A per egyéni tragédiáján túlmenően a Horthy-rendszer igazságosztói példát statuáló koncepciós pert rendezett annak érdekében, hogy az „új Kossuth" (merthogy ekként emlegették a grófot) forradalmi események során tanúsított magatartásáért, méltó büntetésben részesítsék.

Windischgrätz herceg, aki máskülönben rokona volt a grófnak, mert egyik unokatestvérét vette feleségül, dühödt támadást intézett Károlyi Mihály ellen. Hazaárulással, katonai titkok kiadásával és franciaszimpatizánssággal vádolta mondván, 1918 októberében Magyarország kedvező különbékét köthetett volna Andrássy Gyula (a gróf apósa) külügyminiszter vezetésével, de ebben Károlyi Mihály végzetes diplomáciai, politikai dilettantizmusa megakadályozta. Az osztrák diplomata bámulatos köpönyegforgatóként csak mint IV. Károly rossz szelleme ténykedett, sőt közélelmezési miniszterként belekeveredett egy kényes, 10 milliós burgonyapanama-ügybe sikkasztás gyanújával, melynek tisztázásakor Svájcba szökött. Nos ez a „feddhetetlen" ember nyújtotta be Károlyi ellen a fehérterror gyalázatos vádjait. A kalandor herceg semmiféle bizonyítékkal nem tudott előállni, ezért időhúzásra volt szüksége, majd szégyenkezve közölte a bírósággal, hogy rosszindulatú informátorai félrevezették. Összes vádját visszavonta.

Az eljárás ékes bizonysága volt a Bethlen-éra fasiszta, brutális, törvénytelen igazságszolgáltatási rendszerének, annál is inkább, mivel Károlyi távollétében, külföldi emigrációja alatt történt az ítélkezés azzal az indoklással, hogy csak kártérítésre akarják ítélni, zárójelben pedig egy ember becsülete, valamint csekély negyvenezer holdnyi földbirtoka volt a tét. Az úgynevezett „polgári" perben egyik oldalon állt a magyar állam képviseletében a Kincstári Jogügyi Igazgatóság felperesi pozícióban, vele szemben Károlyi gróf, akit ügyvédei képviselték, nevezetesen Nagy György, Szabadkai Ács Jenő, Buza Barna és Nagy Vince, akik szívvel és teljes lelkiismerettel vitték az ügyet bízván abban, hogy a pert minden bizonnyal megnyerik. De nem így történt! A pervesztés bekövetke-

zett, de mindez nem a kiváló teljesítményt nyújtó ügyvédeken múlott!

A magyar arisztokrácia nem felejtette el a vörös gróf és az októbrizmus okozta mély sebeket, a földreformot, a demokratikus választójogot, a szabadságjogokat, a szociális törekvéseket, a köztársaság kikiáltását, melyek okán mágnások, főurak, rokonok mind-mind csatarendbe álltak ellene. A perindító saját sógora, Festetics Sándor, a későbbi nemzetvesztő nyilasvezér gróf volt, aki a rejtélyesen eltűnt 5 millió korona elsikkasztásával vádolta meg, és durva, lejárató sajtóhadjárat vette kezdetét *„Károlyi Mihály titokzatos milliói"* címmel. A hűtlen vagyonkezelés a későbbiekben is kedvelt híranyag, ebben csak 200.000 dollár elszámolását követelték rajta. A vádpontok között szerepelt még a Károlyi-kormány ész nélküli költekezési politikája, amennyiben az állam hadikiadásai a korábbi 700 millióról 1000 millióra emelkedtek a tetemes munkanélküli-segély, árvasági ellátás, karhatalmi kiadás okán.

A birtokok értékét eredetileg százmillió aranyforintra becsülték, melyet miután állami kezelésbe vettek, két év alatt a tizedére csökkent. A birtok szabad prédája lett az intézőknek, számvevőknek, tisztviselőknek. A teljes eltékozlás megállítása miatt 1920. május 10-én a hitbizományi bíróság elrendelte a hitbizományi zárlatot, zárgondnoknak a család bizalmasát Grecsák Károlyt nevezték ki. Az intézkedés előnyös volt, mert ezzel lehetővé vált a birtok rendezett működtetése, illetve sikerült elkerülni a bűnügyi zárlatot. A hitbizománynak a gróf nem tulajdonosa, csak haszonélvezője volt, ezért az állam úgy vonhatta el, ha a fiát és az ő örököseit kisemmizi. Ennek érdekében külön törvényt kellett alkotni és elfogadtatni, ez volt a „lex Károlyi". A törvény kizárta a gróf leendő gyermekeit az öröklésből, a birtok 60%-a az államé, 40%-a a család másik ágát, József testvérét illette.

Ezt követően elkezdődhetett a per: nyomozólevelet és körözést bocsátottak ki Károlyi ellen hazaárulás és Tisza István gróf meggyilkoltatásának vádjával. Az ügyészi indoklás a következőképpen szól: a külföldön tartózkodó Károlyi Mihályt alapos gyanú terheli 1. a kormányt a háború befejezésére és mindenáron való békekötésre kényszerítette, 2. ellenséges kémekkel érintkezett, maga is fizetett kém volt, katonai titkokat árult és lopott el, 3. az Osztrák–Magyar Monarchia felbontása érdekében ellenséges nagyhatalmakkal tárgyalt, antantorientációs külpolitika, 4. fogadást ajánlott, hogy Magyarország köztársaság lesz, 5. felségárulás, hűtlenség és zendülés, 6. az ellenségnek az országba szabadon való besétálása miatt tette le a fegyvert, 7. forradalomra való felbujtás, 8. állami pénzből való sikkasztás bűntette miatt. Minden bizonyíték nélkül állították, hogy Károlyi az államot anyagilag a „tönk, az erkölcsi romlás és a végpusztulás örvényébe sodorta", majd 1920. június 1-jével bűnügyi zárlatot rendeltek el. A hitbizomány így kettős zárlat alá került. A felperes azt kérte, hogy mondják ki a Károlyi-vagyonnak – a feleség és gyermekek teljes kizárásával – átszállását az államra. Így történhetett, hogy a felperes politikai nézetei, frázisai emelkedtek vádpontokká, igazi konkrétumokat nem tudtak felmutatni, a vádpontokat módosították, bővítették, újraírták azzal védekezvén, hogy nehéz bizonyítani a hazaárulást, a kémkedést szintén nem tudták bizonyítani, aztán arra hivatkoztak, hogy a bizonyítékok megsemmisültek: „a bizonyítékok pusztán pletykák, a beígért súlyos bizonyító okiratokban foglaltak üres szappanbuborékok, dajkamesék..." Az ítélet, mely a rágalmak közül semmit sem tudott bizonyíta-

ni, így szólt: „A törvényszék megállapítja, hogy Károlyi Mihály alperesnek belföldön található összes vagyona az államra szállott át", hemzsegett a hamis ténymegállapításoktól, téves közlésektől, és arra az álláspontra helyezkedett a bíróság, hogy egyedül és kizárólag Károlyi az oka és előidézője a háború elvesztésének, a forradalom kitörésének, az uralkodó trónvesztésének, az ország megszállásának. Érdekes még, hogy egyetlen minisztertársát nem vonták felelősségre, sőt volt, aki újra miniszter lett a Horthy-rendszerben. A bíróság nem volt hajlandó meghallgatni a gróf egyetlen tanúját sem, egyetlenegy, mellette szóló bizonyítékot nem fogadott el, hivatalos dokumentumot nem mutattak be. A bűnösséget azon az alapon mondták ki, hogy a vádak köztudomású tényeken alapulnak, ezért nincs szükség bizonyítékra. A bűnbak tehát megtaláltatott: „bűnbakot fogtak egyetlen ember személyében", elfeledkezve a valódi bűnösök felelősségre vonásáról, akik százezrek halálát, milliók nyomorúságát, az embertelen háborút okozták. A gróf válasza a következő volt: „Emelt fővel, nyugodt lelkiismerettel, büszke öntudattal vállalom ezt a bűnlajstromot, s úgy érzem, hogy ez a bűnlajstrom büszkeségem és dicsőségem lesz nekem a történelem előtt... De fel fog eszmélni a magyar nemzet ebből a beteg kábulatból, meg fogja ismerni az én bűnlajstromom igazi értelmét, s igazságot fog nekem szolgáltatni. Az lesz majd az én perem igazi ítélete. Tudom, hogy el fog jönni az ítélet, nem hiszem, de bizonyosan tudom." Károlyi bízott, abban, hogy a Horthy-rendszer nem lesz hosszú életű, ám pontosan tudta, hogy az emigrációs tábor ereje nem elegendő a szembeszálláshoz.

Az 1921-ben indult per vagyonmegosztási ítélete 1927-ben született meg, ennek értelmében az alperes

hitbizománya tiszta értékének 50%-a száll az államra, a hitbizomány minden aktívája és passzívája 50%-os értékben érinti az államot. A család anyagi helyzete valamelyest javult, 40%-os részét eladta az államnak tíz és fél millió pengőért. A gróf képtelen volt belenyugodni a törvénytelen és megbélyegző ítéletbe, de perújítási keresetüket a tábla elutasította. „Ne felejtsék el a magyar urak, hogy a Károlyi-vagyon elkobzásával nem engem sújtottak, hanem a magyar földműves szegénységet. És a magyar paraszt nagyon is tudja, hogy az a föld már jog szerint az övé volt, azt rabolták el tőle."

1946 őszén tért haza a család: „Igazi boldogság volt sétálgatni a Váci utcán, nézegetni a kirakatokat, ebédelni a kertvendéglőben, ahol cigányzenészek játszották az ismerős dallamokat, repertoárjuk fél évszázad alatt semmit sem változott, olyan elpusztíthatatlannak bizonyult, mint maga az öreg folyó. Életem alkonyán ismét rátaláltam Budapestre, ifjúságom, első szerelmeim, a gondtalan évek, az idealista álmodozások és a keserű csalódások e gyűlölt és mégis annyira szeretett, oly sokáig nélkülözött városára" – írja Károlyi. Egy napon a gróf kilátogatott Fótra, gyermekkora színhelyére, ahol nagynénje, az ifjúkorában szépségéről és hallatlan eleganciájáról híres, Apponyi Fanny élt, akinek unokahúga, Apponyi Geraldine később Albánia királynője lett. Lám, milyen kicsiny az arisztokraták világa. A grófnőnek mindössze két szobát hagytak meg a kastélyban, mivel példás úrnőként viselkedett. Így most az egyik fürdőszobában lakott, telezsúfolva bútorokkal, könyvekkel, kéziratokkal, ahol szorgalmasan gépelte a család történetét. Nem panaszkodott, nem volt benne semmi keserűség, ellenben volt benne valami különleges, fajtáját jellemző arisztokratikus tartás.

A II. világháború után az 1946. évi II. törvény felsorolta Károlyi érdemeit: a magyar nép földhöz juttatását, a függetlenség kivívását, a demokratikus államrendszer megvalósítását, és jóvátétel címén visszanyerte az ellenforradalom idején tőle elkobzott vagyona egy részét. 1946. május 10-én ünnepélyesen fogadta Károlyit a nemzetgyűlés: „Köszönet és hála az egész magyar nép nevében!" – mondta Rajk László. Kinevezték párizsi nagykövetté 1947-ben, visszatért Párizsba. Magyarországra való visszatérése előtt elhatározta, hogy akármi történjék, itthon marad, hazájában akart meghalni, és nem emigránsként valahol a világban, „Az én sorsom az volt, hogy hontalan legyek" örök kívülállóként, outsiderként. Ekként konstatálnia kellett, hogy a helyzet nagyot fordult, barátai féltek a társaságában mutatkozni, körülötte mindenkit letartóztattak, koncepciós perek kezdődtek, a titkosrendőrség végig a nyomában volt, döntenie kellett: a barikád melyik oldalán áll. Nem maradt más választása, 1949-ben lemondott követi megbízatásáról. Szakított Rákosival, a magyar kormánnyal, és felkészült a második emigrációra. Nem hitte, hogy elhagyhatja az országot, így a sikeres határátlépéskor a következő sürgönyt küldte feleségének: „*Les canards ont bien passé* – a kacsák szerencsésen átértek." Károlyi gróf nem élhetett hazájában anélkül, hogy ne tiltakozzék azon események ellen, melyeket szocialista politika vagy erkölcsiség jogcímén leműveltek.

„Vajon Júdás árulása nem a megváltást tette lehetővé a hívők számára? Nincs más mércénk, mint a saját lelkiismeretünk. Nem hiszem, hogy erkölcsről prédikálni bárkinek is joga volna közölünk, akik ebben a durva korszakban éltünk, és akik felelősek vagyunk a világ mai nyomorúságáért. ...A kérdés akkor nem úgy állt, hogy szocialista demokrácia vagy kommunista terror, hanem a náci terror térhódítását kellett megakadályozni Európában. Ez volt minden haladó európai ember elsőrendű kötelessége" – vetette papírra a 79 éves gróf élete végső számvetésének gondolatait, készen állva arra, hogy szembenézzen az örökös magánnyal, melyből nincs visszatérés.

ANARCHISTA ÉS NEMZETVESZTŐ NYILASKERESZTES GRÓFOK

Az elvesztett háború, az ország katonai megszállása, a Tanácsköztársaság bukása, a gyalázatos emlékű proletárdiktatúra főszereplői vezették az országot Trianon tragédiájához, és az azzal együtt járó sokkszerű, kétségbeesett gazdasági és politikai válsághelyzethez, mely a szélsőséges ideológiákat valló radikális megoldások híveinek, a földalatti mozgalmaknak kedvezett. Ezzel egy időben feléledtek azok a nemzeti és faji célok, melyek a nagy nemzeti öntudatra ébredés mítoszát segítették. Az 1918-as fordulat előtt az arisztokráciának történelmi kötelessége volt konzervatívnak, a nemesi hagyományok politikai őrzőjének lenni, vagy liberális meggyőződésűként az alkotmányos királyságot legalizálni. Ebben az időben az úri arany középmértéktől csak balra lehetett eltérni. Az elvárt arisztokrata politikai magatartás a feltétlen Habsburg-királypártiságban öltött testet. 1919 után elkezdett kinyílni a világ, és bőven volt politikai tér a jobbra elhelyezkedő irányzatok számára. Ám a kényes főúri világ ezt sem tűrhette, hiszen joggal féltette a latifundiumot, atyáik ősi birtokait az újonnan feltörekvő és meggazdagodni igyekvő társadalmi rétegek fosztoga-

tó éhségétől. Az eredendő arisztokrata stílus semmilyen szélsőséges, erőszakos politikai demagógiával nem fért össze. A különítményes bárót, az ébredő őrgrófot, de a nyilas grófokat saját társadalmi osztályuk árulóiként éppúgy két lábbal rúgatták ki az előkelő társaságból, mi több saját családi kötelékéből, mint a köztársaságpárti vagy a szocialista grófot. Még a legszélsőségesebb baloldali irányzatnak, az anarchizmusnak is voltak Magyarországon hívei. Egyik vezéralakja az 1877-ben született Batthyány Ervin gróf volt, akit családja bolondnak tartott, ezért ki is tagadott. A gróf valamit megérzett az elodázhatatlan változások szeléből. Észrevette és magáévá tette a modernizáció talaján megszülető új gondolatokat, az új utak kialakulását.

Batthyány gróf mesébe illő története arra bizonyíték, hogy az arisztokrata ember is lehet moralista, függetlenül az ideológiai köntöstől. Ady Endre a Budapesti Naplóban így interpretálja a gróf különc gondolkodásmódját: „Nálunk az rettenetes bűn, ha valaki új lelki, kulturális és intellektuális dogmákhoz mer elszegődni. Olyan dogmákhoz, melyek még patentet nem nyertek nálunk. Gróf Batthyány Ervin csak azért lehet anarchista s kényszerzubbony nélkül, mert gróf." Már gyermekkorában eltökélte, hogy radikálisan szakít a dologtalan, unalmas, semmittevő úri élettel. Vagyonáról lemondva kőművesszakmát akart tanulni. Hiábavalóak voltak a külföldi tanulmányok, az utazások. Londonban az ifjú gróf megismerkedett az anarchizmus élő gondolkodóival, így Kropotkinnal, Malatestával, akiknek azonnal hatása alá került. Vagyonát a mozgalom hazai céljaira akarta fordítani. Családja megdöbbenéssel vette tudomásul anarchista nézeteit, ám amikor a gróf fel akarta osztani birtokait béresei között, azonnal kérték gondnokság alá

helyezését, így 1901-től egy bécsi idegszanatóriumban, a Holländer Intézetben helyezték el. A fekete bárány 1901-ben távozhatott. Lapot indított, és Vas megyei, bögötei birtokán új szellemű reformiskolát hozott létre a parasztgyermekek számára. Természetesen az odajáró gyermekek szülei boldogok lehettek a költségek megtakarítása miatt, de vajon érzékelték-e a gróf tettének valódi súlyát? Vélhetőleg nem. Az iskola tevékenységében veszedelmet látó hatóság viszont igen, mert betiltották működését. A gróf 1910-ben eladta a birtokot, és megundorodva a pénzhajhász álanarchisták kalandorságától, Angliába költözött. 1913-ban még magyar állampolgárságáról is lemondott, majd eladta bögötei birtokát. Angliában halt meg 1945-ben.

Az arisztokraták közül azok vallottak baloldali nézeteket, akikben nem munkált kellő erővel a félelem szülte óvatosság, ezért az általános társadalmi, szociális problémák megoldásait egyenesen felvállalták. Jobboldalivá azok váltak, akiknek anyagi lehetőségei elmaradtak előkelő származásuktól, és a lehetetlen, sőt a tehetetlen patthelyzet elégedetlenséget, neheztelést, gyűlölködést keltett bennük, mely már a szélsőjobboldaliság indítéka lehetett.

Hitler hatalomra kerülését követően az arisztokrácia baloldali meggyőződésénél gyakoribb volt a jobbra, a fasizmus irányába való eltolódás. A legismertebbek közülük a „nyilas grófok", Festetics Sándor, Széchenyi Lajos és Pálffy Fidél grófok, valamint Kemény Gábor báró. Tolnai gróf Festetics Sándor, Ágost Dénes politikus, hadügyminiszter, hitbizományi nagybirtokos és gróf Károlyi Mihály sógora egy dunántúli, festői szépségű kastélyban, Dégen született 1882-ben. A kastélyhoz számos legenda fűződik. Úgy szólt a fáma, hogy a

magyarországi szabadkőművesség titkos központját itt rendezték be. A Festeticsek keszthelyi ága 1770 körül vált el a később déginek mondott ágtól, ekként a dégi klasszicista kastély, Pollack Mihály egyik első önálló, nagyszabású munkája 1769 óta van a nagy hírű nemesi család tulajdonában. A századfordulón átalakított, akkor még meseszép kastély legnagyobb angolparkjával, hektárnyi hosszan elhúzódó halastavával, melyről csak a beavatottak tudhattak, különös titkok egyedüli tanúja volt. Az átépítéskor semmisült meg a család levéltára is, benne a magyar szabadkőművesség 1795 előtti teljes levéltári anyagával, amelyet éppen a kastélyépíttető Festetics Antal vásárolt meg, miután I. Ferenc király betiltotta a páholyokat. A gróf dégi kastélyában gyűjtötte össze és rendszerezte a szabadkőművesség addigi magyar történelmének iratait és levelezését. A levéltár körülbelül 104 kötetet, 10.000 ívnyi anyagot tartalmazott. Páratlan szellemi kincs veszett tehát a semmibe. Jellegzetes szabadkőműves-motívumokat fedezhetünk fel a kastély jobb szárnyán található, ovális alaprajzú, gipszből formázott sasokat ábrázoló csodálatos tükrökkel díszített nagyteremben: a csillaggal ékített padlózat, a homlokzaton megjelenő napábrázolások, valamint a sakktáblaminta. Egy stukkó rózsa van a mennyezet közepén, a titkos megbeszéléseket hajdanán *sub rosa*, azaz a rózsa alatt tartották. Egyébként is tele volt a ház a szabadkőművességre utaló jelképekkel. Festetics Antal gróf természetesen maga is tagja volt e titokzatos társaságnak, és mint a mozgalom lelkes híve, illetve mint a magyarországi páholy nagymestere itt rendezhette gyűléseit. A rejtelmes kastély a helybeliek szerint tiltott összejöveteleknek adott otthont, ahol egy kör alaprajzú eldugott szobácskában rejtegették a szabadkőműves-iratokat. Festetics

Sándor gróf a kastély utolsó gazdája, Antal dédunokája szintén szabadkőműves volt, ahogyan egy 1785-ből lejegyzett páholynévsor szerint gróf Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum megalapítója is.

Festetics Sándor gróf a korabeli vagyonlista előkelő második helyezettjeként sorakozott fel gróf Károlyi László 15,3 millió pengős vagyona mögött 13,5 millió pengővel, őt Habsburg József főherceg követte 10,5 millió pengőt érő gazdagsággal. A gróf élettörténete azért érdekes számunkra, mert láthatóvá válik egy magyar nábob különlegesen extrém szellemisége, világnézete, melynek kapcsán korabeli arisztokrata körök bevett kedvtelésein túllépve nemcsak nőkre, lóversenyre, vadászatokra, elegáns öltönyökre, mesebeli palotákra, drága műkincsekre fordította vagyonát, hanem meglepő módon gyakorta szélsőséges politikai elképzeléseinek megvalósítására.

Ez a vad eszmék vulkánszerű robbanása azzal magyarázható, hogy a két világháború között az arisztokrácia, a történelmi főrendi ház „minden etikett fölénye és társadalmi tekintélye" mellett már a társadalom perifériájára szorult. A gazdag mágnások mint súlytalanná vált főnemesség olyan rendkívüli, önmagában különc, szélsőségesen eltökélt, ugyanakkor veszélyes politikai eszmeáramlatokat akartak meglovagolni, olyan valódi kitörési pontot kerestek, melynek segítségével az elit visszanyerheti hagyományos, osztályon felüli rangját, visszakapva a kékvér övezte patinát, az őt évszázadok óta jogosan megillető, mára erősen megfakult társadalmi megbecsülést, elismerést. Ez egy merőben meglepő, a földbirtokai jövedelméből élő, érdektelen, unatkozó nemesi mentalitástól meglehetősen távol eső ideológiai köntös merész felöltésében valósulhatott meg. Miről is van szó tulajdonképpen? Ne csigázzuk tovább a kedé-

lyeket! A nemzetvesztő nyilaskeresztes mozgalom arisztokrata képviselőjének, egy nemzetvesztő gróf ádázul felelőtlen politikai tevékenységéről. Magyarországon a '30-as években egymás után tűntek fel a magukat nemzetiszocialistának valló pártok, mozgalmak, s párhuzamosan a nácizmus lényegéből fakadóan önjelölt „vezérek" sora is felbukkant. Egy kis párttörténet következik. A gróf 1931-től az enyingi választókerület országgyűlési képviselőjeként politizált az Egységes Párt (EP) színeiben, majd kilépett a pártból, és 1933–1938 között már a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetője lett. Belépését követően pezsgő élet indult meg a nyilaskeresztes mozgalomban és magában a dégi kastélyban is. Kitartó munkájának honorálásaképpen a párt Festetics Sándor grófot egyik vezéréül választotta, s így alakult meg a hármas vezérség. Ennek a vezéri testületnek Meskó Zoltán, Pálffy Fidél gróf és Festetics Sándor gróf volt a tagja.

A harmincas években Pálffy Fidél (1895–1946) gróf a válság miatt eladósodva megalakította a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. A párt jelvényének a horogkeresztet, egyenruhájának a barna inget választotta. Az akkori belügyminiszter kijelentette, hogy nem fogja eltűrni idegen nagyhatalmak jelképeinek használatát, és be fogja tiltani Pálffy Fidél pártját. A gróf erre könnyedén vállat vont, és cinikusan kijelentette: „Jól van, az ingünk nem barna, hanem zöld, a jelképünk nem horogkereszt, hanem nyilaskereszt lesz." Még 1933-ban Egyesült Nemzeti Szocialista Párt néven fasiszta szervezetet alapított. 1938 után Szálasi Ferenchez csatlakoztak. 1935-ben alakult meg a Szálasi-féle Nemzeti Akarat Pártja, majd a Festetics-, Pálffy- és Szálasi-párt fúziójával létrejött a Magyar Nemzetiszocialista Párt, mely 1939-től Nyilaskeresztes Párt néven működött, illetve jelentős erőt képviselt

a gróf Széchenyi Lajos vezette Fajvédő Szocialista Párt. Pálffy gróf 1941-ben kilépett a Nyilaskeresztes Pártból és újra megalakította a Nemzeti Szocialista Pártot, majd 1944. október 15-én ismét belépett Szálasi pártjába. Az SS bizalmi embereként a nyilas kormány földművelésügyi minisztere lett. A kormányzó sikertelen kiugrási kísérlete a nyilas rémuralomba torkollott, mellyel kezdetét vette a rettegés korszaka, amikor a nácizmus különleges magyar kópiái keltek életre. A hungarista ideológia legismertebb képviselője a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom volt, ám egyik hazai nemzetiszocialista alakulatnak sem volt önálló ideológiája, téziseik a hitleri tanok másolatai, néhol erőltetett plágiumai voltak. Ezt támasztja alá egy keserű mosolyt fakasztó anekdota: „A Ház legutóbbi ülésén Festetics Sándor gróf ment végig a jobboldali folyosón, s több fiatal Nép-képviselő Heil! kiáltással és karfelemeléssel köszöntötte." A kígyó a farkába harapott, amikor a nyilaskeresztesek erkölcsi merényletet hajtottak végre, bejelentve elképesztően vakmerő tervüket, hogy tudniillik kezükbe veszik Szent István koronáját, megoldják a királykérdést úgy, hogy koronáznak vele: „A Magyar Nemzetiszocialista Párt debreceni nagygyűlése tomboló lelkesedéssel köszönti a hajdú-magyar lélekből kirobbanó szeretettel kikiáltott királyát, vitéz Nagybányai Horthy Miklós Őfőméltóságát, mint I. Miklós magyar királyt, akinek felséges személye mellett utolsó vérünkig kitartunk, Isten minket úgy segéljen!" Gróf Festetics Sándor december 5-ei nyilatkozata a Nemzet Szavában viszont magából kikelve cáfolta a szellemi közösséget a botrányos politikai téveszmében szenvedő királycsinálókkal: „A mozgalom ellenségei azon vannak, hogy azonosítsanak bennünket azokkal, akik a politikai agitációt elkövették Debrecen-

ben. A vezetésem alatt álló M. N. Sz. P. és az említett események között semmi néven nevezendő összefüggés nincs és nem is volt." A nyilas grófok tehát nem akarták Horthyt királlyá választani. A II. világháború befejezése után Pálffy Fidél grófot a népbíróság ítélete szerint – koholt vádak alapján – mint fasiszta háborús bűnöst kivégezték: 1946. március 2-án felakasztották.

Rendkívül árnyalt személyiség volt Kemény Gábor báró (1910–1946), Szálasi egyik főnemes minisztere. 1939-ben csatlakozott a nyilas mozgalomhoz. Majd 1941 szeptemberétől Szálasi Ferenc megbízásából a Nyilaskeresztes Párt külügyi vezetőjeként a német megszállás után tárgyalásokat folytatott a náci megbízottakkal a nyilas hatalomátvételről. A nyilas hatalomátvétel után külügyminiszteri funkciót töltött be. Eszmei elkötelezettségét bizonyítandó kijelentette: „ő forradalmár és nem diplomata elsősorban". Elkötelezett németbarát politikusként nyilas tevékenysége mellett időnként zsidók megmentésében segédkezett. Főként bátyján, a demokratikus gondolkodású Kemény Boldizsáron keresztül tartotta a kapcsolatot Raoul Wallenberggel, és teljesítette kéréseit. Végül amerikai fogságba került, és a háborús főbűnösök perében kötél általi halálra ítélték, kivégezték.

A nyilas arisztokratákat, pontosabban a dicstelen véget ért „disznyilas grófokat" egyébként mélységes családi megvetés, teljes kiközösítés övezte. Megtagadva önnön vérüket nem hívták meg őket, például, a népes családok hagyományos nemzetségi összejöveteleire, ezzel kategorikusan próbáltak elhatárolódni mind az egyéntől, mind az általa képviselt szélsőségesen megbotránkoztató eszmétől. Így tett családja Festetics Sándorral vagy Széchenyi Lajossal.

A Horthy-rendszer elit garnitúrájának tagjai közül a becsületesebbek és tisztességesebbek egyértelműen „angolorientációjúak" voltak, akik – látván Magyarország katasztrofális sorsát Hitler szövetségeseként – próbáltak tenni valamit a második világháborúból való „kiugrásért", többek között Bethlen István gróf, Teleki Pál gróf, Kállay Miklós, Peyer Károly, Ghiczy Jenő gróf. Súlyos árat fizettek nemzetmentő cselekedeteikért, az életüket adták az ország megmentésének illúziójáért. Ezeknek a hazafias lelkületű embereknek nehezebb életsorsot kellett végigjárniuk, mint azon felelőtlen, „németorientáció" mellett kitartó társaiknak, akik elveszejtették az országot, a németországi emigrációba mentek. A nagy tisztogatási hullám áldozataként – mint ellenséges elem vagy reakciós arisztokrata – gróf Bethlen István volt miniszterelnök, 1944 márciusától bujkálni kényszerült, majd a Szovjetunióba hurcolták, és mivel személye potenciális veszélyt jelentett a pártvezetésre, sosem engedték haza Szibériából. Szovjet fogságban halt meg, 1947 és 1950 között. Az országgyűlésből eltűnt a felsőház, egykamarás nemzetgyűlés alkotott törvényeket. Az eddigi kormányzatokban vezető szerepet betöltő arisztokráciát felszámolták, valamint az 1945. évi földreform a gazdasági alapokat szüntette meg azzal, hogy az 1000 holdon felüli nagybirtokokat kisajátította, maximum 100 holdat hagyott meg az eredeti tulajdonosok kezén. Továbbá államosítottak mintegy 1500 kastélyt és kúriát, ezek felszerelését, berendezését, műtárgyait – ismeretesen – a háborús zűrzavar leple alatt a helyi lakosok széthordták. Az anyagi fölény birtokában korábban élvezett társadalmi presztízs, a történelmi hagyományokon nyugvó múltbéli kiváltságok elvesztek. Ennek jogi kifejezésére az 1947. évi IV. tv. eltörölte a nemesi és főnemesi rangok használatát. De a fájdalmas végkifejlet a főúri réteg számára a

politikai-közéleti szerepvállalás megszűnése volt. Az egykor tündöklő arisztokrácia lassú, keserves haláltusáját, kegyetlen végóráit élte. A megbélyegzett nyilaskeresztes, anarchista vagy éppen liberális grófok, hercegek, bárók, de ugyanúgy a tisztességes, hazája boldogulásáért tényke-dő arisztokrácia a háború után romokban heverő országból szerencsés esetben külföldre menekült, vagy itthon bűnbakként, a haza első számú ellenségeként kivégezték őket vagy bujkálásra kényszerültek, rosszabb esetben koncentrációs, internálótáborba kerültek vagy kitelepítések áldozataivá váltak, vagy a véget nem érő szovjet fogság részesei lettek, vagy önkezükkel vetettek véget életüknek, mint egykori miniszterelnökünk, Teleki Pál. Az arisztokrácia 80%-a külföldre távozott, szétszóródott. Egy szűk réteg beilleszkedett az európai elit köreibe, megőrizve az arisztokráciához való tartozás évszázados hagyományait, családi értékeit, de a többség számára az új egzisztencia kiépítése nehéz feladatnak bizonyult. A nyelveket leszámítva nem rendelkeztek piacképes szaktudással, itthoni vagyonukat pedig egyáltalán nem, vagy csak töredékben tudták külföldre menekíteni. Kizárólag az egyéni rátermettségük, az élni akarás segítette új karrierjük kiépítését. Például a Brazíliában letelepedő gróf Károlyi Lajos egy nagy iparvállalat vezető beosztású alkalmazottja lett, vagy a publicisztika és irodalom terén ért el komoly sikereket az erdélyi származású báró Wass Albert, vagy gróf Dessewffy Gyula, a Kisgazdapárt vezető tagja 1947-ben emigrált, majd a Szabad Európa Rádió Magyar Osztályának vezetője lett, ezután pedig az emigránsok csúcsszervének számító Magyar Nemzeti Bizottmányba került.

Akik itthon maradtak és életben maradtak azok egy merőben új, gyökereiben megváltozott politikai-társadalmi környezettel voltak kénytelenek szembesülni, évekig a társadalom perifériájára szorulva viselték el az állam súlyos retorzióit, visszahúzódva, félelemben. Még az antifasiszta meggyőződésű, köztudottan németellenes arisztokráciának sem volt helye a politikai életben. Hiábavalónak bizonyult minden próbálkozásuk, hogy bekapcsolódjanak az ország szellemi, közéleti tevékenységébe, a származás miatti megbélyegzés erősebb volt minden személyes érdemnél, képességnél. Aztán voltak árulók, akiket saját társadalmi osztályuk közösített ki, és a kommunista államapparátus is kivetett magából, őket is megalázták, megszégyenítették, és börtönbe csukták, így Odescalchi Margitot, Pálinkás Pallavicini Antal őrgrófot, báró Hatvany Józsefet. De rajtuk kívül még sok-sok patinás nevet lehetne említeni.

A „mű" bevégeztetett. A magyar arisztokrácia kifosztva, kirabolva, elvéreztetve és megcsonkítva teljesítette be sorsát. A csapások súlya alatt összeroskadt, és a fájdalomtól már tiltakozni sem volt ereje, csak szótlanul belenyugodott vagy belehalt szenvedéseibe, az egyre keményebben sújtó csapásokba. Vajon visszaszerzi-e valaha tündöklő pompáját, rendkívüli eleganciáját, vezető közéleti szerepvállalását, politikai felelőssége roppant súlyát, feltétlen gazdasági erőfölényét azzal a dacos törekvéssel, ősi szent akarattal, amitől egy csapásra megfosztották? Meghatározó társadalmi erővé válhat-e még egyszer az arisztokrácia?

ROHONC SZÉGYENE, BATTHYÁNY MARGIT GRÓFNŐ

In medias res. Folt esett a patinás Batthyány nemzeti néven, fekete szégyenfolt. A család dél-burgenlandi,

a magyar határhoz közeli Rechnitzen, azaz Rohoncon, a Kőszegi-hegység déli lábánál, a Battyhyányak fenséges kastélyában éjszaka lemészároltak 200 magyar zsidót annak érdekében, hogy a vendégül látott magas rangú német katonai vezetés estélyét egy pazar perverzitású szórakozással színesítsék, ekként a német bajtársi találkozónak indult összejövetel halálos vérfürdőbe, tömeggyilkosságba torkollott. Az eset furcsasága, hogy a tömegsírokat a mai napig nem sikerült feltárni, a kis falu lakosai azóta is mélyen hallgatnak a történtekről, nem tudnak, vagy nem akarnak tudni a brutális tragédiáról, még ma is némaságba burkolóznak: „Nem tudom, nem hallottam róla. Nem éltem még akkor. A szüleim nem meséltek semmit" – mondogatják.

Jóllehet a tragédia körülményei, illetve a grófné szerepe máig tisztázatlan, tele van gyanús találgatásokkal, de annyi bizonyos, hogy sem ő, sem férje, Batthyány Iván gróf földi maradványai nem nyertek bebocsátást a güssingi ferences kápolnában található Batthyány család kriptájába.

A varázslatos rohonci birtok a trianoni békeszerződésig Vas vármegye Kőszegi járásához tartozott, és a XVI. században került a Batthyányak tulajdonába, akik a XVII. század elején építették fel várkastélyukat. E történelmi falak között vendégeskedett Savoyai Jenő herceg, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. A XVII. században az egyik Batthyány gróf telepítette ide a zsidó kolóniát, ösztönözte őket kereskedésre, de sokuknak szerzett hamis útlevelet, zsinagógát építtetett, ezzel Burgenland legjelentősebb zsidó közösségének alapjait teremtette meg. Aztán az elszegényedett Batthyány család a XIX. század közepén kénytelen túladni a birtokon, mely a XX. század elején került a Thyssenek tulajdonába, és Batthyány Iván gróf aztán csak a harmincas években kötött házassága révén került vissza ismét az ősi birtokra. Itt született Margareta Thyssen-Bornemisza 1911-ben.

Szóval a vérfagyasztó estélyt a pokoli háziasszony Thyssen-Bornemisza Batthyány Margit grófnő szervezte, akinek szíves invitálását boldogan fogadta el a gyilkos banda. Margit von Batthyány grófnő, született Margareta Thyssen-Bornemisza, 1933-ban ment feleségül az elszegényedett Batthyány Iván grófhoz, aki a nagy műgyűjtőként, iparmágnásként ismert, az első világháború hadiiparából szemérmetlenül meggazdagodott, dúsgazdag német acélkirály, Heinrich Thyssen-Bornemisza báró leánya volt. A Thyssen família első érdekeltségei acélból, földgázból, bankhálózatokból származtak. Ferenc József császártól Henrik császári pátenssel magyar nemességet s persze birtokot is kapott, így született a Thyssen-Bornemisza de Kaszón magyar nemes és hadiszállító. A mesés vagyonhoz illő nemesi rangot szerezvén vette feleségül 1907-ben báró Bornemisza Margitot, ekként lett a mágnásból magyar állampolgár és az áhított bárói cím tulajdonosa. 1938-ban, az Anschluss után Thyssen báró a várkastélyt a lányára íratta, ő pedig a biztonságot nyújtó Svájcba, a Lugano-tó parti Villa Fovorita nevű, ciprusos parkkal övezett barokk palotába költözött, átmentve a Thyssen família minden vagyonát, innen irányította németországi bányáit, gyárait, melyek a Harmadik Birodalmat látták el szénnel, acéllal, hadifelszerelésekkel, főként tengeralattjárókkal, és itt helyezte el Európa egyik legnagyobb műkincs-magángyűjteményének impozáns darabjait: Rubens, Bernini, Titiano, Bellini, Dürer, Velasquez alkotásait és hat márvány Rodin-szobrot, melyet még a múlt században a családalapító atya maga rendelt meg a mestertől. A luganói múzeumot viszont csak az öreg báró halála, 1948 után tekinthette meg a nagyközön-

ség, cserébe elengedték a tetemes örökösödési illetéket. Miközben Heinrich báró drága festményeket, szobrokat gyűjtött, addig Fritz Thyssen arról vallott a háború után a német hatóságok előtt, az *Így finanszíroztam Hitlert* című könyvének tanúbizonysága szerint, miként pénzelte a náci eszméket. Thyssen báró a politikai prostitúció diszkrét bájával baráti viszonyt tartott fenn Göringgel és a náci titkosszolgálattal, berlini bankján, az August Thyssen Bankon, keresztül 400.000 birodalmi márkát adott a rohonci várkastély felújítására, kényelmes SS-rezidenciát kialakítván. A birtok intézője a szintén náci Joachim Oldenburg lett. A front közeledése ellenére a bátor Thyssen lány nem hagyta el Rohoncot, atyjától nagyvonalú támogatások érkeztek, melyekből a náci udvartartás költségeit méltán fedezhette. Úgy hírlett, a szégyenlős asszonyka visszavonultan élt ausztriai birtokán, míg egyszerre kiderült: nem is olyan szégyenlős a grófné. A háború alatt kastélya éjszakai mulatságoknak, hajnalig eltartó dorbézolásoknak, csoportos orgiáknak adott otthont, vendégei között éppúgy előfordult a magas beosztású SS-tiszt, mint az egyszerű német közkatona. Időközben a birtok intézője is elnyerte a kikapós várúrnő könnyű kegyeit, sőt a helyi Gestapo-főnökkel, Franz Podezinnel, a rohonci náci pártszervezet vezetőjével is intim viszonyt tartott fenn. A férj, gróf Batthyány Iván pedig tűrte-tűrte felszarvazott mivoltát, felesége pedig elhalmozta bőségesen a Thyssenek pénzével, amiből fedezhette költséges versenylovainak, istállóinak költségeit.

Következzék az 1945. március 24-e rohonci haláltánca. Körülbelül hatszáz és ezer ember közötti zsidó foglyot szállítottak ide vonaton a „délkeleti sánc", azaz a Südostwall megépítésére, erődítési munkálatokhoz, hogy védvonalat építsenek a Vörös Hadsereg ellen. Mire azonban

elérték a területet, a transzport egyharmada túlságosan legyengült, túl betegek és fáradtak voltak ahhoz, hogy tovább hajtsák őket. Így érkeztek Rohoncba, annak a „halálmenetnek" a megkínzott, elcsigázott tagjai, melyben Radnóti Miklós is elpusztult. A nyomorult sorsú embereket német fegyveresek őrizték a kastély pincéiben, és még aznap este meggyilkolták őket. 1945 húsvétján az SS-tisztek „madam"-ja búcsúpartit rendezett kedvenc német egyenruhásainak, mivel tudták: a szovjet csapatok már csak 15 kilométerre vannak. A forgatókönyv megfelelt a Harmadik Birodalom pártvezetési gyakorlatának, hisz 21 órakor már parancsba adták a zsidók elszállítását, 22 órakor elkezdték megásatni a sírokat, hogy mire megérkeznek a szovjetek, a foglyok maradéktalanul és nyomtalanul megsemmisüljenek, és 23 órakor indultak a vesztőhelyre. A fergeteges mulatságra körülbelül 40 prominens személyt hívott meg az úrnő, köztük helyi notabilitások, náci vezetők, SS-, Gestapo- és Hitlerjugend-tagok. Este kilenckor kezdődött a vacsora, azt duhaj italozás és vad táncmulatság követte hajnalig. Éjfél körül a sárga földig leittasodott és elállatiasodott társaság szórakoztatására mintegy 180 félholt zsidó foglyot kihúztak a nyilvántartásból, és munkára alkalmatlan minősítéssel teherautón Kreuzstadl városának határában egy távol eső, szabadon álló csűrbe, istállóba szállították. Podezin pedig hideg eleganciával bekísérte Margit asszonyt és a másik 15 vendéget a pajtába, ott fegyvereket és lőszert osztott ki mindenkinek, és szívélyesen meghívta őket az éjszaka fénypontját jelentő „zsidóölésre". Egyébként a vérzivataros és halálszagtól bűzlő mulatság ötlete az említett helyi Gestapo-főnök, Franz Podezin fejéből pattant ki, azonban a hatékony megvalósításában a vár fekete úrnője tevékenyen és önként részt vett.

A szerencsétlen munkaszolgálatosoknak megparancsolták, hogy vetkőzzenek le anyaszült meztelenre, ezután a részeg vendégek úgy tekintettek kiszolgáltatott áldozataikra, mintha céltáblák lennének, így kezdtek el puskájukkal az emberi testekre célozni. Az életben maradt sebesült embereket pedig kemény ökölcsapásokkal verték agyba-főbe. A sikeres lőgyakorlat után, melynek eredményeként 182 embert öltek meg, 18 foglyot azért hagytak életben, hogy közben eltemethessék az áldozatokat. A fertelmes társaság dolga végeztével visszatért a kastélyba, és reggelig folytatta a tivornyát. Az áldozatokat 18 társuk földelte el, akiket Oldenburg és Podezin a feladat végeztével agyonlőtt. Azon az éjszakán csak a férfiakat gyilkolták halomra, a nők közül sokat életben talált az alig négy napra rá ideérkező szovjet hadsereg, miközben a grófné férjével együtt időben elmenekült az oroszok elől, Svájcba szökött, majd Németországban telepedett le, és a családi birtokon immáron férjével közös szenvedélyüknek, a lótenyésztésnek hódoltak. Luganóból szervezte meg, pénzelte a helyi NSDAP-parancsnok, Franz Podezin, valamint a birtok náci intézője, Joachim Oldenburg szökését. Podezin végül Dél-Afrikában, Oldenburg pedig Argentínában talált menedéket, miután megzsarolták pártfogójukat, és a Thyssen-vagyon ismételt megcsapolásából távoli kontinenseken kezdtek új életet. Csak 1955-ben, Ausztria felszabadulása után tértek vissza Rohoncra, a tragédia színhelyére vadászgatni, kikapcsolódni. Batthyány Margitot sosem fogták perbe, nem is gyanúsították a rohonci tragédiával kapcsolatban, sőt van olyan történész, aki meggyőződéssel állítja, hogy szó sem volt kegyetlen öldöklésről, az orgiagyilkosság „csak pletykákon és áttételes információkon alapul". A Batthyány házaspárt soha senki nem kérdezte meg, mi történt, miként cselekedtek a borzalmas gyilkosság éjszakáján, soha senki nem vonta őket felelősségre, nem állította bíróság elé, hogy bűnelkövetői vagy bűnrészesi pozíciójukat tisztázzák. Nem csoda, hogy Francesca Habsburg, azaz Habsburg Franciska, született Thyssen-Bornemisza, Batthyány Margit unokahúga, aki Habsburg Károly felesége, most történészek segítségével próbálja feltárni a Thyssen család fekete múltját, és szilárdan eltökélte magában, hogy minden tőle telhetőt megtesz, és legfőbb célja az, hogy a tömegsírt feltárja, és a náci halálgépezet áldozatait ennyi évtized után méltó körülmények között eltemessék.

Azonban többen vitatják ezt az elméletet. Egyes kutatók szerint „az egész csak pletykákon és áttételes információkon alapul". Az Osztrák Ellenállás Dokumentációs Központjának munkatársa szerint a tömeggyilkosságra valóban sor került ugyan, de nem ilyen körülmények között: a kivégzésekről már jóval korábban megszületett a döntés, és lehetséges, hogy azokat máshol hajtották végre.

A helybéliek közül volt, aki úgy emlékezett, hogy a Vörös Hadsereg gyújtotta fel a várkastélyt, míg mások azt állították, hogy egy menekülő SS tette. A város 10 évre szovjet megszállás alá került. Az oroszok bevonulásakor azonnal felfedezték a tömegsírokat, összesen 21 gödröt, mindegyikben 10-12 holttesttel. Jegyzőkönyvet készítettek, amit leközöltek a főbb napilapok Európa-szerte, de mint bolsevik propagandáról nem vettek tudomást. Az osztrákok persze mélységesen felháborodtak, értetlenül álltak a történtek előtt. 1946-ban a szovjet megszállási övezetben felállították a „népbíróságokat", a per megkezdődött, gyanúsítottak is akadtak, de a nyomozások bizonyítékok hiányában hirtelen abbamaradtak, a tanúk pedig a vádlottak mellett vallottak, így az eljárást

megszüntették, hiszen semmilyen értékelhető eredményt nem tudtak felmutatni a hatóságok, még a meglévő dokumentumokat is rejtélyes módon eltüntették, mintha a 200 áldozat ott sem lett volna a szörnyű éjszakán. 1946-ban a következő fenyegető mondat hallatszott egy kocsmai verekedés során: „holnap elmondom a rendőrségen, kik voltak a gyilkosok". Másnap az egyik – más források szerint az egyetlen – túlélő koronatanút meggyilkolták, a másiknak a háza égett le, a bizonyítékok a tűz martalékává lettek, a fővádlott meg bizonyítani tudta, hogy a gyilkosság éjszakáján jelen se volt a kastélyban, ezután senki ellen nem történt meg a vádemelés.

A sors kegyes iróniája, hogy a történelem kivételesen szerencsésen és kegyesen zajlott, ugyanis „A burgenlandi zsidóknak szerencséjük volt, mert ki tudtak vándorolni. Elvitték őket busszal a jugoszláv határhoz, majd az Adrián keresztül angol hajók vitték el őket. Rohoncra vissza is jött a Braun család, és egy másik család, akik elbújtak Jugoszláviában. Nem, senkinek nem lett semmi baja. De mondom: a zsidók közül mindegyiknek szerencséje volt, mert el tudtak menni. Hitler jött március 12-én az egész hadsereggel, és akkor az első – ö – elmentek április 8-án, aztán április 12-én és akkor 20-án és 24-én, az egész. Egy él még Amerikában, az is még él, Amerikába ment. Itt a szomszédok is kivándoroltak, a fiukkal Amerikába." – Rohoncról például néhány nap alatt tűntek el a magyar zsidók, a Dunántúl egyik legnagyobb zsidó közössége, akik békében és harmóniában éltek együtt a másik két vallás közösségének tagjaival: „Nos, ez Európában egyedülálló volt itt minálunk mindig, mindig, három vallás, tehát, tehát ö – evangélikus, katolikus és izraelita, és három nemzetiség, német, horvát és magyar. És most sem, a három nemzetiség, aki

itt él, nem, nem volt semmi probléma. Az iskolában, a polgári iskolában is tanultuk mindhárom nyelvet, nemcsak Goethét, de magyar költőket, Petőfit is. A katolikus kolostor-iskolában is, ahová nemcsak katolikusok, de mi evangélikusok és sok zsidó gyerek is járt, és nem volt, nem volt, meg kell mondanom, semmi különbség közöttünk. Horvátok is jártak oda, a környékbeli községekből is." A legszomorúbb epizódja a történetünknek, hogy ezek az elbeszélők 1938-ban, akkor fiatalemberként saját szemükkel láthatták a rohonci zsidók elüldözését.

Rohonc példája – és vele együtt a gyilkos Batthyány grófnő – nagy felkiáltójele az európai kultúrtörténetnek, hiszen a kis közösség kénytelen volt átélni az elűzetés, a deportálás, a kivándorlás és nem utolsósorban a tömegmészárlás, a népirtás, a náci vérengzés és a maró bűntudat, valamint a szégyenletes kollektív felejtés és a valóságos szembesülés lélektipró élményét.

AZ ARANYVONAT

1945 januárjában indult el Fertőboz állomásról egy 77 vagonból álló, dollártízmilliárdokat húzó, különleges szerelvény, mely a legendás aranyvonat, avagy a XX. század legnagyobb rablásaként vonult be a történelembe. A híres vonat a háború egyik legkülönösebb jelenségének históriai dokumentuma, mely egy összeomló társadalmi rendszer, a világégés végóráiban összegyűjtött és nyugat felé indított magyar zsidó és arisztokrata vagyon évszázadok alatt felhalmozott bámulatos értékű kincseit szállította az őt megdöntő hatalom kezéből. Az első legendás aranyvonat az orosz polgárháborúban bukkant fel, ekkor a fehérek a cári nemzeti banknak a

pénz aranyfedezetét jelentő aranykészletét menekítették viharos gyorsasággal a vörösök elől. A nevezetes szerelvényre a cseh légió „tenyerelt rá", magyarul rabolta ki. Valahol, a nagy Szibériában akadt el a vonat, onnan szerezték vissza a bolsevikok. Már ami megmaradt belőle. Markovics Rodion regénye örökítette meg emlékét. Az 1944-es magyar aranyvonat története jóval összetettebb, mint az orosz aranyvonaté volt annak idején. Míg az egyik esetben a cári rubel aranyalapjáról volt szó, addig Magyarország esetében a nemesi arisztokrácia és a dúsgazdag zsidóság teljes vagyonának elrablásáról mesélt. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy két szerelvény történetét kell górcső alá venni. A szovjet csapatok előrenyomulása okán a magyar hatóságok Veszprémbe menekítették az állam értékeit képező kincseket, ezután csendőri kísérettel szállították tovább Fertőbozra, ahova 1944. december 10-én érkezett meg a szállítmány.

Az egyik a magyar aranyvonat, mely a Magyar Nemzeti Bank föld alatti trezorrendszerének káprázatos értékeit, mindenekelőtt a Magyar Királyság teljes állami vagyonkészletét, jelesül a Magyar Nemzeti Banknak pengő aranyfedezetét képező monetáris aranykészletét, a Szent Koronát és a koronaékszereket, múzeumi kincseit, néhány jegybank valutatartalékát, továbbmegyek: a hazai vetőmagminta egy részét, valamint a közép- és nagybirtokosok addig letétben tartott egész magánvagyonát, nevezetesen a hazai arisztokrácia féltett történelmi műtárgyait, műkincseit, magánosok letétbe helyezett devizabetéteit, ékszereit szállította. A Gestapo bevagonírozta, lelakatoltatta, leplombálta, majd sietve útnak indította Németország felé. Ugye, senki sem gondolja, hogy a fővesztett evakuáció a tulajdonosok tudtával és előzetes beleegyezésével történt? A helyzet valahogy

kurtán-furcsán fordított lehetett: a kiszolgáltatott tulajdonosok mentették volna a nyilas kézbe került bankokból javaikat, ha még lett volna erre módjuk, ugyanis az oroszok elől még csak-csak elrejthették értékeiket, ám a nyilas vonat halálosan pontosan érkezett Németországba. A célállomás Drezda volt. A szerelvény a következő terhet húzta: 30 tonna aranyat, illetve valuta-, részvényállományt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank aranykincsét, közgyűjteményi javakat, így az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia értékeit, továbbá Budapest Székesfővárosi Árvaszék letétjeit, 100 láda aranypénzt, egy vagont színültig töltve gyémánttal teli ládákkal, 60 szekrénynyi ékszert, 1181 nagyméretű festményt, 300 ezüstkészletet, valamint rengeteg ezüstpénzt, 5000 perzsaszőnyeget, 5 láda bélyegritkaságot, kínai elefántcsont szobrokat, világhíres meisseni és drezdai kerámiákat, 28 láda mink- és fókaprém bundát, ám ezzel a bőséges lista még korántsem teljes, hiszen megszámlálhatatlan mennyiségű zsákos aranyport, drága órákat, gyűrűket, könyvritkaságokat, közöttük Mátyás király korvináit, értékes étkészleteket, illetve pengővel és valutával roggyanásig megtöltött bőröndöket szállított. Útközben a vonat megállt Győrben, ahol több száz, neves mestertől származó festményt raktak fel.

52 fegyveres őr kísérte Tolnai Árpád pénzügyminiszter személyes felügyeletével a vonatot, aki a zsidó vagyonok feletti korlátlan ellenőrzési jogot gyakorolta. Ausztriában amerikai vadászrepülők támadták meg a lokomotívot, ezért Tolnai útvonalterv-változtatást hajtott végre. A vonat sorsa ettől kezdve több mint homályos. A szerelvény Ausztriában szétvált: a Nemzeti Bank aranykészlete és a korona az egyik irányba, a magánjavakat szállító húsz vagon szintén másfelé ment. Az ere-

deti úti cél, Drezda helyett Svájc lett a végállomás. Közben az oroszok utolérték a szállítmányt, megkezdődött a támadás, erre a pénzügyminiszter úr mentette a még menthetőt, gyorsan megpakolt egy teherautót arannyal, gyémánttal, és magára hagyva a szerelvényt, elindult a szabadságot jelentő Svájc irányába.

Az aranyos terheket cipelő vonat azonban rendkívül erőltetett menetben haladt Svájc felé. Az amerikai hadsereg 1945. április 21-én elvágta az útját, majd bravúros megoldással az első világháború óta Szivárvány Hadosztályként hírnevet szerzett 42-es gyalogos hadosztály a Salzburgtól mintegy 100 km-re délre fekvő Werfnnél zsákmányolta el a 44 vagonból álló szállítmányt. 1945. május 16-án Harry John Collins vezérőrnagy tehát lefoglalta a jelenlegi árfolyamon 1-2 milliárd amerikai dollárra becsülhető szállítmányt: 10 láda, megközelítőleg 450 kg aranyat, 1 láda (100 kg) aranyérmét, 18 láda arany ékszert (650 kg), 32 láda aranyórát, 1560 láda ezüstneműt, 1 láda ezüsttömböt, 300 kézi csomózású perzsaszőnyeget, 100 darab nagy értékű festményt, valutát, brilleket, ruhaneműket, szőrméket, bélyegeket, csipkét, fényképezőgépeket, porcelánkészleteket. Így került a Nemzeti Bank aranykészlete és a Szent Korona az amerikai megszálló hatóság kezébe. Harry John Collins vezérőrnagy a kincses vonat tételes leltárát átadta az Allied Property Control Warehouse-nak, azaz a szövetséges vagyonkontroll raktárainak, a zsákmányt az amerikai külügyminisztérium felügyeletével működő International Comittee for Foreign, azaz a menekültekért létesült kormányok közötti bizottság vette át. Mark Clark tábornok, az amerikai megszálló hadsereg parancsnoka a lefoglaláskor úgy határozott, hogy a zsákmányolt javak beazonosítása lehetetlen, így azokat jogos tulajdonosaiknak visszaadni nem lehet. Az aranyvonat első szállítmánya 1947 decemberében érkezett meg New Yorkba. Különböző arany, ezüst ékszereket, üveget, porcelánt és gyémántot tartalmazott, amit 1948 júniusában, a híres Parke-Bernet Galériában bocsátottak árverésre. A 8 millió dolláros bevétel minden várakozást felülmúlt.

Az amerikai kormány már a koalíciós időben visszaadta a magyar államnak a Nemzeti Bank aranykészletét, a koronát azonban Amerikába vitte. A korona kérdésében nem volt határozott politikai véleménye Amerikának. Érthető, hogy a békeszerződés megkötéséig nem adták vissza a koronát a német megszállás alatt álló Magyarországnak, viszont az 1947-es párizsi békeszerződés megkötése után a Nyugat is elismerte szuverén ország törvényes kormányát, vagyis a törvényes status quo alapján köteles lett volna megnyugtatóan rendezni a Szent Korona függő jogi helyzetét. 1951-től 1978-ig a Kentucky államban lévő Fort Knox katonai támaszpont egyik raktárába zsuppolták be, a ládán a következő felirat állt: „sugárzásveszélyes repülő tárgy". A korona visszaszolgáltatására tehát meglepő módon nem került sor. Lám, a világhatalom micsoda önkényes és megalázó erőfitogtatást engedhet meg magának egy kis országgal szemben! Talán attól féltek, hogy az oroszok megkaparintják, vagy egyszerűen a magyar államiság szimbólumának elcsaklizásával szándékoztak Magyarországot mint potens politikai szereplőt lesöpörni a történelem színpadáról? A válaszok máig sokfélék, változatos képet mutatnak, de az igazságot rejtélyes és sűrű homály fedi. Summa summarum, Jimmy Carter elnök döntése értelmében csak a boldog hetvenes években, a „gulyásszocializmus" idején, 1978-ban térhetett haza tengerentúli útjáról nemzeti koronázási jelvényünk.

De térjünk vissza az „éhes" amerikai vezérőrnagy, Harry John Collins csodálatos vagyonosodásának történetére, aki mesébe illően meggazdagodott európai hadművelete kapcsán. A háborús múlt izgatóan gazdag rejtekhely. Aki megtalálja a bűvös szót, annak minden a szeme elé tárul, és a pillanat tört része alatt megtömheti erszényeit. Csak annyit kellett mondania a vezérőrnagy úrnak: „Szezám, tárulj!", és a kincseket rejtő vonat megnyílt előtte. Nem maradt más dolga, mint magához venni ragyogó aranyat, ezüstöt, drágaköveket. A pontos lista szerint 1945. augusztus 30-án az amerikaiak elvittek 25 perzsaszőnyeget, 8 felbecsülhetetlen értékű festményt, rengeteg porcelánt, étkészletet, értékes asztali felszerelést. Aztán fedél is kellett a fejük fölé, hát rekvirált magának egy festői szépségű salzburgi kastélyt, egy másikat pedig a vezérkarának. Rövid időn belül amerikai tisztek tucatja követte példáját, ki-ki igényeinek, ízlésének, gusztusának megfelelően vette magához a raktárból a magyar kincseket. Az említett raktárhelyiségbe összesen tizennyolcszor törtek be. Ezzel a Szivárvány Hadosztály maradéktalanul véghezvitte csapatuk jelmondatát, ami így szólt: „Egy ember harcol, kettő rabol, és három szivárványt fest."

Éva Tucker amerikai nyomozó közben elkezdett Harry John Collin vakmerő rabló hadjárata után nyomozni, és hamarosan fellelte a salzburgi villa melletti őrszobát, mely zsúfolásig meg volt töltve értékesebbnél értékesebb antik műkincsekkel. Az alábbiakban a nyomozónő jelentéséből idézek: „Nem volt ellenőrizve, hogy az amerikai tisztek mit küldtek haza. Számos teherautóra való műértéket szállítottak el Salzburgból Bécsbe, Mark Clark tábornok szállására. Az amerikai katonai személyzet védelme alatt egy Rubens-, Van Dyck- és öt másik festményt loptak el… és hét festményt, melyből négy Dürer

volt. Ezeket az amerikai személyzet lopta el. Kivizsgálás nem történt. Az említett Van Dyck máskülönben Collins parancsnoki irodája falát díszítette…" A botrány kínosan érintette Amerikát, ezért rendkívüli műgonddal tussolták el az osztogatást-fosztogatást. A nyomozónőt megfenyegették, hazaparancsolták és eltávolították állásából. Ám ezután kezdődött csak az igazán bűnözői gátlástalansággal elkövetett kincsszerző rablások sorozata. Az amerikai katonák nem tettek mást, mint az éj leple alatt betörtek a raktárába, és zsákokban hordták ki az aranyrudakat, az ékszereket, az órákat, az értékes műtárgyakat. A fosztogatás miatt a tárgyak eredeti rendjét megbontották. Az őrző-védők először módszeresen eltüntették a tulajdont igazoló iratokat, ezután már logikusan arra hivatkoztak, hogy lehetetlen a tulajdoni viszonyokat tisztázni, így kénytelenek voltak az „anyagot" a tárgyak jellege szerint csoportosítani úgymint képek, ékszerek, könyvek, aranyrudak és így tovább. A rablás végeztével ezen regisztrációk alapján már egy merőben új tartalommal bíró leltárt állítottak össze.

A másik, az úgynevezett „zsidó aranyvonat" volt. A Sztójay-kormány első jogfosztó rendelete szerint telefon, illetve autó nem maradhatott többé zsidó tulajdonban, ezután elbocsátották őket az állami hivatalokból, kizárták őket a kamarákból, ügyvédi tevékenységből, kötelezővé tették a hatodik életév betöltésétől a legalább 10 centiméter átmérőjű sárga csillag viselését. Ezzel párhuzamosan gazdasági megsemmisítésük is folyamatban volt. Az ellenük irányuló törvények félreérthetetlenek voltak, arra irányultak, hogy megfosszák a zsidókat javaiktól egy „szisztematikus, az állam által vezényelt rablás" keretein belül. A tömegpusztítási művelet nemcsak faji háborút jelentett, hanem kiválóan jövedelmező vál-

lalkozást, páratlan haszonszerzési lehetőséget is egyben. 1944. április 16-án a kormány meghozta legdrasztikusabb dekrétumát: „A zsidók vagyonának bejelentésére és kisajátítására vonatkozóan", melynek értelmében hivatalos nyomtatványon vagyonbevallást kellett összeállítani, és értékeiket kötelesek voltak átadni az erre hivatalosan kijelölt banknak. Továbbá érvénytelennek minősítettek minden, zsidó által kötött tulajdonátruházási és ajándékozási szerződést annak érdekében, nehogy átjátsszák barátaik, ismerőseik részére a vagyonokat. A megszállás után egy hónappal a zsidó ingó és ingatlan vagyontárgyak nagy részét sikeresen állami zár alá helyezték azzal az önzetlen céllal, hogy a Vörös Hadsereg csapatai elől Nyugatra mentsék. A zsidók pedig alázatosan engedelmeskedtek. Az osztogatás-fosztogatás népünnepélyi méreteket öltött, minden értéket meg kellett szerezni, mielőtt a gettóba zárás folyamata lezárul: „Kutattak minden után, kerestek aranyat, kincseket, alkoholt, lisztet, cukrot. Azt beszélték: a zsidóknak mindenük van, hát keresték..."

Adolf Eichmann különösen zsidó műkincsek után érdeklődött, szemet vetett a Hatvany-féle képgyűjteményre. Elrendelte, hogy a lefoglalt zsidó műkincseket nála jelentsék be, hogy később azokat Németországba szállíthassák. Kinek lett volna bátorsága a már lefoglalt és leltározott műkincsek tárgyában ellenszegülést mutatni? 1961-es vallomásában így idézte fel: „...az ő hivatala nemcsak a deportálás transzporttechnikai kérdéseivel foglalkozott, hanem a zsidó műkincsek rablásával is... a zsidó műkincsek „összeírása" az ő hivatala által lett elrendelve, azon szokásának megfelelően, mely szerint a különlegesen értékes műkincseket, festményeket stb. saját maga részére biztosítani igyekezett." A németek által végrehajtott rablásról egy tárca nélküli miniszter így vallott: „Jelentem, hogy a II. és III. számú vonal jelentése szerint a december 4-én jelzett Szépművészeti Múzeum és a zsidó eredetű muzeális értékek és képek SS-fedezet mellett a határt a már jelzett időben elhagyták. Az oszlop Salzburgot december 6/7.-én érte el, és Rosenheimben került kirakásra...1945. május 25-én egy szűkebb körű bizottsággal Alt Ausseeba utaztunk... Itt rengeteg magyar tulajdont találtunk, de... itt már fosztogatók jártak... helybéli parasztok felvilágosítása szerint a háború befejezése után itt előbb az amerikai csapatok, majd a Zsidó Brigád és más egységek is átvonultak. A Linzi-Führer Múzeum részére külföldön rabolt műtárgyak előbb Münchenbe, a „Führerhausba" lettek beraktározva, és onnét 1945. január/áprilisban tovább dirigálva Alt-Ausseeba". Az értékek egy részét eladták vagy beolvasztották. A pénzt aztán egy különleges német SS-bankszámlára helyezték el. A náci fosztogatások mintha szomorú eldorádót csináltak volna Közép-Európából. Himmler egyik beszédében ezt mondta: „a gazdagságukat elvettük. Szigorú parancsokat adtam ki, hogy ezt a gazdagságot sürgősen szállítsák a Birodalomba. Aki lopott, azt szigorúan megbüntettem, haladéktalanul kivégeztetem." Ám Becher ezredes, Himmler személyes megbízottja és Eichmann főnöke külön megállapodást kötött Dr. Kasztner Rezsővel, a Magyar Cionista Szervezet találékony elnökével, melynek értelmében egymillió zsidót cseréltek volna ki 10 ezer teherautóra. Mindeközben a Himmler és Göring közti hatalmi, harácsolási versenyben Himmler bekebelezte a legnagyobb magyar gép- és hadianyaggyártó ipari komplexumot, a Weiss Manfréd cégcsoportot, egy 25 évre szóló használati szerződés keretében. Cserében a tulajdonosok és családtagjaik, több

mint 40 ember 1944 májusában Svájcba, majd Portugáliába távozott. A hatalmas „árjásított vagyon" ezzel az SS fennhatósága alá került. A sikeres tranzakción felbuzdulva folytatták a Kasztner-féle tárgyalásokat, a „vért áruét" fedőnevű akciót. Himmler utasítása szerint a maradék magyar zsidóság életéért cserébe minél több pénzt, árut követelt. A terv nem valósult meg, csupán annyit értek el, hogy a nácik kiengedték a „Kasztner-vonat" utasait a Birodalomból. Megközelítőleg 1000 dolláros fejkvóta megállapításával a vonat 1944. június 30-án hagyta el Budapestet. Az életmentő szerelvény olyan volt, mint a XX. századi Noé bárkája. A másfél ezer zsidó között írók, művészek, rabbik, cionista vezetők, ezek családtagjai, Kasztner hozzátartozói, lengyel és szlovák menekültek, árva gyerekek és valódi fizetős utasok és családtagjaik utaztak Svájcba.

Budapesten a Posta-takarékpénztár Lónyay utcai árverési csarnokában tárolták a beszolgáltatott javakat, kerékpárt, rádiót, megtakarított pénzeket, aranyat, ezüstöt, órákat, ékszereket. A tárgyakat a tulajdonos nevével ellátott lezárt borítékba tették, nyugtát adva, azzal a hamis illúzióval kecsegtetve, hogy egy szép napon visszakapják őket. A szemfényvesztő, törvényesített rablás gépezete óraműpontossággal működött, tudniillik a zsidók elhitték, hogy újabb és újabb anyagi áldozatvállalással ők elkerülhetik a haláltáborokba hurcolást nem úgy, mint európai zsidó sorstársaik. Amikor a zsidók elhagyták lakásaikat, beköltöztek helyükre a kincskeresők, szajrézók, tolvajok. A leggazdagabb zsidókat személyesen is kihallgatta a csendőrség, szülésznők motozták meg a nők intim testrészeit, a férfiakat kegyetlenül megverték. Lehetetlen vállalkozás lenne a kapitális értékű rablás végösszegét megbecsülni, de amerikai számítások szerint úgy 20 milliárd aranypengő, azaz 4 milliárd dollárra tehető, mely 800.000 ember vagyonából származott. Október 17-én hivatalba lépett antiszemita nyilas Szálasi-kormány a zsidó vagyon fékevesztett fosztogatási orgiáját hajtotta végre a gettósítás, az erőszak, a gázkamrákba és munkatáborokba deportálás, lopás, rablás, gyilkosság komikus törvényességén keresztül.

Október 7-én a vagonokat megpakolták, és október 14-én elindították a „szigorúan titkos államügy"-et képező vonatot Zircre, az Óbánya felé. Az eredeti tulajdonosok a haláltáborok foglyaiként hamvadtak el az auschwitz-birkenaui krematóriumokban, jobb esetben a főváros „csillagos házaiban" vagy kényszer-munkaszolgálatos századokban várták a háború befejeződését. Ez a szállítmány jelentette az utolsó esélyt arra, hogy a zsidók legyilkolásáért, kirablásáért felelős politikusok elmeneküljenek a zsákmánnyal. Toldy zsidóügyi kormánybiztos parancsára a tengernyi ingóságot mintaszerű precizitással átválogatták, mondván a „nemzeti kincseket" biztonságosan kell elhelyezni, hogy egy légitámadás esetén nehogy megsemmisüljenek. Kilenc kategóriát állítottak fel: 1. értékes kövek, 2. aranytárgyak értékes kövek nélkül, 3. aranytárgyak értékes kövekkel, 4. aranyérmék, 5. aranyórák, 6. ezüsttárgyak, 7. ezüst- és fémórák, 8. textíliák, 9. szőrmék. A legértékesebb darabokat külön speciálisan megerősített ládákba helyezték: 105 láda és 2 vaskazetta telt meg bámulatos aranytárgyakkal, drágakövekkel, igazgyöngyökkel, ezenkívül rekviráltak még 1560 láda ezüsttárgyat, valamint több tonna ezüst zsidó vallási kegytárgyat (sabbath-gyertyatartókat, Kiddus-serlegeket, Tóra-koronákat, hallah-tányérokat), 3000 darab csomózott perzsaszőnyeget, úgy 10 ezer órát, körülbelül 100 darab festményt, antik bú-

torokat, mintegy 5000 darab porcelánt, bélyeg- és csipkegyűjteményeket, fényképezőgépeket, gramofonokat, díszes főúri ruhadarabokat és mindezeket, a legértékesebb tárgyakat a Brennbergbánya legmélyebb aknájába, a Borbála-akna tárnájába rejtették. Toldy szigorúan ellenőrizte a munkát. Egy háború utáni vallomás a következőkről árulkodik: „Amikor Toldyék a csomagokkal foglalkoztak, mindig bezárták az ajtót. Toldyné számos alkalommal szólt gyermekeinek: Gyertek, válasszatok valamit!" Az eredeti hiteles leltárlistát a kormánybiztos elégette, hogy a tárgyak eredeti zsidó tulajdonosainak adatai megsemmisüljenek.

Visszatérve a vonathoz, ahol közel 130 ember utazott, 25 egyenruhás rendőr, pénzügy- és belügyminisztériumi hivatalnokok, vámtisztek, 60 fegyveres csendőr. Az elrabolt zsidó javak között talált készpénzt Toldy egyenlő arányban osztotta szét kollegái között: mindegyikük kapott 14.950 dollárt, 17.450 svájci frankot, 30 fontot, 22 kanadai dollárt, 10 svéd koronát, 6 palesztin fontot, 5 birodalmi márkát. Mai értéken a különböző pénznemekben kiosztott készpénz körülbelül 1 millió dollár lenne. Toldy magához vette a legértékesebb kincseket, gyémántokat, és közvetlen környezetével együtt eltűnt, a vonatot pedig az Alpokba irányította, Hallein irányába. Megkezdődött a lassú vonatozás a nagy semmibe. Célállomása egy észak-tiroli hegyi falu, Hopfgarten volt. Toldy Árpád is megérkezett ekkorra. A vonat szállítmányára komoly fenyegetést jelentett az egyre elharapózó fosztogatások, illetve a rongyos, portyázó SS-katonák feltűnése, akik támadásra készülődtek. A vonatot a böcksteini állomásra vezényelték.

Amikor a szállítmány a lelkiismeretlen amerikai hatóságok kezére került, pontosan tudták, honnan érkezett,

és kiknek az értékeit tartalmazza, összekeverték, átcsomagolták a dolgokat, hogy eredetüket újólag elleplezzék, és „azonosíthatatlan" vagyonnak minősítették, majd szétosztották az amerikai főtisztek egymás között, az ENSZ menekültügyi szervezetének, illetve zsidó segélyszervezeteknek, de kapott belőle az osztrák és francia kormány is. Viszont magyar zsidók az aranyvonat kincseiből szinte semmit sem kaptak vissza. Pedig a tárgyak bizonyíthatóan kivégzőhelyekről és koncentrációs táborokból származtak: „A bizonyítékok azt mutatják, hogy a kincseket meggyilkolt emberektől vették el, köztük arany és ezüst fogpótló koronák, hidak, műfogsortartó elemek, személyes tárgyak." Az amerikaiak úgy vették át a hatalmas vagyont, hogy nem vállaltak semmilyen írásos kötelezettséget, elismervényt a szállítmány őrzésére, visszaadására. Toldyt letartóztatták, francia őrizetbe került, menlevelet vásárolt magának és vádemelés nélkül szabadon engedték 1945. novemberében. Így kaparintották meg a francia megszálló hatóságok a brennbergbányai kincset.

Az aranyvonat a „milánói ékszerészek" szerény becslései szerint 300 millió amerikai dollár értékű kincset szállított, amely mai értéken dollártízmilliárdokat jelent, megjelenítve a magyar zsidóság összes elrabolt vagyonát. Az USA a pengő aranyfedezetét képező aranyrudakkal az amerikai dollárt erősítette meg, itthon pedig bekövetkezett a világtörténelem eddigi legnagyobb mértékű inflációja... Az arcátlanul elrabolt kincseknek csak töredékét szolgáltatták vissza Magyarországnak, 1,8 millió dollár értékben, cserébe Rákosiék lemondtak teljes kárigényükről. A hidegháború éveiben az amerikaiak – magyarázván a bizonyítványukat – elterjesztették, hogy a kincsesvonat teljes készletét az oroszok vitték maguk-

kal a Szovjetunióba, háborús jóvátétel címén. A lefoglalt vagyontömegek másik meghatározatlan hányada ömlesztve Párizsba került. A francia kormánynak esze ágában sem volt visszaadni, azzal érvelvén, hogy azok Magyarországra deportált francia zsidók tulajdonát képezik. Majd egy elegáns francia diplomáciai csavarral 1948. április 22-én megtörtént a visszaszolgáltatás.

Az aranyvonatok kérdése mindig az, mi volt az eredeti szállítmány tartalma, és mi maradt meg belőlük. Kincskeresők rendületlenül kutatják a mérhetetlen mennyiségű kincsek sorsát, a kormányok pedig dühödten nyomozzák, hogy valóban mindent visszakapnak-e, amit a bukott rendszer bevagonírozott. Felvetődik az obligát és megkerülhetetlen kérdés: kit illet meg a megmaradt kincs? Fellelhetők-e ilyen időtávlatból a jogos tulajdonosok? A jelenlegi magyar államra szállhat a háborús vagyon vagy olyan magánvagyonról van szó, amit szigorúan illik visszaszármaztatni az akkori tulajdonosok örököseinek? A magyar állam mint háborús agresszor mennyire vállalja fel önnön felelősségét, és nyújt teljes és kielégítő kárpótlást ártatlan áldozatainak? Jogfolytonos-e (jogutódja-e) a mai magyar állam, mondjuk, a Szálasi-rezsimnek, így milyen formában állhat fenn a kárigény? Szerves része e bonyolult kérdésnek, hogy kik voltak ezek a tulajdonosok: zsidó mágnások, vagy a született magyar arisztokraták? Az azonban nem lehet kérdés, hogy a brutálisan elkobzott, elrabolt vagyontárgyakat, családi kincseket, még meglévő műkincsgyűjteményeket vissza kell kapniuk tulajdonosaiknak, örököseiknek vagy megfelelő pénzbeli kártalanításban kell részesülniük. De fölöttébb bizarr színt visz a történetbe, ha megvizsgáljuk: miféle állam, miféle vagyonáról van szó: nyilas vagy magyar kormány? A nyilas honmentés

elvitt mindent, és hurrikánszerűen kipucolta Magyarországot? A társadalmi vita tovább hömpölyög. Az egyik oldal szerint a magyar állam birtokában kell maradniuk a kincseknek, mert azok tetemes része magyar arisztokraták vagyontárgya volt, míg az ellenoldal azt állítja: a zsidó mágnások értékeit tették kockára, melyeket a zsidó nagytőkének kell visszakapnia. Kategorikus elhatárolódást nyilatkoztatott ki az alábbi forrás: „A második világháború végén a szovjet katonák elől menekített vagyon nem a zsidó vallású személyek elrablott kincse, hanem a magyar arisztokrácia, valamint a kormány menekített értéke volt." A kártalanítás szálai, tanulságai természetesen napjainkig érnek. Az amerikai igazságszolgáltatás egy precedensértékű perben elismerte, hogy az aranyvonaton lévő zsidó vagyonokat amerikai katonák rabolták el, ennek értelmében a magyarországi zsidókat készek kártalanítani. Rákosiék homályba burkolózó hallgatása teljesen érthető, de vajon mi volt az oka annak, hogy a rendszerváltás utáni kormányok egyike sem avatkozott bele az említett perbe, holott politikusainknak a napnál világosabb tudomásuk volt arról, hogy az aranyvonat fejedelmi gazdagságú kincseinek „felszívódása" egyértelműen és bizonyíthatóan a U.S. State Department felelőssége, miután a szervezetten őrzött katonai raktárukból tűnt el az említett értékes készlet. Ez azt jelenti, hogy a magyar zsidók amerikai kártérítésével egy időben a magyar állam kárigényét is meg kellett volna fogalmazni, majd perbe kell fogni az Amerikai Egyesült Államokat, melynek következményeként az 1944-ben balsikerű útjára bocsátott huszadik századi legendás üstökös végre hazatérhetne…

MAGYAROK A HADAK ÚTJÁN

MAGYAROK A HADAK ÚTJÁN

A HORTHY-CSALÁD

AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK

ERDÉLYORSZÁG ARANYKORA

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG TÖRTÉNETE

MAGYAR TRAGÉDIA A DON-KANYAR

KIRÁLYGYILKOSSÁGOK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

A MAGYAR KORONA TITOKZATOS TÖRTÉNETE

BETYÁROK KÖNYVE

KESERŰ MAGYAR SORS EMIGRÁCIÓ

KESERŰ MAGYAR SORS ÖNGYILKOSOK KLUBJA

EREDETE ÉS VÁNDORLÁSAI

CSATÁI ÉS KALANDOZÁSAI

ni elvárásoknak és egy illuzórikus arisztokrata bálványnak való meg
számos főúri család krónikáját baljóslatú szerencsétlenséggel terhelt
ravaszság, az erőszak, nemritkán a gyilkosság vagy öngyilkosság, illetv
birtokszerzés elkeseredett szenvedélye mozgatott.
zer nemzedékről nemzedékre csakis saját belső köreiből házasodott, a
ig lelkiismereti megfontolás nélkül rendelkeztek a kiházasítandó vagy
ó fiatal jövőjéről. A nők korai terhességekbe, szülésekbe haltak bele
máshol kerestek érzelmi és szexuális vigaszt, ezáltal súlyos, gyógyítha
etegségek áldozataivá lettek.
ák sokasodtak, ráadásul tovább tetézte a bajokat a magyar mágnás
t szellemisége és sajátosan magyar vérmérséklete, melyből fakadt a
játékszenvedélye és azt a tény, hogy továbbra is képtelen volt dönté
éget vállalni.
meretében talán már nem is csodálkozunk, hogy a magyar arisztok
etetlen, mintaszerű nagyság, a hideg tökély, az elsőrendű szellemiség
n korunkra eltűntek, lesodródtak a társadalom színpadáról.

3N 978 963 290 038 4

vagabund
kiadó

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA BUKÁSA

Lévai-Pottó

LÉVAI-POTÓ

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA BUKÁSA

BEPILLANTÁS AZ ELŐKELŐSÉGEK PISZKOS ÉLETÉBE